

ЎТМИШГА НАЗАР

ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ

LOOK TO THE PAST

№18 (2019)

TOSHKENT-2019

Бош муҳаррир:
Главный редактор:
Chief Editor:

Муртазаева Рахбар Хамидовна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий Университети

Бош муҳаррир ўринбосари:
Заместитель главного редактора:
Deputy Chief Editor:

Джураева Нилуфар Далибаевна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон Жаҳон Тиллари Университети

"Ўтмишга назар" журнали тахририй маслахат кенгаши
редакционный совет журнала "Взгляд в прошлое"
Editorial Board of the Look to the past

Кебадзе Мадонна
*Доктор исторических наук, Телавский
государственный университет (Грузия)*

Бурдиашвили Майя
*Доктор исторических наук, Телавский
государственный университет (Грузия)*

Кожакеева Ляззат Темировна
*тарих фанлари доктори, доцент,
Хотин-қизлар давлат педагогика
университети, Қозоғистон Республикаси*

Сагдуллаев Анатолий Сагдуллаевич
*тарих фанлари доктори, профессор, академик,
Ўзбекистон Миллий Университети*

Бобожонова Дилором Бобожонова
*тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Жаҳон Тиллари Университети*

Зияева Доно Ҳамидовна
*тарих фанлари доктори, профессор,
ЎзР ФА Тарих институти*

Аширов Адҳам Азимбаевич
*тарих фанлари доктори, профессор,
ЎзР ФА Тарих институти*

Агзамова Гулчеҳра Азизовна
*тарих фанлари доктори, профессор,
ЎзР ФА Тарих институти*

Халикова Раҳбар Эргашевна
*тарих фанлари доктори, профессор, Тошкент
давлат техника университети*

Ишанходжаева Замира Райимовна
*тарих фанлари доктори, профессор в.б.,
Ўзбекистон Миллий Университети*

Кобзева Ольга Петровна
*тарих фанлари доктори, профессор в.б.,
Ўзбекистон Миллий университети*

Одилов Абдор Анварович
*тарих фанлари номзоди, доцент, Ўзбекистон
Миллий университети*

Ерметов Аваз Абдуллаевич
*тарих фанлари номзоди, доцент, Ўзбекистон
Миллий Университети*

Саипова Камола Давляталиевна
*тарих фанлари номзоди, доцент, Ўзбекистон
Миллий Университети*

Джоробекова Айнура Эшимбековна
*тарих фанлари номзоди, профессор, Тошқи
ишлар вазирлиги қошидаги Дипломатия
академияси, Қозоғистон Республикаси*

Ульжаева Шохистахон Мамажоновна
*тарих фанлари доктори, Тошкент Кимё -
Технология Институтида*

Саҳифаловчи: Хуршид Мирзахмедов

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амир Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

МУНДАРИЖА \ СОДЕРЖАНИЕ \ CONTENT

1.Шамсиева Ирода Махмудовна, ТАРИХНИ ЎҚИТИШ ЖАРАЁНИДА QR-КОДЛАР: ЎЗБЕКИСТОНДА УНИ Қўллашнинг имкониятлари, муаммо ва истиқболлари.....	4
2.Турсунов Нурулло Нарзуллаевич, ЎЗБЕК ХАЛҚИНИНГ ЭТНОГЕНЕЗИ ВА ЭТНИК ТАРИХИ.....	17
3Сангирова Дилорам Хўжамкуловна, ҲАЖ ЗИЁРАТИ ВА ҲУКМДОР ҲОЖИЛАР.....	24
4.Shirnova Fotima Nosirovna, ISLOM KARIMOVNING "TARIXIY XOTIRASIZ KELAJAK YO'Q" ASARIDA TARIX FANINI O'QITISHNING DOLZARB MUAMMOLARI.....	38
5.Вахобов Ботирали Михайлович, ФАРҒОНА ВОДИЙСИ ЭТНОГРАФИК ГУРУҲЛАРИ.....	43
6.Ҳабибуллаев Ориф, ТУРК ХОҚОНЛИГИДА Қўлланилган ҲАРБИЙ УНВОНЛАРГА ДОИР.....	50
7.Самадов Хуршид Баходирович, Салимов Шерзод Юнусович, XX АСРНИНГ 90-ЙИЛЛАРИДА АҲОЛИНИ ИЖТИМОИЙ ҲИМОЯЛАШ МУАММОЛАРИ: ТАЖРИБА ВА ЮТУҚЛАР.....	57
8.Тўхтабаев Аъзамжон Шарипхўжаевич, МУСТАҚИЛЛИК ЙИЛЛАРИДА "UZBEKISTAN AIRWAYS" ФАОЛИЯТИГА НАЗАР.....	69
9.Ҳакимова Шоира Сағдуллаевна, АМИР ТЕМУР ВА ТЕМУРИЙЛАР ДАВРИ ТАСАВВУФ ТАРИХИГА ОИД ТАДҚИҚОТЛАРГА ДОИР.....	75
10.Раззоқова Гўзал Қодировна, ХОРАЗМ ХАЛФАЧИЛИГИ.....	81
11.Бахтиёр Режавалиевич Халмуратов, Малоҳат Одилова, НАМАНГАН ВИЛОЯТИДА ФОЛЬКЛОР ТУРИЗМИ: ЮТУҚЛАР ВА МУАММОЛАР.....	85
12.Жайнаров Обиджон Ҳамидўгли, ТУРКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ АДЛИЯ ХАЛҚ КОМИССАРЛИГИ: СТРУКТУРАСИ, ВАЗИФАЛАРИ ВА ФАОЛИЯТИ (1917-1922 ЙИЛЛАР).....	90
13.Юсупова Гуллола, ФАРҒОНА ИҚТИСОДИЙ РАЙОНИ ҲАҚИДА БАЪЗИ МУЛОҲАЗАЛАР (1960-1980 йй.).....	98
14.Холияров Тўлқинжон Чоршанбиевич, ШИМОЛИЙ БАҚТРИЯНИНГ ТАРИХИЙ ГЕОГРАФИЯСИ ТАРИХШУНОСЛИГИГА ОИД ЯНГИ ТАДҚИҚОТЛАР Тўғрисида.....	103

ЎТМИШГА НАЗАР ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ LOOK TO THE PAST

Шамсиева Ирода Махмудовна,
Тошкент давлат шарқшунослик институти доценти

ТАРИХНИ ЎҚИТИШ ЖАРАЁНИДА QR-КОДЛАР: ЎЗБЕКИСТОНДА УНИ ҚЎЛЛАШНИНГ ИМКОНияТЛАРИ, МУАММО ВА ИСТИҚБОЛЛАРИ

For citation: Iroda M.Shamsieva. Qr codes in the process of teaching history: opportunities, problems and prospects for application in Uzbekistan. 2019, vol. 1, issue 18, pp. 4-16

<http://dx.doi.org/10.26739/2181-9599-2019-18-01>

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада рақамли жамият ривожланаётган XXI асрда тарихий таълимда QR- кодларни қўллашнинг кенг имкониятлари, муаммо ва истиқболлари таҳлил қилинган. Ўзбекистон олий тарих таълимини рақамлаштириш муҳимлиги масаласи мақола фояларидан бирини ташкил қилади. Мазкур муаммонинг долзарблиги касбий ўсишга интиладиган, улкан ахборот оқимида аниқ мўлжал оладиган, ҳар қандай трансформация шароитида билим ва кўникмаларини мустақил такомиллаштиришга қодир рақобатбардош мутахассисларга бўлган жамият эҳтиёжи билан белгиланади. Шу нуқтаи-назардан мақолада тарихий таълимни инновацион ташкил қилиш, унга QR- кодли технологияларни жорий қилишга эътибор қаратилган.

Мақолада QR-коднинг таърифи, уни республиканинг тарих таълими тизимида қўллашнинг имкониятлари ёритилган. Шу билан бирга ушбу рақамли технологиянинг афзалликлари ва салоҳиятига алоҳида тўхталиб ўтилган. Ўзбекистон тарихи фанидан QR-кодлар ёрдамида семинар машғулоти ўтказиш тартиби таҳлил қилиниб, бундай дарснинг амалий ва ўқув- услубий ҳамда тарбиявий аҳамияти очиб берилган.

Шунингдек, мана шу форматдаги ўқув машғулотларини олиб боришга тўсқинлик қилаётган бир қатор муаммолар, жумладан, аксарият олийгоҳларда Интернет ва Wi - Fi тармоқларига уланиш имкониятларининг чекланганлиги, профессор-ўқитувчилар орасида QR-код технологиясини қўллай оладиганлар сонининг камлиги, дидактик материални тайёрлаш жараёнининг мураккаблиги ҳамда барча талабаларда ҳам керакли гаджет ва мобил қурилмаларнинг етарли эмаслиги ўрганиб чиқилган. Муаллиф томонидан кўрсатиб ўтилган камчиликларни

бартараф этишнинг ечимлари ва бу масала бўйича тавсиялар бериб ўтилган. Хусусан, ўқув жараёнига рақамли технологияларни жадал татбиқ этиш, тарихий мавзулар бўйича мобил иловаларни ишлаб чиқиш, олий таълим тизими тарих йўналишлари учун QR - кодли дарсликларни яратиш, рақамли технологиялар билан ишлаш кўникмаларини ўргатишга қаратилган тарих ўқитувчиларининг малакаси ошириш курслари ташкил қилиш шулар жумласидандир.

Хулоса қисмида билим олиш жараёнида қўлланиладиган тарихий манба ва ўқув адабиётларини рақамли форматга ўтказиш, QR- кодли дарсликлар яратиш, дарсни мультимедиа ресурслар билан бойитиш таълим жараёнини фаоллаштириши ва талабаларда билим олиш мотивациясини кучайтириши ҳақида фикр юритилади.

Калит сўзлар: QR- код, рақамли тарих, ахборот технологиялари, виртуал реаллик, трансформация, электрон дарслик, рақамли иқтисодиёт.

Шамсиева Ирода Махмудовна,
Ташкентский государственный
институт востоковедения, доцент

QR -КОДЫ В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ ИСТОРИИ: ВОЗМОЖНОСТИ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ПРИМЕНЕНИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ

АННОТАЦИЯ

В статье анализируются возможности, проблемы и перспективы использования QR-кодов в преподавании истории в XXI веке стремительно развивающихся цифровых технологий. Важность оцифровки системы высшего образования в Узбекистане является одной из идей статьи. Актуальность настоящего вопроса продиктована потребностью общества в специалистах, обладающих стремлением к профессиональному росту, способных ориентироваться в потоке информации, умеющих самостоятельно совершенствовать свои знания и навыки в любых условиях трансформации. В данном контексте статья посвящена инновационной организации исторического образования и внедрению в него QR-код технологий.

В статье даётся определение QR-коду, рассматриваются возможности его применения в системе исторического образования. Наряду с этим, подчеркнуты преимущества и потенциал этой цифровой технологии. Проведен анализ семинарского занятия по истории Узбекистана с использованием QR-кодов и показана практическая, учебно-методическая, а также воспитательная значимость данного урока.

Помимо этого, изучен ряд проблем, препятствующих этому формату обучения: ограниченный доступ к Интернету и Wi-Fi во многих высших учебных заведениях, малое количество преподавателей, владеющих навыками использования технологии QR-кода, сложность подготовки дидактических материалов, отсутствие у большинства студентов необходимых гаджетов и мобильных устройств. Автор дает рекомендации по устранению недостатков и вносит свои предложения для решения данного вопроса. В частности, внедрение цифровых технологий в учебный процесс, разработка мобильных приложений по историческим темам, создание

учебников с QR-кодами истории для системы высшего образования, а также организация курсов повышения квалификации преподавателей истории в целях развития у них навыков работы с цифровыми технологиями.

В заключительной части рассмотрен вопрос цифровизации исторических источников и учебников используемых в процессе обучения, создание учебников с QR-кодом и обогащение уроков мультимедийными ресурсами как средство активизации усвоения знаний и мотивации для обучения.

Ключевые слова: QR-код, цифровая история, информационные технологии, виртуальная реальность, электронный учебник, цифровая экономика.

Iroda M.Shamsieva,

Tashkent state
institute of oriental studies,
Associate Professor

QR CODES IN THE PROCESS OF TEACHING HISTORY: OPPORTUNITIES, PROBLEMS AND PROSPECTS FOR APPLICATION IN UZBEKISTAN

ANNOTATION

The article analyzes the possibilities, problems and prospects of using QR codes in teaching history in the 21st century, when digital technology is booming. One of the ideas of the article is the importance of digitizing the higher education system in Uzbekistan. The relevance of this issue is dictated by the society's need in specialists with professional growth desire, with ability to navigate in the flow of information, who able to independently improve their knowledge and skills in all conditions of transformation. In this context, the article is devoted to the innovative organization of historical education and QR code technology introduction into it.

The article gives QR code definition, considers the possibilities of its application in the historical education system. Along with this, emphasized the digital technology advantages and potential. Has been done seminar's analysis on the Uzbekistan history with using QR codes and has been shown practical, educational and methodical, and educational significance of this lesson.

In addition, have been studied a number of problems that hamper this learning format: limited access to Internet and Wi-Fi in many higher education institutions, a small number of teachers with skills in using QR code technology, difficulty in preparing didactic materials, absence of necessary gadgets and mobile devices for the most of students. The author gives recommendations to address these shortcomings and makes suggestions to resolve this issue. In particular, introduction of digital technologies into educational process, development of mobile applications on historical topics, creation history textbooks with QR codes for the higher education system, as well as organization of advanced training courses for history teachers in order to develop their skills in working with digital technologies.

In the final part, we consider the issue of historical sources and textbooks digitalization that used in the learning process, creation textbooks with QR code and lessons enrichment with multimedia resources as a means of enhancing knowledge assimilation and motivation for learning.

Key words: QR code, digital history, information technology, virtual reality, electronic textbook, digital economy.

Введение

В связи с активным проникновением в учебный процесс понятия mobilelearning - обучения с помощью мобильных устройств, применение QR-кодов крайне актуально. Потому как сегодняшнее поколение живет и учится в цифровом пространстве. Цифровизация полностью отвечает потребностям инновационного образования и повышает интерес обучающихся к процессу получения знаний, активизирует учебный процесс и мотивирует студентов к получению знаний. Также она способствует расширению знаний учащихся с помощью дополнительных цифровых образовательных ресурсов, экономией средств на издание печатного материала и наполнением их электронными ресурсами.

В своем очередном обращении к Олий Мажлису Президент Республики Узбекистан Ш.М.Мирзиёев затронул вопрос разработки Национальной концепции цифровой экономики, предусматривающей обновление всех секторов экономики на цифровых технологиях и реализацию программы "Цифровой Узбекистан-2030" [1]. Из послания ясно, что программа в первую очередь связана со сферой экономики. Вместе с тем, экономическая жизнь страны немыслима без образования, кадровое обеспечение и образование являются основой цифровой экономики. Будущее Узбекистана в руках мощного ресурса общества - интеллектуального молодого поколения.

В свою очередь, цифровая экономика ставит перед высшим образованием серьезные требования: создание условий для подготовки кадров цифровой экономики; совершенствование системы высшего образования, которая должна обеспечивать цифровую экономику компетентными кадрами; создание системы мотивации по освоению необходимых компетенций в деле развития цифрового Узбекистана.

Акцент на внедрение цифрового образования при разработке программы цифровой экономики отражен в опыте многих развитых стран. Образование составляет основу успешного продвижения Республики Узбекистан в мировую цифровую экономику и к цифровому обществу. На наш взгляд, в новых цифровых реалиях применение QR - кодов в преподавании исторических дисциплин весьма актуально. Так как, нынешнее поколение живет и учится в цифровом пространстве. Как уже отмечалось выше, цифровизация национального образовательного пространства будет вполне соответствовать инновационным учебным запросам, послужит повышению интереса учащихся к образовательному процессу и оптимизации информационного пространства.

Исходя из вышеизложенного, анализ возможностей, проблем и перспектив применения QR- кодов в историческом образовании является целью данной статьи.

Анализ литературы

Анализ зарубежного опыта с позиций заявленной темы статьи, показал, что во многих странах мира понятие "цифровая история" и QR-"коды" прочно вошли в образовательный контент.

В освещении темы целесообразно разделить литературу на три группы.

К первой группе относятся исследования рассматривающие цифровую историю;

Вторая группа включает работы по теме цифровой трансформации образования;

Третья группа состоит из статей касающихся вопросов использования QR - кодов в учебном процессе.

В основу работ специалистов исторической информатики [2] легли вопросы развития институционализации Digital History, роли Digital History и применения информационных технологий в деле сохранения историко-культурного наследия. По мнению Дж. Фрай[3], Даниэля Кохена и Роя Розенвейга [4] цифровая история ориентируется на создание новых методов цифровой записи документов и артефактов, их сохранения и обращения к ним; определение аутентичности цифрового контента; разработку технологий перевода архивных материалов, оцифрованных в устаревших медиа форматах, в более современные форматы и стандарты; облегчение доступа к оцифрованным данным пользователям с ограниченными возможностями.

Известный американский ученый занимающийся исследованием и обучением цифровой истории Дэвид Дж. Стэйли [5] анализируя вопросы современных тенденций в применении новых информационных технологий в исторических исследованиях и историческом образовании делает акцент на переосмысление взгляда на историю в контексте цифровой среды и виртуальной реальности. Цифровые технологии по мнению автора, предоставят историкам новые инструменты и пространство для построения исторических повествований, откроют уникальные возможности и опыт, которые преобразуют методы работы историков.

Монография Н.Ю.Игнатовой[6] посвящена аксиологическим и педагогическим проблемам образования в цифровую эпоху, которые только становятся центром исследований. В ней рассмотрены вопросы взаимодействия цифровых технологий и высшего образования, в котором на первый план выходят не просто особенности цифровых технологий в аудитории, а те ценности и установки, которыми обладают педагоги и студенты в цифровую эпоху. Показаны некоторые проблемы, которые возникают при использовании цифровых технологий: проблема многозадачности. Раскрыты особенности дискурсивного обучения и культуры участия.

Ведущий эксперт в области высшего образования и бывший ректор Принстонского университета Уильям Г. Боуэн утверждает [7], что цифровые технологии могут трансформировать традиционное высшее образование, позволяя, сократить расходы и не оказывая негативного влияния на обучение студентов. При этом он фокусирует свое внимание на "онлайн обучении"

В статье авторов Д.А. Антонова, Е.В. Оспенникова и Е.В. Спирина [8] рассматривается проблема цифровой трансформации системы общего среднего образования. Обсуждаются понятийный аппарат и этапы данной трансформации, влияние внедрения средств ИКТ на модель учебно-воспитательного процесса. Материал белорусских ученых В.А. Гайсёнока, С.И. Максимова [9] основан на анализе данных ряда рабочих семинаров в 2017-2019 гг. Всемирного Банка и Министерства образования Республики Беларусь по проблемам и задачам модернизации высшего образования в котором даны рекомендации по инфраструктуре коллективной образовательной среды для эффективной цифровой трансформации высшей школы. Проблемные вопросы и перспективы организации управления вузом в период быстрого процесса цифровизации практически всех сфер экономики, бизнеса, образования и жизни каждого отдельно взятого

человека, на примере классического университета были найдены отражение в статье Д.А. Деркача и В.С. Кальницкого [10]. Также выделены общемировые тенденции процесса перехода к цифровому управлению, специфические аспекты реалий современного общества.

Третья группа источников представлена статьями затрагивающих вопросы использования технологии QR- кодов в образовательной деятельности, где, авторами проделан анализ возможностей применения новых информационно-коммуникационных технологий в учебном процессе. В частности, в работе И.В. Галузо и А.В. Лукомского [11] фокусируется внимание на способах взаимодействия цифровых инструментов (мобильного телефона или планшета) и студента что позволяет сделать образовательный процесс более мобильным, то есть не привязанным к стационарному компьютеру. В тезисе Т.Е. Миковой [12] описаны возможности QR-кода, как технологии дополненной реальности, для создания современной образовательной среды, обеспечивающей индивидуализацию, дифференциацию и наглядность обучения также предложена концепция интерактивного учебника, позволяющего построить индивидуальную стратегию обучения. Исследователь из института образования Гонг- Конга Симон Со [13] рассуждает о преимуществах интеллектуальных мобильных устройств. Автор рассматривает не только простое применение QR- кодов, но и дает рекомендации как данная технология может быть использована в полной мере. Критически анализируя пассивное внедрение QR- кодов в образовательный процесс, он раскрывает его потенциал, подчеркивая достоинства и возможности технологии.

В результате историографического анализа можно сделать вывод, что вопрос использования QR- код технологии в историческом образовании остается не полностью раскрытым или освещенным частично [14]. Целью настоящей статьи является восполнение пробелов в этом вопросе.

QR- коды в образовательной среде : сущность и значение

С определенного момента многим на глаза стали попадаться своеобразные квадратики с непонятным кодом. Их можно увидеть на сайтах, в рекламе, на билбордах и даже на визитках. Эти квадратики - так называемый QR -код (от англ. quick response - быстрый отклик): двумерный штрих код, разработанный японской фирмой DensoWave Incorporated (<https://www.denso-wave.com/en/>)

Эти данные кодируются с помощью специальных программ или сервисов в виде чёрно-белых или цветных квадратов. определенного момента многим на глаза стали попадаться своеобразные квадратики с непонятным кодом. Их можно увидеть на сайтах, в рекламе, на билбордах и даже на визитках. Это миниатюрный носитель данных который хранит текстовую информацию объемом порядка трёх тысяч байт. В этом штрих коде кодируется разнообразная информация (адрес сайта, телефон, электронная визитка, координаты

местоположения и т.д.) состоящая из символов (включая буквы, цифры и спецсимволы). Один QR код может содержать 7089 цифр или 4296 букв.[15] Прочитать QR-код тоже несложно. Для этого предназначены специальные приложения ("сканеры") для чтения штрих-кодов, которые часто входят в комплект стандартных приложений на современных смартфонах и планшетах либо могут быть установлены отдельно. Такие программы бесплатно доступны для большинства существующих устройств на базе ОС Android, Windows и IOS.

Данный код в полной мере отвечает современным требованиям к получению и распространению информации, делая этот процесс удобным, оперативным и интерактивным. В настоящее время любой смартфон или планшет легко сможет распознать и расшифровать информацию из QR-кода. Для этого нужно поднести камеру мобильного устройства с установленной программой для распознавания QR-кода к изображению кода. Программа произведёт расшифровку, а затем предложит выполнить определенное действие, предусмотренное содержимым кода. Наиболее распространёнными являются следующие форматы данных: ? web-адреса: прочтение кода направляет пользователя на нужный интернет-ресурс, избавляя от необходимости вводить множество знаков в адресной строке браузера; ? контактные данные: можно просканировать код и сохранить контактную информацию в адресной книге телефона или компьютера; ? адрес электронной почты: QR-код может содержать адрес электронной почты и имя адресата; ? SMS: путём сканирования QR-кода пользователь может получить готовое к отправке сообщение; ? картографическая информация: в QR-коде могут быть зашифрованы географические данные, что позволяет посмотреть расположение того или иного объекта; телефонные номера: при сканировании QR-кода с внедренным телефонным номером можно сразу же сделать звонок; текст, который может выступать в роли информационной справки по определённой тематике.

В XXI веке мобильные устройства активно стали проникать в образовательный процесс. Применение QR-кодов в образовательном процессе, в свою очередь, позволяет сделать процесс обучения более мобильным, повысив тем самым мотивационную составляющую у учащегося в процессе обучения.

Анализ зарубежного опыта показал, что учебники с QR-кодами широко используются главным образом в общем среднем образовании. Например, в последнее время в школы России, Республики Беларусь и Казахстана были введены в учебники в формате QR кода. Примечательно, что такие учебники широко используются в азиатских странах, в отличие от США и Европы. В частности, Анатолийский университет Турции представил учебные ресурсы на основе QR - кодов почти во всех направлениях факультета открытого образования, начиная с 2013-2014 учебного года [16] .

Технологию QR-кодов в образовательном процессе можно использовать через: учебную и воспитательную деятельность, а также методическую работу. QR коды могут использоваться как дополнение к отдельным разделам параграфов учебника. На каждой странице учебника будут размещены QR-коды, со следующими элементами: электронные ресурсы исторической литературы и источников; интерактивные карты; исторические кинофильмы и документальные хроники, аудио; анимации; 3D модели исторических памятников и музеев, мультимедийный контент (инфографика, гносеологическое древо, шкала времени, глоссарий и др.); веб-адреса; задания и упражнения (вопросы, кроссворды, кейсы,

интеллектуальная карта).

Также, с помощью следующего QR-кода возможен переход на интернет-страницу, содержащую большой объем информации по теме параграфа. И для наиболее заинтересованных обучающихся - третий QR-код со списком публикаций (доступных в электронной форме) по теме параграфа. Такого рода учебники удовлетворяют запросы всех обучающихся: дешевый в издании (нет цветных иллюстраций) и легко актуализируемый.

Подобным же образом, с помощью QR-кодов можно информационно обогатить пространство учебного заведения, поместив дополнительную информацию в библиотеках, аудиториях, коридорах, у стендов. Выдавать студентам список учебной, научной, художественной литературы по дисциплине, где каждое наименование сопровождается QR-кодом, выводящим на адрес цифровой версии в сети интернет. Подобным же образом оформлять список литературы для подготовки к семинарам. Это уменьшит временные затраты на подготовку и улучшит качество выполнения задания.

Подобные издания необходимы студентам не имеющих навыков для самостоятельного поиска информации, времени и желания на поиск, не владеющими критериями оценки качества информации. Работая с таким учебным пособием, обучаемый становится обучающимся и сам определяет собственную образовательную стратегию, которая необходима для полноценного развития личности. Интерактивные учебники, совмещающие в себе аналоговую и цифровые форматы информации, соответствуют современным потребностям компетентностного образования. QR-кодами возможна актуализация информации в устаревших учебных пособиях, курсов лекций и другой учебной литературы. Использование QR-кодов удобнее, чем приложения к полиграфической продукции на CD-диске, не у всех современных компьютеров есть возможность чтения этих устаревших носителей информации.

Помимо учебного процесса QR-коды можно использовать в воспитательной работе. С помощью них можно проводить беседы, тематические интеллектуальные викторины, квест-игры с поиском артефактов. QR-коды умеют хранить в себе тексты небольшого объёма, которые можно считать без подключения к Интернету.

Потенциал применения QR-кодов в историческом образовании в Узбекистане

В условиях кризиса системы высшего образования использование цифровых технологий приобретает особую актуальность в деле повышения эффективности учебного процесса.

Каковы возможности применения QR кода в историческом образовании? В этой связи целесообразно раскрыть потенциал QR - код технологии на конкретном примере урока истории.

Занятие можно провести в виде интеллектуальной QR-викторины.

1. Определить цель QR-викторины : получить новые знания или обобщить имеющиеся.
2. Продумать сценарий QR-викторины: количество групп, количество этапов, направление движения команд и т.п.
3. Отобрать и закодировать информацию разных типов: тексты, вопросы, ссылки на сайты, видео и т.д.
4. Разработать правила QR-викторины: требования к исполнению заданий,

систему оценивания результатов.

5. Проверить читаемость QR-кодов, подготовить необходимое дополнительное оборудование к выполнению квеста.

В качестве примера использования данной системы кодирования информации можно привести разработку семинарского занятия на тему : Формирование в независимом Узбекистане основ правового демократического государства и гражданского общества".Оборудованием для учащихся служат распечатанные QR-коды и видеопроектор.

Цели и задачи занятия:Осмысление исторического значения государственного суверенитета, системный анализ путей независимости и их особенностей, углубленное изучение исторических документов.

Ход занятия:Студенты предварительно до начала занятия делятся на две команды и соревнуются между собой.

1-Задание:Командам раздаются распечатанныйна бумаге QR-код, в котором закодирована ссылка на документальный фильм "Накануне независимости или последняя агония советов"или жекод любогодругого фильма по данной теме.

2- задание:После просмотра фильма обеим командампоручается приготовить информационный QR - код плакатв виде презентации, отражающий суть просмотренного фильма.К примеру, на нем могут быть размещеныключевые факты о независимости республики. 3- задание:После презентованния студентами

Код вопроса	Код ответа
 (Какой документ юридически закрепил независимость Республики Узбекистан?)	 Декларация
 (Какова материальная основа государственной независимости Узбекистана?)	 Золотой запас государства
 Какова роль государства в реформировании экономики на переходном этапе?	 Отказ от государственного регулирования экономики
 Ключевой вопрос аграрной политики государства в переходный период	 Сокращение посевов хлопчатника

данного задания для укрепления и обобщения полученных знаний по теме, им раздаются закодированные вопросы. Ответы на вопросы тоже должны быть в формате QR-код.

Преподаватель по своему усмотрению может увеличить количество и уровень сложности вопросов или тестов. Кроме такой формы работы QR- коды могут быть использованы и в других видах:

1. В QR-коды можно помещать электронный формат учебников и исторической литературы, ссылки на мультимедийные источники и ресурсы, помогающие решить конкретную учебную задачу. Например, фрагменты исторических документальных хроник.

2. При организации проектной деятельности с помощью QR-кодов можно представлять коллекции ссылок, информационные блоки, инфографики, комментарии, а затем публиковать страницах сайтов и плакатах.

3. Контрольно-тестовый материал для учебных занятий, выполненный в виде карточек с различными вариантами заданий, может быть представлен в форме QR-кодов.

4. На основе изученного материала обучаемые могут самостоятельно разработать QR-коды и подготовить эссе, доклад или реферат по актуальной на данный момент теме.

5. Во время учебных занятий можно проводить онлайн-опросы учащихся с использованием мобильных устройств.

6. QR -коды в учебниках содержащие ссылку на исторические музеи дадут возможность устроить виртуальный тур по египетским пирамидам пройдя по следующей ссылке: <https://www.3ds.com/stories/giza-3d/?L=en>. Также можно онлайн посетить Государственный музей истории Тимуридов по адресу <http://temurid.uz/virtual-sayohat/> или получить информацию о музейных экспонатах).

7. Возможно предложить студентам создать информационный плакат по изучаемой теме. На плакате учащиеся размещают QR-коды, в которых закодированы ссылки на различные веб-сайты по данной теме. Это могут быть ссылки на официальный сайт достопримечательности, на онлайн-библиотеку, видео- или аудиофрагмент, информацию о фильме или книге по тому или иному историческому вопросу.

8. Удобно применять QR-коды для их использования в качестве самостоятельной работы (особенно актуально, если задания громоздкие, содержащие много текста, иллюстраций, тем более - видео, аудио).

QR-кодом можно зашифровать список всех книг библиотеки по определенной теме. Обучаемый посредством сканирования QR-кода на своем мобильном телефоне или планшете имеет возможность получить нужный цифровой ресурс по изучаемой теме.

Таким образом, подобный формат преподавания предмета уместен в плане достижения определенных педагогических целей, таких как осмысление важных аспектов темы, умение анализировать исторические события, познание новых данных. Помимо это будет способствовать мотивации обучения и повышению интереса к истории. И стоит отметить что для применения данной технологии не нужны дополнительные финансовые затраты а лишь умение пользоваться QR-кодами.

Проблемы применения QR кодов в местных условиях

Существуют некоторые возможные препятствия с которыми может столкнуться преподаватель на пути организации учебного процесса в режиме mobile- learning:

обеспечение аудитории доступностью к Интернету и отсутствие свободного доступа к Wi-Fi сети;

нет квалифицированных педагогов владеющих методикой применения QR-технологии;

трудоемкость подготовки дидактических материалов

наличие планшетов, гаджетов или мобильных телефонов не у всех обучаемых.

Во первых, несмотря на предпринимаемые меры по модернизации высшей школы, во многих высших учебных заведениях страны, отсутствует свободный доступ к глобальной сети и Wi-Fi, особенно это актуально в областях. Низкий уровень материального обеспечения образовательных учреждений, не соответствует внедрению цифровых технологий.

Во вторых, одной из существенных проблем применения QR-кодов в учебном процессе является отсутствие "информационной компетентности" преподавателя, то есть умение использования этого инструмента. Безусловно, многие педагоги информационно грамотные, умеют работать с компьютером, создавать презентации и т.п. Однако "информационная компетентность" в отличии от "информационной грамотности" многоплановая и нацелена на развитие творческих способностей: создание электронных ресурсов, преобразование текстового материала в цифровой формат.

В третьих, проблема трудоемкости подготовки учебного материала для занятия с применением QR- код технологии связана с отсутствием "информационной компетентности" преподавателя, то есть умением использования этого инструмента. Вместо того, чтобы внедрять цифровые технологии в учебный процесс одобряют традиционный метод, считая этот метод легким и удобным.

В четвертых, проведение урока подобного формата предполагает наличие у студентов современных мобильных устройств: планшета, гаджета и соответствующих телефонов. Однако до сих пор бытует мнение о негативном воздействии различных гаджетов и компьютеров, отрицательном влиянии их на психику учащихся, медиа культуру учащихся". И еще, использование телефонов студентами на уроках не позволяют приказы соответствующих министерств в сфере образования.

На наш взгляд, не стоит ждать полного оснащения вузов мультимедийными инструментами. На самом деле, почти у каждого студента есть гаджеты и мобильные телефоны. Кроме того, компьютерные технологии и цифровые технологии постоянно обновляются. Поэтому, можно взять опыт развитых стран: использовать гаджеты учащихся в процессе обучения. Необходимо активизировать работу, для того чтобы студенты могли бы целенаправленно использовать свои мобильные телефоны и различные медиа ресурсы.

Заключение

К сожалению, в нашей стране это форма кодирования не очень распространена. Больше всего QR-коды в настоящее время применяются не в ходе образовательного процесса, а в рекламе, торговле, маркетинге, банковской и туристической сферах.

Система непрерывного образования переживает сложный период, повышения качества образования. В этом процессе применение традиционного образования и цифровых технологий в смешанном виде станет неизбежным инструментом

для обучающихся, которые могут строить свою жизнь не по указу, а на основе собственного ума, мышления и велению сердца.

Применение цифровых средств в образовании нужно рассматривать как педагогический прием, расширяющий возможности обучения, как средство передачи знаний. Оптимальная модель использования новых технологий в действующей системе образования – это умелое сочетание общения с преподавателем и цифровыми технологиями. Цель которой – создание условий в которых студенты смогут эффективно применять существующие технологии для формирования собственных знаний.

Изучение урока с использованием QR-кодов показало, что проблемы, препятствующие проведению такого занятия вполне разрешимы. Это вполне оправдано и доступно, так как нет необходимости в дополнительных финансовых затратах. С нашей точки зрения, реализация QR-кодов позволила бы значительно оптимизировать информационные потоки в преподавании исторических дисциплин в рамках учебного процесса.

В результате проведенного анализа были разработаны следующие предложения и рекомендации:

Необходимо активное внедрение в учебный процесс цифровых технологий. Каждый преподаватель и каждый руководитель должен понимать важность использования интеграции традиционного образования и мобильного обучения (Mobile Learning), создания среды смешанного обучения (Blended Learning).

Разработать мобильные приложения по исторической тематике.

Создать учебную литературу по историческим дисциплинам (печатную и электронную) с QR – кодами в системе высшего образования.

Организовать курсы повышения квалификации преподавателей истории для обучения их навыкам владения цифровыми технологиями.

Литература

1. Мирзиёев Ш.М. Послание Президента Республики Узбекистан Олий Мажлису. 28.12. 2018 г. www.prezident.uz (Message of the President of Uzbekistan to Oliy Majlis)
2. Бородкин Л. И. Digital history: применение цифровых медиа в сохранении историко-культурного наследия? <https://www.academia.edu/8493435/>. (Digital history: Application of Digital Media in Preservation of Historical-Cultural Heritage?)
3. Frow J. The Archive under Threat. Memory, Monuments, Museums / M. Lake (ed.): Melbourne University Press / The Australian Academy of the Humanities, 2006. P. 31.
4. Cohen Daniel J. / Rosenzweig Roy. Digital history / A guide to gathering, preserving and presenting the past on the web. <http://chnm.gmu.edu/digitalhistory/digitizing/>.
5. Staley David J. Computers, Visualization, and History. How New Technology Will Transform Our Understanding of the Past. 2nd Edition, 2014.
6. Игнатова Н.Ю. Образование в цифровую эпоху. Монография / - Нижний Тагил: НТИ (филиал) УрФУ, 2017. – 128 с. (Education in the digital age.)
7. Bowen William G. Higher Education in the Digital Age. Princeton University Press; Revised ed. Edition., 2015.
8. Антонова Д.А., Оспенникова Е.В. и Спирин Е.В. Цифровая трансформация системы образования. Проектирование ресурсов для современной учебной среды как одно из её основных направлений. <https://cyberleninka.ru/article/> (Digital

transformation of the education system. Resource design for the modern educational environment as one of its main areas)

9. Гайсёнок В.А., Максимов С.И. Цифровая трансформация в высшем образовании: мировой опыт, тенденции и проблемы в использовании сервисов облачных вычислений. (Digital Transformation in Higher Education: World Experience, Trends and Problems in Using Cloud Computing Services.) // Сборник материалов II-Международной научно-практической конференции "Цифровая трансформация образования", Минск. 2019. 17-19 стр.

10. Деркач Д.А. и Кальницкий В.С. Классический университет в условиях цифровизации образования: проблемы и перспективы (Classical University in the Digitalization of Education: problems and prospects) // Сборник материалов II-Международной научно-практической конференции "Цифровая трансформация образования", -Минск, 2019. -С.78.

11. Галузо И.В., Лукомский А. В. Использование технологии QR- кодов в образовательной деятельности. // Современное образование Витебщины №1 (19), 2018, 33-39 стр.

12. Микова Т.Е. Возможности QR-кода в современной образовательной среде. (Opportunities of QR codes in a modern educational environment.) // <http://elar.rsvpu.ru/bitstream/>

13. So S. Beyond the simple codes: QR in education. In G. Williams, P. Statham, N. Brown & B. Cleland (Eds.), Changing Demands, Changing Directions. Proceedings ascilite Hobart 2011.

14. Киреева О.Н. Возможности использования QR- кодов на уроках истории. (Possibilities of using QR codes in history lessons) // http://infostrategy.ru/assets/data/reports/2016/4_41_kireeva.pdf

15. Бурлуцкая Н.А. QR- коды как средство повышения мотивации обучения. (QR codes as a tool of increasing learning motivation.) // Электронный научный журнал "Наука и перспективы" №1, 2016

16. Durak Gurhan. QR codes in education and communication. // Turkish Online Journal of Distance Education-TOJDE April 2016 ISSN 1302-6488 Volume: 17 Number: 2 Article 4.)

ЎТМИШГА НАЗАР ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ LOOK TO THE PAST

Турсунов Нурулло Нарзуллаевич,
Термиз давлат университети
Жаҳон тарихи кафедраси доценти
тарих фанлари номзоди

ЎЗБЕК ХАЛҚИНИНГ ЭТНОГЕНЕЗИ ВА ЭТНИК ТАРИХИ

For citation: Nurullo N. Tursunov. *Ethnogenesis and ethnic history of the uzbek people.* 2019, vol. 1, issue 18, pp. 17-23

<http://dx.doi.org/10.26739/2181-9599-2019-18-02>

АННОТАЦИЯ

Ўрганилаётган минтақа этник ҳолати, этномаданий жараёнларга тарихий ҳодисаларнинг таъсири, ижтимоий-сиёсий жараёнларнинг ҳудуд аҳолиси моддий маданиятида тутган ўрнини тарихий-этнографик материаллар асосида ўрганиш мақсад қилиб олинган.

Калит сўзлар: ўзбек, этногенез, этник жараёнлар, Динлин, Турк, Қарлуқ, Чигил, Қипчоқ, Ўғуз, Барлос, Жалойир

Турсунов Нурулло Нарзуллаевич,
Термезский государственный университет
доцент кафедры Мировой истории
кандидат исторических наук

ЭТНОГЕНЕЗ И ЭТНОГРАФИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ УЗБЕКСКОГО НАРОДА

АННОТАЦИЯ

Основной целью автора в данной статье является на основе историко-этнографических материалов раскрыть этническое состояние, влияние и место общественно-политических и исторических событий к происходящим изменениям (трансформациям) в духовной и материальной культуре жизни населения данного региона в изучаемый период.

Ключевые слова: узбек, этногенез, этнические процессы, Динлин, Турк, Карлук, Чигил, Кипчак, угуз, Барлос, Жалойир

Nurullo N.Tursunov,
Associate Professor, Department of World History
Termez State University, PhD in History

ETHNOGENESIS AND ETHNOGRAPHIC HISTORY OF THE UZBEK PEOPLE

ANNOTATION

The article aims to study the ethnographic status of the studied region, the impact of historical events on ethno-cultural processes, the role of socio-political processes in the material culture of the region's population based on historical and ethnographic materials.

Key words: uzbek, ethnogenesis, ethnic processes, Dinlin, Turk, Karluq, Chigil, Qipchoq, Oguz, Barlas, Jalair

Тарих фанидаги мавжуд илмий ишланмага кўра, ҳар бир халқнинг келиб чиқиш тарихи икки бисқичдан иборат бўлади. Биринчи босқич-этногенез, иккинчи босқич этник тарихдан иборат [1, Б.3]. Ўзбек халқининг қадимги аجدодлари бундан икки ярим минг йил бурун Сайхун билан Жайхун дарёлари оралиғида яшаган саклар, массагетлар, тоҳарлар, хоразмийлар, марғиёнликлар, парфийлар, бақтрийлар, суғдийлар ва бошқа қабилалар ҳақида айрим маълумотлар қадимги Эрон манбалари: тош ва сополга ёзилган катибалар (илк ёзувлар) оташпарастликнинг муқаддас китоби "Авесто" (мил аввалги VI- мил ав. IV асрлар), "Хвадай намак" ("Подшоҳнома"), Абулқосим Фирдавсийнинг (940-1050йй.) "Шоҳнома", Қадимги ҳинд манбалари "Махабхората"да ("Бхарта авлодлар жангномаси") учрайди [2, Б.80-81].

Ўзбек халқининг шаклланишига оид бирон бир алоҳида махсус тарихий манба йўқ, бу масалага оид маълумотлар тарихий, географик, лингвистик ва халқ оғзаки ижодига оид асарларда учрайди.

Сўнгги йилларда 92 бовли ўзбек қавми номма-ном қайд этилган тўртта қўлёзма борлиги маълум бўлди. Улардан икkitаси, "Мажмуъ ат-таворих" ва "Тухфат ут-таворух-и хоний" Санкт-Петербурглик шарқшунос олимлар А.Т.Тоҳиржонов ва В.А.Ромодиннинг саъй-ҳаракатлари билан аниқланди. Қолган икkitаси "Насабномаи ўзбек" ва "Асомини наводу фарқаш ўзбек" қўлёзмалари Тошкент шаҳрида сақланмоқда. Юқоридаги тўрт асарда келтирилган рўйхат деярли бир-бирига ўхшаш, ораларидаги тафовут жуда кам. Лекин бизга фақат "Насабномаи ўзбек" нинг манбаси маълум холос. Бошқа насабномалар ҳам шу манбага асосланганми ёки манбалари бошқами, бу ҳақда ҳозирча бирор фикр айтиш қийин, албатта [3, Б.43-47].

Юқорида келтирилган асарлар ниҳоятда ноёб манбалар ҳисобланиб, ўзбек халқининг этногенези ва этник тарихини янада теранроқ ўрганишга яқиндан ёрдам беради. Узоқ давр мобайнида аجدодларимизнинг неча ўн минглаб авлодлари яшаб ўтган. Кўҳна уруғ-аймоғларимизга ўзга уруғ-аймоғлар қўшилиб, янги уруғ,

ҳаттоки янги қабилалар вужудга келган. Бу трансформацион жараёнлар (ўзгаришлар) такрорланиб турган. Натижада, айрим уруғ, қабилалар бутунлай йўқолиб кетган, ёки аралашган, мутлақо янги уруғ, қабилалар пайдо бўлган.

Таниқли этнограф, тарих фанлари доктори У.Абдуллаевнинг таъкидлашича, "этник жараёнлар" деганда, у ёки бу этнос (этник бирлик) билан кечаётган барча ўзгаришлар тушунилади. Тадқиқотчиларнинг фикрича, этник жараён икки хил кўринишдан; бўлиниб кетишга ҳамда бирлашишга мойил жараёнлардан иборат бўлади[4,Б.5].

Мавжуд ёзма ва моддий маданият манбаларининг таҳлилига кўра ўзбек халқининг аجدодлари Ўрта Осиёнинг Амударё ва Сирдарё оралиғида ва уларнинг теваарак- атроф ҳудудларида азалдан яшаб келган. Ўзбек халқининг илк аجدодлари икки тил -туркий тиллар туркумидаги қabila ва элатлар (тиек, ху, ди, хун, динлин, турк, қарлуқ, чигил, қипчоқ, ўғуз, барлос, жалойир, қовчин, арлот ва бошқалар) ва шимолий-шарқий эроний тиллар туркумидаги қabila ва элатлар (сўғдий, хоразмий, бохтарий, чоч ва парғана ҳамда сак-массагетлар) бўлган. Улар узоқ асрлар давомида бир-бирларига яқин айнан бир ҳудудда аралашиб қўни-қўшни ва қуда-анда бўлиб яшаганлар ва уларнинг аралашуви жараёнида ўзбек халқи шаклланиган.

Этнология фанида миллий автохтонизм назариясига кўра ҳар бир халқнинг келиб чиқиш тарихи уч босқичдан иборат. Биринчи босқичда қўшни ҳудудий жиҳатдан яқин, турли тил ва лаҳжаларда сўзлашувчи қabila ва элатларнинг ижтимоий, иқтисодий ва маданий алоқалари асосида этномаданий яқинлашиш, аралашуш ва этник қоришув, яъни этногенетик жараёнлар (ўзгаришлар, янгиланишлар) кечади. Бу этногенетик жараён ҳар бир халқ тарихида жуда узоқ давом этадиган объектив тарихий воқелик бўлиб, унинг якуни айнан олинган халқнинг шаклланишга олиб келади, яъни этногенетик жараён якунида халқ шаклланади.

Демак, халқ бу биологик ҳосила эмас, балки узоқ давом этадиган этногенетик жараёнлар маҳсули ва этник бирликлар йиғиндисидир. Халқ тарихининг этногенез босқичи, яъни биринчи босқичи унинг элат, халқ бўлиб шаклланишга қадар бўлган даврни ўз ичига олади. Этногенезнинг бошланғич нуқтаси, унинг ибтидоси қабиладан бошланади. Агар биз Ўрта Осиёнинг қадимги ўтроқ туб жойли аҳолиси-ўзбек халқи мисолида оладиган бўлсак, у ҳолда ўзбек халқининг этногенези "кишилиқ" жамияти, тарихий тараққиётининг ибтидоий жамоа тузуми сўнггидан (сўнгги бронзадан) бошланиб, то ўрта асрлар жамиятининг X-XII асрларигача давом этади.

Иккинчи босқич, бу элат-халқ тарихи, яъни халқ этногенези якунлангач, унинг шаклланиган халқ тарихи бошланади. Ўзбекларнинг халқ тарихи тўлалигича ривожланган сўнгги ўрта асрлар даврининг ижтимоий маҳсулидир. Ўзбек элатининг маҳаллий туб жойли, сўғдий, бохтарий, хоразмий, сак-массагет, ўтроқлашган, турғун туркий қabila ва элатлар асосида уюшиши қарлуқ-қорахонийлар даврида жадаллашиб (IX-X асрларда) ғарбий қорахонийлар давлати доирасида (XI-XII асрлар) узил-кесил шаклланди. Шундан сўнг, ўзбек элати-халқининг этник тарихи бошланди.

Ўзбекларнинг этник тарихи унинг этногенези каби узоқ давом этадиган этномаданий жараёнлар бўлиб, бу жараён то XIX асрнинг охири ва XX асрнинг бошларигача давом этган, дейилса хато бўлмас. Халқ тарихи ўз иқтисодий-ҳўжалиқ

ва этномаданий ривожининг маълум нуқтасига етгач, унинг миллати бўлиб шаклланиш жараёни бошланади, яъни унинг учинчи-миллий тарихи босқичи бошланади. Бу нуқтанинг ижтимоий, ҳаётда намоён бўлиши жамиятда капиталистик ишлаб чиқариш муносабатлари билан юз бера бошлайди. Шунинг учун миллат капитализмнинг ижтимоий маҳсули ҳисобланади. Агар мана шу методологик тамойилга асосланадиган бўлсак, ўзбек халқининг миллат тарихи XIX аср охири - XX асрнинг бошларидан бошланади.

Миллатни тил, ҳудуд ва этномаданий жиҳатдан бирлаштирувчи омил иқтисодий негиздир. Миллатнинг узил-кесил шаклланиши мустақил давлат белгиси. Давлат пул бирлигининг жаҳон бозоридаги мавқеи, унинг иқтисодий қудратидан нишонадир. Унинг мустақкам замини-давлат иқтисодий, сиёсий ва мафкуравий сиёсатининг барқарорлигига боғлиқ. Фуқароларнинг ўзликни англаш даражаси истиқболли иқтисодий-сиёсати билан чамбарчас боғлиқдир[5,Б.15].

Бугунги ўзбек миллатининг асосини Ўзбекистон ҳудудида қадимдан ўтроқ яшаб, суғорма деҳқончилик, ҳунармандчилик билан шуғулланиб келган маҳаллий сўғдийлар, бақтрийлар, хоразмийлар, фарғоналиклар, қанғилилар, кўчманчи сак-массагетлар каби этник гуруҳлар, шунингдек жанубий Сибир, Олтой, Еттисув, Шарқий Туркистон ҳамда Волга ва Урал дарёси бўйларида турли даврларда Мовароуннаҳрга кириб келган этник компонентлар ташкил этган[6,Б.49]. Бу этник гуруҳлар ва этник компонентлар ўзбек халқи этногенезининг негизи ҳисобланади.

Тадқиқотчиларнинг далолатига кўра, ўзбек халқининг шаклланиш жараёнини тўрт даврга бўлиш мумкин. Биринчидан, яъни қадимий замонлардан милодий V асргача бўлган даврни ўз ичига олади. Бу даврда қадимий сак қабиалари ўз юртларидан келган уруғ-авлодлар билан қўшилиб борган. Қурама аҳоли бошқача ном билан атала бошлаган. Асосан яшаётган ери, ҳудуди, давлат номи билан юритилиб келинган хоразмийлар, сўғдийлар, бақтрияликлар, уйшунлар, тоҳарлар, қанғилилар ва ҳоказолар.

Иккинчи давр VI асрдан XII асргача бўлган вақт. Маълумки, бу даврда Ўрта Осиё ерларида ғарбий Турк ҳоқонлиги, кейинчалик Қорахонийлар давлати ҳукмронлик қилган. Амударё ва Сирдарё оралиғидаги ерлар Мовароуннаҳр (дарёнинг нариги ёғидаги ўлка) деб аталиб, аҳолиси қисман шарқий Эрон, қисман туркий тилларда сўзлашган. Ана шу аҳолига Олтой, Еттисув, ҳамда кўшни ерлардан туркашлар, тўққиз ўғизлар, тухсилар, қарлуқлар, чигиллар, яғмолар қўшилган. Ўзбек элатининг (халқининг) узил-кесил шаклланиш жараёни худди шу даврда ниҳоясига етган. Бунда, айниқса қарлуқлар, чигиллар ва яғмолар катта рол ўйнаганлар.

Учинчи давр XII асрдан XIV асрнинг 70 йилларигача чўзилган бўлиб, бу даврда Ўрта Осиё халқлари мўғул истилочилари ҳукмронлиги остида ҳаёт кечирдилар. Истилочилар ўзлари билан Ўрта Осиё ерларига Олтой, Еттисув, шарқий туркистонлик турк -мўғул қабиаларидан жалойир, барлос, қовчин, арлот, боёвут, сулдуз уруғларидан бўлган ва Чингизхон қўшинига ёлланган аскарларни олиб келдилар. Уларнинг кўпчилиги пировардида босиб олинган ерларда қолиб кетдилар ва маҳаллий туркий халқлар билан аралашиб батамом турклашдилар. Ўзбекларнинг авлод-аждодлари қонида озми-кўпми ҳар ҳолда уларнинг ҳам қони мавжуд.

Тўртинчи давр. XV аср охири XVI аср бошларида Ўрта Осиё янги истилочилар қўлига ўтди. Бу гал улар Дашт қипчоқ ерларидан келган кўчманчи ўзбеклардан

иборат эди. Шайбонийхон бошчилигидаги қўшинлар таркиби жиҳатидан ҳар хил уруғ, қабиалардан иборат бўлиб барчаси биргаликда "ўзбеклар" деб аталар эди. Дашти қипчоқдан келган кўчманчи ўзбек қабиаларининг умумий номи - "ўзбек" атамаси Мовароуннаҳрда илгаридан яшаб келаётган туркий уруғ, қабиаларнинг умумий этник, сиёсий номига айланди. Дашти Қипчоқда қолган кўчманчи турк, мўғул қабиалари эса алоҳида элатга бирлашдилар ва шу вақтдан бошлаб "қозоқ" номи билан юритилади. Шундай қилиб, қадим замонлардан ҳозиргача неча асрлар давомида ота-боболаримиз авлод аجدодларининг этник таркибига қанчадан-қанча маҳаллий, келгинди ҳамда қурама уруғ ва қабиалар аралашган[7,Б.53].

Элатни аниқловчи аломатларнинг этник жараёнларга у ёки бу даражадаги таъсирини инкор этмаган ҳолда, ижтимоий-сиёсий жараёнлар ҳамда маданий муносабатларнинг ҳам катта таъсир ўтказганлигини алоҳида таъкидлаб ўтмоғимиз лозим. Тарихдан маълумки, тарихий-этнографик минтақалардаги этник жараёнлар ва этнослараро алоқаларга ижтимоий-сиёсий жараёнлар ҳам сезиларли таъсир ўтказган.

Ўрта Осиё халқларининг кўп асрлар давомидаги ўзаро этник, иқтисодий ва маданий алоқалари, айниқса XIX аср иккинчи ярми- XX-аср бошларида анча жадаллашган эди. Албатта, диний эътиқодларнинг бирлиги, маданий-хўжалик хусусиятларининг ўхшашлиги, моддий маданияти ва маънавий қадриятларнинг яқинлиги каби омиллар ҳам ўзаро этник алоқалар натижасидир.

Шундай бўлсада, юқорида санаб ўтилган этник кўрсаткичлар маромига етишига ўша даврнинг ижтимоий - сиёсий ҳолати имкон бермас эди. Аввало, ўзбек халқи шаклланган ва тарихан таркиб топган минтақа уч давлатга (Бухоро амирлиги, Хива ва Қўқон хонликлари) бўлиниб кетганлиги, улар ўртасидаги ўзаро урушлар, тахт ва ҳокимият учун курашлар, нисбатан иқтисодий қолоқлик ва ниҳоят ўлканинг подшо Россиясига тобе бўлиб қолиши каби омиллар ҳам маълум даражада этник жараёнларга ўз таъсирини ўтказмасдан қолмади.

Тадқиқ этилаётган минтақалар аҳолисининг этник тарихини ўрганишда ўрта асрлардан- XX аср бошларига қадар бўлган тарихий даврда ижтимоий-сиёсий, маданий-иқтисодий омиллар асосида кечган этник жараёнларга ҳам эътиборни қаратиш керак, албатта. XVI аср бошларидан кучайган сиёсий парокандаликнинг таъсири асрлар давомида динамик ҳолатда XIX аср охири - XX асрнинг бошларигача етиб келди. Бунинг натижасида эса хўжалик-маданий тараққиёт ҳам нисбатан бир қадар орқада қолган эди.

Ўзбекистон аҳолисининг келиб чиқиши ва шаклланиш муаммоси, этнослараро муносабатлар масалалари А.Ю.Якубовский, С.П.Толстов, П.П.Иванов, А.А.Семенов, Б.А.Ахмедов, С.С.Губаева, Б.Х.Кармишева, К.Ш.Шониезов, И.Жабборов, Т.Қ.Хўжаев, А.Хўжаев, А.А.Асқаров, А.А.Аширов, А.Х.Дониев, С.Н.Турсунов, О.Бўриев, У.С.Абдуллаев, А.Р.Қаюмов каби олимларнинг ишларида кенг ёритилган.

Тадқиқотчилар ўзбек халқининг таркибий қисми сифатида узоқ асрлар давомида шаклланган учта йирик компонентнинг (субэтнос) мавжуд бўлганлигини қайд қиладилар[8,Б.116].

Улардан биринчиси- энг қадимги асрлардан ўтроқ ҳолатда яшаб Ўрта Осиёга эрамининг биринчи минг йиллиги охирларидан бошлаб, узоқ давр мобайнида жойлашиб, аста-секин ўтроқлашган туркий элатлар билан аралашиб кетган аҳолидир.

Иккинчи этник компонент (субэтнос) мовароуннахрнинг қадимий туркий элатлари билан келиб чиқиши турк-мўғул компонентлари бўлган субэтник гуруҳларнинг ассимиляцияси натижасида шаклланган. Улар Ўзбекистон ҳудудларида XX асрнинг бошларигача этник номларига ҳос бўлган хусусиятларини қисман сақлаб, ўтроқ ҳолда яшовчи қадимий этник компонентлар билан тўлиқ аралашиб кетмасдан, яримўтроқ турмуш тарзида яшаб, этнографик адабиётларда турк, чигил, яғмо, қорлуқ, аз, уз, қанғми, қипчоқ, каби этнонимлар номи билан маълум.

Учинчи йирик этник қатлам XV аср охири XVI асрларда Мовароуннахр ҳудудларига жойлаша бошлаган Дашти Қипчоқ этник гуруҳларидир. Улар XX аср бошларида ярим ўтроқ турмуш тарзида яшаб, чорвачилик ҳамда лалми деҳқончилик хўжалигини бирга олиб борган субэтник компонентлардир. Мазкур гуруҳнинг ирқий тузилишида монголоид белгиларининг анча сезиларлиги, тилида "ж" ловчи диалектнинг устунлиги ҳамда ўзларини "ўзбек"-деб аташларидир. Бу гуруҳ турли кичик этник гуруҳлардан қўнғирот, манғит, қипчоқ, найман, кенагас, сарой, хитой, минг, юз, қирқ, қатағон, ва ҳоказолардан иборат[9].

Юқорида айтиб ўтганимиздек, ижтимоий-сиёсий муҳитнинг жадал ўзгариши ҳам муайян этноснинг кейинги тараққиётига ижобий ёки салбий таъсир кўрсатади. Ўлкада Совет ҳокимияти ўрнатилиши, Ўрта Осиёда ўтказилган сунъий равишдаги миллий ҳудудий чегараланиш сиёсати натижасида ўзбек халқи тараққий этаётган тарихий макон қисқариб, унинг таркибида ассимиляция, консолидация бўлаётган этник гуруҳлар бошқа қардош халқлар таркибида қолади ва унинг акси ҳам рўй беради. Демак, биринчи ўзбек элшунос академиги К.Шониёзов таъбири билан айтганда, этноснинг иқтисодий ва маданий тараққиёти учун у яшаб турган ҳудудда осойишталик, барқарорлик ҳукмронлик қилиш керак бўлган[10,Б.36]. Афсуски, бу даврда ўрганилаётган ҳудудда барқарорлик ўрнини парокандалик ва сиёсий бошбошдоқлик эгаллаган эди. Шунингдек XIX аср охири - XX асрнинг бошларида, яъни ўрганилаётган даврда бир томондан, советлар ўз ҳокимиятини мустаҳкамлаш учун ҳаракат қилган бўлсалар, уларга қарши ўлкада қуролли кураш авж олган эди. Шундай бўлсада, кейинчалик минтақада вужудга келган нисбатан барқарор вазият ўзбек халқининг кейинги этник-маданий тараққиётига ўз таъсирини ўтказмасдан қолмади.

Ўрганилаётган даврда тадқиқот олиб борилаётган ҳудудда кечган анъанавий этнослараро жараёнларнинг тавсифи билан чекланиб қолмасдан, ушбу жараёнларнинг моҳияти, ривожланиши йўналишлари, ҳамда бу жараёнларга таъсир этган ички ва ташқи омилларни имкон даражасида таҳлил қилишни ўз олдимишга мақсад қилиб қўйдик.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Асқаров А.Ўзбек халқи этногенези ва этник тарихининг баъзи бир назарий ва илмий методологик масалалари. Республика илмий ва назарий семинар материаллари. Т.2004.3 бет. (Askarov A. Some theoretical and scientific methodological issues of ethnogenesis and ethnic history of the Uzbek people. Proceedings of the Republican scientific and theoretical seminar. Page 2004).

2. Шониёзов К. "Ўзбек халқининг шаклланиш жараёни" Т.,Шарқ, 2001. 80-81 бетлар. (Shoniozov K. "The formation process of the Uzbek people", Т., East, 2001. pp.

80-81.)

3. Бўриев О., Усмонов М. "Ўзбеклар этник тарихи ва этномаданий жараёнлар". Самарқанд, 2008 йил. 43-47 бетлар (O. Buriev, M. Usmanov. "Ethnic history and ethno-cultural processes of Uzbeks". Samarkand, 2008. Pp. 43-47)

4. Абдуллаев У.С. "Фарғона водийсида этнослараро жараёнлар" (XIX-XX аср бошлари). Тарих фанлари док. Дисс.- Т., -2006. 5 бет. (Abdullaev U. "Interethnic processes in the Fergana valley" (19th-20th centuries) .Doc. Diss. - T., 2006. 5 pages)

5. Асқаров А. "Ўзбек халқининг келиб чиқиш тарихи". Т., "Ўзбекистон", 2015 йил, 15 бет. (A. Askarov. "The history of the Uzbek people" .T., "Uzbekistan", 2015, 15 pages.)

6. Бўриев О., Усмонов М. "Ўзбеклар: этник тарихи ва этномаданий жараёнлар". Самарқанд, 2008. 49 бет. (O. Buriev, M. Usmanov "Uzbeks: ethnic history and ethno-cultural processes". Samarkand, 2008. 49 pages.)

7. Бўриев О., Усмонов М. "Ўзбеклар: этник тарихи ва этномаданий жараёнлар". Самарқанд, 2008. 53 бет. (O. Buriev, M. Usmanov "Uzbeks: ethnic history and ethno-cultural processes". Samarkand, 2008. 53 pages.)

8. Ўзбекистон ҳудудида анъанавий этнослараро жараёнлар. (XIX аср охири XX асрнинг бошлари). Тошкент. "Янгинашр". 2011. 11б. (Traditional interethnic processes in Uzbekistan. (Late 19th and early 20th century). Tashkent. New Edition. 2011. 11b.)

9. Ушбу маълумотлар 1924 йилги Ўрта Осиё районлаштириш комиссияси ва аҳоли рўйхати материалларидан умумлаштирилган ҳолда берилмоқда. (This data is summarized from the CentralAsian zoning commission of 1924 and census data.)

10. Шониёзов К. Ўзбек халқининг этногенезига оид баъзи бир назарий масалалар. ЎИФ. №6 1998. 36 бет. (Shoniozov K. Some theoretical issues on the ethnogenesis of the Uzbek people. No. 6 1998. 36 pages.)

ЎТМИШГА НАЗАР ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ LOOK TO THE PAST

Сангирова Дилорам Хўжамкуловна,
Гулистон давлат университети
Тарих кафедраси доценти

ҲАЖ ЗИЁРАТИ ВА ҲУКМДОР ҲОЖИЛАР

For citation: Diloram X. Sangirova. *Hajj and the rulers of*. 2019, vol. 1, issue 18, pp. 24-37

<http://dx.doi.org/10.26739/2181-9599-2019-18-03>

АННОТАЦИЯ

Қадимги даврлардан бошлаб эъзозланиб келаётган "муқаддас манзилгоҳ" тушунчаси ўрта асрлар даврига келиб янги босқичга кўтарилди. Шу даврнинг энг муҳим масалаларидан бири сифатида, мусулмончиликнинг фарз амалларидан бўлган ҳаж зиёрати масаласи ва ҳажга отланган дунё ҳукмдорларининг тарихига доир маълумотлар таҳлили устида сўз боради. Мақолада хусусан, Аштархоний ҳукмдорларининг ҳаж зиёратига бориши билан боғлиқ бўлган тарихий воқеаларнинг ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий сабаблари моҳияти очиб берилади.

Калит сўзлар: қадим зиёратгоҳлар, ислом дини, Муҳаммад Мустафо (с.а.в.), ҳаж амири, Макка, Мадина, Каъба, ҳаж зиёрати, "лаббайка" Бақий қабристони, Соларҳаж, масжид, ғозий, давлат бошқаруви, жўйборлар, сайидлар, ҳукмдор ҳожила, мабрур ҳаж

Сангирова Дилорам Хужамкуловна
доцент кафедры Истории

Гулистанского государственного университета

ХАДЖ И ПРАВИТЕЛИ ХАДЖИИ

АННОТАЦИЯ

Почитаемое с древнейших времен понятие "священное место" в средние века поднялся на новый уровень. В статье анализируется один из важных вопросов этого времени - хадж (паломничество, связанное с посещением Мекки и её окрестностей в определённое время), который является одним из столпов ислама и история правителей, отправившихся на паломничество. В частности,

раскрывается социально-экономические и политические причины исторических событий, связанных с паломничеством правителей из династии Аштарханидов.

Ключевые слова: древние святыни, религия ислам, проповедь Мухаммед (с.а.в.), города Мекка и Медина, Кааба, предписание о хадже, "лаббайка", кладбище Баки, салархадж, мечеть, гази, государственное управление, жуйбары, сеййиды. Хаджи правители, хаджи мабрур.

Sangirova D.X.

Associate Professor of History
Gulistan state University

HAJJ AND THE RULERS OF

ANNOTATION

Revered since ancient times, the concept of "sacred place" in the middle ages rose to a new level. The article analyzes one of the important issues of this time - Hajj (pilgrimage associated with visiting Mecca and its surroundings at a certain time), which is one of pillars of Islam and history of rulers who went on pilgrimage. In particular, it reveals the socio-economic and political reasons for the historical events associated with the pilgrimage of the rulers of the Ashtarkhanid dynasty.

Key words: ancient shrines, religion Islam, prophet Muhammad (s.a.v.), cities of Mecca and Medina, Kabba, precept of khoja, "labbayka", Baki cemetery, Solarhaj, mosque, ghazi, administration, juybars, sayyids, haji rulers, haji mabrour

Кадимги даврлардан бошлаб маҳаллий туб аҳоли (автохтон)нинг "муқаддас макон", "муқаддас қадамжо" тушунчасида зиёрат амали одамларни ёмонликдан сақлайди, руҳини енгил қилади, дарддан халос этади деган умидворлик бўлган. Олам ва одам ўртасидаги бундай муносабатлар ўрта асрлар даврига келганида янги босқичга кўтарилди, янги қадриятлар шаклланди. Тарихимизнинг кейинги тараққиёти босқичларида зиёратгоҳ маконлар ибрат ва тажриба алмашиш маскани, ўзаро маданий алоқалар алмашиналадиган марказ вазифасини ўтаган [1,Б.330].

Шундай манзилгоҳлардан бири Ямандан Суриягача карвон йўллари ўтадиган ерда жойлашган Макка шаҳри эди. Қурайшларнинг Бани ҳошим уруғидан чиққан Мухаммад (с.а.в) ислом дини ҳақ дин эканлиги, ислом дини беш асосга қурилганлиги (иймон, намоз, закот, рўза, ҳаж)ни маълум қилган. Пайғамбаримиз (с.а.в)га ҳаж амри тушиб, йўлга қодир инсонлар Аллоҳ ҳаққи учун ҳаж қилиши лозимлиги барча мусулмонлар учун фарз этиб белгиланган эди. Бирламчи манба ҳисобланган "Қуръони карим" [2,Б.544] нинг "Бақара", "Оли Имрон", "Моида", "Тавба", "Иброҳим", "Ҳаж", "Қасас", "Анкабут" сураларида ҳаж ва умра зиёрати ҳақида сўз боради. "Йўлга қодир бўлган одамлар зиммасида Аллоҳ учун Байтни ҳаж қилиш (фарзи) бордир", дейилган эди бу хусусида "Оли Имрон" сурасида [3, Б.88,89]. Ҳаж зиёратига отланган инсонлар балоғатга етган, ақл ҳушли, эркин ҳамда моддий жиҳатидан таъминланган бўлиши, шунингдек, жисмоний қувватга эга бўлиб, ҳаж муддатида амалларни тўлиқ адо этиши талаб этилган.

Ислом тарихида илк бор уч юз кишидан иборат зиёратчилар ҳаж амири [4,Б.28] ҳазрати Абу Бакр (р.а) (632-634 йй.) бошчилигида ҳаж зиёратига отланишган. 629 йилда Мухаммад (с.а.в) (570-632йй.) бошчилигидаги мусулмонлар Маккага

кичик ҳажни амалга оширган, 630 йилда эса Абу Бакр (р.а) бошчилигида биринчи ҳақиқий мусулмон ҳажи адо этилган. Муҳаммад (с.а.в) бошчилигида (с.а.в) ҳижратнинг ўнинчи йили (милодий 631 йил), зулқаъда ойида амалга оширилган ҳаж зиёрати пайғамбаримизнинг ҳаж амри келганидан кейинги илк ва сўнгги катта ҳажлари эди. Ушбу ҳаж сафарида Маккага отланган зиёратчилар сони юз минг кишидан иборат бўлган [5, Б.844, 936]. Мусулмончилик фарзни адо этиш истагида бўлган зиёратчилар сони вақт ўтиши билан тобора ошиб бормоқда [6].

Ҳаж зиёрати барча дунё мусулмонларининг олдидаги энг шарафли амаллардан бўлиб айниқса, ҳожиликни ихтиёр қилган ҳукмдорлар учун янада кўпроқ масъулият талаб этилган. Шу боис улар ҳаж амалларини бажариш билан бир вақтда, Каъбани ҳимоя қилиш ҳамда уни обод этиш, Аллоҳ розилиги учун кўпроқ хайр эҳсон қилиш каби вазифаларни ҳам адо этиш керак эди.

Бундай вазифалар кўп ҳолатларда халифалар томонидан амалга оширилган. Халифа Ҳорун ар Рашид (786-809 йй) ўз фуқаролари билан бир неча бор Макка зиёратини амалга оширган [7, С.26]. 806 йилда Византия империясига қарши ҳарбий ҳаракатларда иштирок этганида унинг бош кийимида "ғозий, ҳожи" ёзувлари битилган [8, С.359] бўлиб, бундай ҳожилик мартабаси халифалар учун фахрли бўлган.

Шунингдек, ҳукмдорлардан Миср ва Сурия султони бўлган Бейбарс ал-Мансур (1260-1277 йй.) [9, С.38] 1269 йилда ҳамда ҳаж йўлида беҳисоб олтинларини сочган энг бой ҳукмдор сифатида тарихда ном қолдирган Мали ҳукмдори Мусо [10, С. 168] 1324-1325 йилда Макка шаҳрига зиёрат қилган. Қозон маликаси Нурсултон (1447-1520 йй.) 1484 ва 1517 йилларда Қоҳира орқали икки бора ҳаж зиёратини амалга оширган бўлса, унинг давомчиси сифатида 1524 йилда тахтга келган жияни Қозон хони Соҳиб Гирей (1501-1551 йй.), Истанбул орқали ҳаж сафарида отланганлиги маълум [11]. Нима учун айнан Истанбул томонидан бориш йўли танланган эди?

Сабаби бу даврга келганда, Макка шаҳри ва ҳаж зиёрати амаллари устидан назорат гарбу шарқда энг кучли империя саналган Усмонийлар империяси (1517 йилдан) қўлига ўтган эди. Барча мусулмон дунёси аҳлига нисбатан истак ва имкониятлари кучли бўлишига қарамасдан, турк султонлари орасида фақатгина шаҳзода Жам султондан бошқа бирор ҳукмдор Макка зиёратига бормаганлиги маълум. Бунинг сабаблари аввало, давлат манфаатлари билан боғлиқ бўлиб, султонларнинг ҳаж зиёрати узоқ вақт - уч ойдан то тўққиз ойгача давом этиши бошқарув ишларига путур етказиб, улкан мамлакатда исён ва норозиликлар юз бериши мумкин эди. Қолаверса, олий ҳукмдорни ҳимоя қилиш эҳтиёжи кўплаб қўшиннинг ҳаракатга келишига сабаб бўлар, бу эса бошқа зиёратчиларга ноқулайлик туғдирарди. Ваҳоланки, зиёратчиларга қўйилган талаблардан бири, ҳеч бир кимсага на тили ва на қўли билан озор бермаслиги лозим эди.

Ҳаж зиёрати истагида Константинополдан Анатолияга жўнашни ният қилган Султон Усмон II (1604-1622 йй.) кўп ўтмасдан исёнчилар томонидан ўлдирилган.

Шундан сўнг империя шайхул исломи Асад афанди "султонларга зиёрат қилиш талаб этилмайди, улар учун давлат ишлари бошқаруви яхши амал", - деб фатво берган [12]. Шундан кейин салтанат султонлари ҳаж зиёратини амалга ошириш учун ҳудудда тинчликни таъминлаб бериш, Каъбани ободонлаштиришга ҳомийлик қилиш, шу билан бир қаторда хайр эҳсон ишларига қўплаб маблағ сарф қилишга машғул бўлганлар.

Ислом илми ва дини маркази бўлган Бухоро хонлиги [13,С.91] ҳудудларида ҳам диний қадрият сифатида ҳаж зиёрати масалаларига алоҳида эътибор қаратилган [14,С 96-105]. Наршахий Бухородаги айрим зиёратгоҳлар хусусида: "...зиёратига борган киши ҳаж қилган (кишининг) фазилатига эга бўлишлигини" маълум қилган [15,Б.20]. Шунингдек, ҳаж зиёратига тенглаштирилган Баҳовуддин Нақшбанд қабрини уч марта айланиб зиёрат қилиш [16,С.123] диний жиҳатдан муҳим фарзлардан бири бўлишлиги билан бир қаторда, шайбоний ва аштархоний ҳукмдорларнинг тахтга чиқишидан олдинги сиёсий фаолият амалларидан бири бўлиб, бошқарувнинг муҳим сиёсий тадбирига айланган [17, С.447 - 448]. Мана шундай муҳим тадбирга айланиш тарихининг айрим жиҳатларига эътибор қаратамиз.

Марказий Осиёда қадамжолар ниҳоятда кўп бўлиб, аҳолининг "муқаддас жой"ларга эътиқоди сўфийлик эътиқоди билан боғлиқ бўлган [18,С.278-279]. Шу ўринда айтиш лозимки, сўфий шайхларидан бўлган Юсуф Ҳамадоний (1048-1141 йй) [19] Бухоро хонлиги ҳудудларида ўз билимларини ошириб, 30 мартадан ортиқ муборак ҳаж зиёратини амалга оширган. Муҳтарам зотни ўзига устоз деб билган Абдуҳалиқ Ғиждувоний (1103-1179 йй) [20, Б. 10] устози изидан бориб, ҳаж зиёратига йўл олган [21,Б.21]. Яна шундай илму уламолардан бири бўлган Абу Абдуллоҳ ҳаждан қайтиб келаётган ҳожиларнинг турли саволларига жавоб бериб, масалалар ечимини топиб берганлиги ҳақидаги маълумот манбада келтирилган [22,Б.53]. Бундай маълумотлар Бухоро хонлигининг ҳам диний ҳам ҳуқуқий ахборот маркази сифатида ҳам катта ўрин тутганлигидан далолат беради.

Юқоридаги келтирилган маълумотлардан маълумки, Бухоро хонлигида ривожланган ўрта асрлар тарихи даврига келиб ҳаж зиёратига борганлар сони яна ҳам ортиб борганлигини кўрамыз. Кўп сонли карвон билан ҳаж сафарига борган Бухоро ҳукмдорлари тарихини ўрганиш ҳар жиҳатдан долзарб масала ҳисобланади. Бу масалани тадқиқ этиш орқали тарихий шароит ўрганилади ва зиёрат мақсадлари аниқланади. Яна бир муҳим жиҳати шундаки, ҳукмдорларнинг зиёрат қилиш қарорларининг ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий сабаблари аниқланади, бу албатта тарихимизни ёрқин рангларда кўриш имконини беради.

"Қуббат ул ислом" номи билан улуғланган Бухоро хонлиги мусулмонлар учун "дин паноҳи" вазифасини бажариб келган. 1556 йилда Иван Грозний томонидан Астраханнинг босиб олиниши оқибатида ғайридинлардан паноҳ истаган Ёрмуҳаммад бошчилигидаги аштархонликлар Бухорога кириб келган. Шайбонийлардан бўлган Искандархоннинг қизи Зухро бегимни аштархонийлар келин қилиб олиш билан қуда андачилик ришталарини боғлайди [23,С.46]. Ушбу никоҳ Аштархонийлар (жонийлар) сулоласининг 1601 йилда Бухоро тахтини эгаллашида легитим асос бўлиб хизмат қилди.

Янги сулоласининг жамиятда мавқеини мустаҳкамланишида сулоланинг ёши улуғ вакили ҳисобланган ва эндигина ҳаждан келган Ёрмуҳаммаднинг ҳожилик мартабасининг таъсири кучи катта бўлган.

Макка ва Мадина шаҳарларига зиёрат қилиш Россия ва Ўрта Осиё мусулмонлари учун уч йўналиш орқали амалга оширилган. Биринчи йўл Кавказортдан ва Эроннинг шимолий қисмларидан Боғдодга қараб йўналган. XIX-XX асрларда Бағдод йўлидан Қазвин, Карбало, Нажаф орқали Макка ва Мадинага боришган. Бу йўл орқали йилига 12 - 15 минг зиёратчилар ўтиб, ҳаж зиёратига борганлиги маълум.

Иккинчи йўналишда Самарқанд ва Бухоро орқали Афғонистонга, у ердан Мозори Шариф, Қобул, Пешовар ва Бомбейга, у ёқдан Жидда ва Янбога борилган. Бу йўл орқали 4 - 7 минг россиялик зиёратчилар ўтишган.

Қора денгиз орқали Константинопол ва Сувайш ва Янбога борилган учинчи йўналиш орқали йилига 2-3 минг киши зиёратни амалга оширган.

Иккинчи йўналишнинг асосий қисми Бухоро хонлиги ҳудудидан ўтганлиги туфайли ҳаж зиёрати тadbирларини ташкил этиш ҳамда уларнинг хавфсизлигини таъминлаш Бухоро хонлиги бошқаруви тизимининг муҳим вазифаларидан бири ҳисобланган. Бундай имкониятдан фойдаланган кўплаб туркистонлик ва бухоролик мулкдорлар ҳаж зиёратини амалга ошириб, Маккада яшаб қолган. Шу сабабдан ҳам Саудия Арабистонида "Бухорийлар" ва "Туркистоний"лар номи билан улар кўп хайрли ишларни амалга оширганлар [24].

Бироқ, афсус билан шуни қайд этиш лозимки, барча зиёратчилар ҳар доим ҳам эзгу амаллар билан ном қолдирмаган. Бухоро хонлиги тарихида ҳаж зиёратига бориб, ҳаддан ташқари дабадаба билан зиёрат амалларини бажарган садр ҳақида келтириб ўтилган. Ибн ал - Асир Маккага зиёрати даврида ўзининг бадхулқлиги туфайли "садрижаҳаннам" номини олган бухоролик садр хусусидаги маълумотда берилган [25,С.517]. Ваҳоланки, мусулмон кишининг бирор бир жонзотга озор бермаслиги ҳожининг фарз амалларидан бири саналган.

Олти маъмурий бўлакдан иборат бўлган, аҳолиси сони кўпчиликни ташкил этган Бухоро хонлиги [26] ҳудудидан ҳаж зиёратига борувчилар сони бошқа ҳудуддан борувчилар сонига нисбатан кўпчиликни ташкил қилган. Ҳожилар учун ҳаттоки, махсус дарвоза қурилган бўлиб, Солорҳаж деб номланган. Кейинги асрларда у Қоракўл дарвозаси деб ном олган (у ҳозиргача шаҳарда сақланиб қолган ягона қадимий дарвоза). Жўйбор хожалари истиқомат қилган ушбу масканда Бухоронинг бадавлат хонадонлари қаторида ҳажга борувчилар бошлиғи-Амирул ҳаж ҳам истиқомат қилган [27, Б .20].

Ҳукмдорлар орасида Ёрмуҳаммад ҳожининг зурриёдлари ҳисобланган Имомқулихон (1582-1644 йй.), Надр Муҳаммадхон (1594-1651 йй.) ва Абдулазизхон (1614-1683 йй.) лар ҳаж зиёратига отлангани маълум. Бироқ, ҳукмдорларнинг мусулмончилик фарзини адо этишдан ташқари, яна қандай сабаблар уларни ҳаж зиёратини амалга оширишга ундагани ҳақидаги маълумотларни кўпчиликка маълум қилиш мақсадида масалага ойдинлик киритмоқчимиз.

Аштархоний ҳукмдорлар Бухоро (Мовороуннаҳр) ва Балх устидан ҳукмронликни қўлга киритган [28,Р.56] бўлиб, "катта хон" номи билан Имомқулихон Бухорони ва "кичик хон" номи Надр Муҳаммад Балх тахтини бошқаришга киришганлар [29,С.120]. Имомқулихон кўчманчи қабилалар билан муваффақиятли жанглар олиб бориб, Бухоро хонлигини кучли давлатга айлантирди. Шунинг учун ҳам 38 йил мустақкам сиёсат олиб борган Имомқулихон даврида мамлакатнинг сиёсий, ижтимоий, иқтисодий барқарорлиги сақланиб турган.

Манба тили билан айтганда "унинг ҳукмронлиги йиллари мамлакатда бирон марта на Балхда ва на Бухорода исён кўтарилмади" [30, С.82-83].

Бироқ, вақт ўтиши билан Имомқулихоннинг кўзи хасталаниб, хиралашади ва кейинчалик бутунлай кўрмай қолади. Ўрта Шарқ ва Марказий Осиё тарихидан маълумки, кўзи ожиз сулола вакиллари ҳокимият бошқарувидан четлатилган. Бунинг сабаби шундаки, жисмоний ожиз ҳукмдор даврида давлат бошқарувида тартибсизликларнинг юзага келиш эҳтимоли катта бўлган. Ўрта аср жамиятига хос жазо туриларидан бўлган мил тортиш ҳам асосан, ҳокимиятдан четлатиш мақсадида шахзода ва ҳукмдорларга нисбатан қўлланилган [31].

Имомқулихон кўзи кўрмай қолганидан кейин сулола тақдирини ўйлаб, 1642 йилда укаси Абулғози Сайид Надр Муҳаммад баҳодур фойдасига тахтдан воз кечади. 1641-42 йилда ҳаж сафарига отланган Имомқулихон бошчилигидаги карвонни хоннинг яқин кишиси бўлган Нодир девонбеги тоғайи кузатиб қўйган [32]. "Лаббайка" даъватини қулоғи билан эшитиб, муқаддас макон сари йўл олган Имомқулихонга оталиқ мансабида бўлган Муҳаммад Дўст ҳамроҳлик қилган [33]. Ҳукмдорнинг толе шунда эдики, ҳар қандай вазиятда ҳам садоқатли кишилари доимо унинг ёнида бўлган.

Имомқулихон карвони Ҳижозга Машҳад ва Исфаҳон шаҳарлари орқали и адо этиб бўлгач, Имомқулихон 1644 йилда Арофат тоғида вафот этган, унинг жанозасида 600 минг киши иштирок этганлиги ҳақида маълумот мавжуд [35]. Ушбу рақам Имомқулихон ҳожи ўтиб боришни режалаштирган. Шу сабабдан ҳам сафавийлар саройида бўлган меҳмон бўлган Имомқулихонга эҳтиром кўрсатишиб, машҳур мўйқалам соҳиби Муин Мусаввир унинг портрети чизган [34].

Ҳаж амалларин жанозасига деярлик бутун Мадина аҳолиси иштирок этган, деган тахминга келишимизга асос бўлади. Бир томондан, Искандарбек муншийнинг Имомқулихонни сайидлик мартабасига эга бўлганлиги ҳақидаги маълумот бўлса, иккинчи томондан, бундай эҳтиромга лойиқ кўрилганлиги сабаби жуда кўп хайри ишлар билан Мадинада ёдгорлик сифатида катта чорбоғ қолдириб [36], Маккадаги Каъбага киравериш дарвозасида олтин ва кумуш тутқичли ёғоч зина қурдиришга ҳомийлик қилганлиги эди. Шу боисдан ҳам ҳукмдор ҳожига юқори илтифот кўрсатишиб, Мадинадаги Бақий қабристонида қўйилган.

Аштархонийлар даврига оид қимматли маълумот берувчи "Тарихи Муқимхоний" асарида фақат Надр Муҳаммадхонгина она томонидан сайидлар авлодига мансублиги айтиб ўтилади. Асарнинг "Шавкатли Надр Муҳаммадхоннинг Сайидлик мартабасига етиши ва унинг авлиё Имом Али Мусо Ризо (Аллоҳ ундан рози бўлсин) хонадонига уруғ жиҳатдан мансублигининг тасдиқланиши ҳақида"ги фаслида Машҳадда ҳарбий ҳаракатлар олиб бораётган Динмуҳаммадга имом Ризо уйининг имоми Мирзо Абу Толиб хонадони шаънини сақлаб қолиш учун унга Шаҳрибону бегим деган қизини берганлиги, шу никоҳдан Надр Муҳаммадхон туғилганлигини ҳақида келтирилган [37]. Бир томондан пайғамбар авлодига

мансублик фахри, иккинчи томондан тарихий шароит сабаблари ҳар икки ҳукмдорни Макка ва Мадина шаҳарларига отлантирган эди.

"Баҳр ул асрор" да таъкидланишича, "шайбоний ва аштархоний ҳукмдорлар орасида бойлиги жиҳатдан энг бақуввати" [38] ҳисобланган бўлсада, Надр Муҳаммадхон (1642-1645 йй.) мамлакатдаги норозилик кайфиятини ҳар қанча қимматбаҳо совға саломлар тортиқ қилса ҳамки, унинг уддасидан чиқолмаган. Бу даврга келганда Имомқулихон замонидаги осойишталик ўрнини ички низо ва қарама-қаршиликлар эгаллади [39]. Қолаверса, айрим манбаларда 12та (баъзиларда 14 та дейилган) шахзодаларнинг ўзаро курашлари хон бошқарувини қийинлаштирган. Бундай сиёсатидан норози бўлган бир гуруҳ маҳаллий зодагонлар 1645 йилда унинг ўғли Абдулазизни Хўжандда хон кўтариб Бухорога келгач, ноилож қолган Надр Муҳаммадхон Балхга кетади. Бироқ, яна бир ўғли Субҳонқулихон 1651 йилда Балх тахтини отасидан тортиб олганидан кейин чорасиз қолади.

Ҳокимиятни қайта эгаллаш мақсадида Надр Муҳаммадхон Эрон шоҳи Аббос II (1642-1666) дан ёрдам сўраган. Шоҳ Аббос собиқ хонга шундай бир фахр билан муносабатда бўлганки, шу вақтгача форс шоҳлари Турон ҳукмдорларига бундай муносабатда бўлмаган эди [40].

Бунинг сабаби эса, Эрон шоҳи бу ҳудудларни ўз тасарруфига киритишни мақсад қилиб олгани эди. Савафийлар саройида Надр Муҳаммадхон жуда яхши кутиб олиб, ўғилларига ва Буюк мўғулларга қарши курашишда унга ёрдам беришни ваъда қилган эди.

Сиёсий омиллар таъсири сабабли, дунё ишларидан кўнгли совуган Надр Муҳаммадхон ҳокимият ва давлатдан воз кечиб, акаси Имомқулихон ортидан ҳажга отланишга қарор қилади. Надр Муҳаммадхон билан ҳажга отланганлар орасида ўзининг ишончли кишиларидан Газ вилоятининг бошқарувчиси ҳам хонга йўлдош бўлган. Қизиги шундаки, Субҳонқулихон айнан шу шахсга Надр Муҳаммадхонни Мадинага кузатиб бориш фармони бериб берган [41]. Надр Муҳаммадхон ҳижрий 1061 (1650-1651 йй.) йилнинг ўрталарида Эроннинг Семнон шаҳрида [42] йўл ўртасида ажали етиб, омонатини Аллоҳга топширди [43]. Унинг истагини амалга ошириш учун жасадни Мадинага олиб бориб, Имомқулихон ёнига - Бақий қабристонида қўйилган [44].

Бухорода қолиб, мамлакат бошқарувини қийин бир вазиятларда қўлга олган Абдулазизхон мамлакатни 40 йил бошқарди. Ҳукмдор устози Мавлоно Насриддун Бухорийдан фатво олиб, сўфийликда Муҳаммад пайғамбар авлодларининг издошлари бўлмиш Ҳожа Абдулғаффор бини Ҳожа солиҳ бини Хожайи калон ҳожа бини ҳазрати Махдуми Аъзам издошлари даврасида бўлиб турган.

Абдулазизхон мамлакат ҳудудларини мустаҳкамлаш учун нафақат Ҳиндистон шахзодлари ва Бухорога 18 марта юриш уюштирган Хива ҳукмдорлари [45] билан тинимсиз кураш олиб борган. Қолаверса, Абдулазизхон билан Субҳонқули ўртасида нафақат сиёсий масалада балки шахсий муносабатларда ҳам ўзаро келишмовчиликлар мавжуд бўлганлигини Хўжамқули Балхий айтиб ўтган. Имомқулихоннинг қизига кўнгил қўйган Субҳонқулихон эмас, ёши ва мартабаси

улуғ бўлган Абдулазизхон уйланган эди, натижада ака-укаларнинг шахсий муносабатлари сиёсий тус олиб кетади. Кейинчалик Субҳонқулихон Хива хони Абулғозихоннинг укаси Шариф Муҳаммад султоннинг қизига уйланган бўлиб, Хива ҳукмдори Субҳонқулихонни ҳар жиҳатдан қўллаб қувватлаганлиги "Шажарайи турк" асарида яққол кўринади [46].

Ўртадаги душманлик кайфият давлатнинг инқирозига олиб келишини тушунган Абдулазизхон ҳокимиятдан воз кечиб, укаси Субҳонқулихонга тожу тахтни топшириб, Маккага ҳаж зиёратига отланишига қарор қилган. Хон ҳазратларининг асл мақсади қандай эканлигини билиб олиш учун Субҳонқулихон Имомқул оталиқ келачи ва Тангиберди парвоначи аролат (яъни арлот)ни хон ҳузурига юборган [47]. Абдулазизхон қарори қатъий эканлигини маълум қилгач, Бухоронинг таниқли ҳамда ҳарбий табақага мансуб маҳоратли кишилари: мамлакатда жиддий фалокат содир бўлмаганини, хоннинг хасталанмаганлигини, Субҳонқулихонга қарши курашишга тайёрлиги эканлигини билдирган. Бироқ, Абдулазизхон укаси билан курашиб, бегуноҳ қон тўкканидан кўра, Аллоҳнинг ризолиги йўлида ҳаж зиёратига кетишга қатъий қарор берган. 1091 (1680/1681) йилда зиёратга отланган Абдулазизхоннинг руҳий ҳолати қуйидаги мисраларда келтирилган:

Аллоҳга бўлган иштиёқ қиличи мендан жаҳолатни юлиб олди.

Бу сокин денгизнинг тўлқини (яъни абадий ҳақиқат) мендаги дилсиёҳликни йўқ қилди.

Менинг тушкунликка учраган (вайроназорга айланган) юрагим /эндиликда/ тинч осойиштадир.

Мендан хароб подшоҳлик ишларини олган кишининг замони лаънатланган бўлсин.

Хон карвонида ўттиз минг кишидан кўпроқ кишилар ҳажга отланган [48]. Улар орасида Абдулазизхоннинг содиқ дўсти бўлиб Лутфулло қози ҳам бор бўлган, ҳаж амалларини адо этгач, кейинчалик Бухорога қайтгани ҳақида маълумот берилган [49].

Абдулазизхоннинг сайидлар хонадонига мансублиги туфайли (шоҳ Аббос II даврида Надр Муҳаммадхонга қандай эҳтиром кўрсатилган бўлса) шоҳ Сулаймон (1666-1694) ҳам Абдулазизхонга шундай муносабат кўрсатган эди [50].

Ҳижоз ҳудудига етиб борган зиёратчилар ўзларини хавфсиз ҳисоблашар, бу ҳудуддан бошлаб, на бир инсон на бир жонзотга зулм қилиш манъ қилинган. Бироқ, талончилик, қароқчилик ва жонига зиён етказишлик ишлари нафақат Ҳижозда балки Макка ва Мадина шаҳарларида кузатилиб турган [51].

Абдулазизхоннинг ҳаж карвони араблар ерларига бориб етганида, улар карвони ушланиб катта миқдорда бож солиғи талаб этилган. Хон товон пулини 20 минг динор червон тиллада [52] тўлашга розилик билдирган [53]. Бироқ, карвон йўлидаги талончи араблар 40 минг тиллага ҳам рози бўлмаганидан кейин, хон карвонидаги

ҳарбийлар "...Бизни бу ерларга шуҳрат ва ор етаклаб келмоқда, бизни суннийлар деб ҳисобламасинлар, якка дин учун курашамиз, ўлсак бу йўлда шаҳид кетармиз! деб жангга кириб, талаб қилинган червон пуллари ўрнига қонларини тўкканлар. Абдулазизхон ҳаж зиёратини адо этиб, икки йилдан сўнг бобоси ва отаси дафт этилган қабристонига қўйилган.

Шу даврнинг йирик зодогони, Самарқанд амири бўлган ҳамда Шердор, Тиллакори мадрасаларини қурдириб ўзининг ўчмас номини қолдирган Ялангтўшбий ҳам ҳаж сафарига борган [54].

Хулоса қилиб айтганда, Бухоро хонлиги ҳудуди зиёратгоҳ маконлар маскани бўлиши билан бирга, ислом дини марказларидан бири бўлган. Шу сабабли гайридинлардан паноҳ истаган астраханлик туркий қавмлар Бухорога келиб жойлашди. Янги сулоланинг Бухорода мустаҳкам мавқени эгаллаши билан боғлиқ сиёсий жараёнларга Ёрмуҳаммаднинг ҳожилик мартабаси бир мунча таъсир кўрсатди.

Ҳукмдорлар томонидан Бухоронинг айрим зиёратгоҳларини зиёрат қилиш диний жиҳатдан ҳаж зиёратига тенглаштирилган муҳим фарз амали бўлиши билан бир қаторда, шайбоний ва аштархоний ҳукмдорлар даврига келиб, тахтга эгалик қилиш ҳуқуқини берадиган муҳим сиёсий тадбирга айлантирилди, яъни диний амалларнинг сиёсийлашганлиги кўзга ташланди.

Аштархоний ҳукмдорларнинг ҳаж сафари қарори аввало, барча мусулмонлар учун икки дунё саодатига эришмоқлик, эл юрт равнақи ҳамда ислом дини тараққиёти йўлида садоқат билан хизмат қилмоқлик ниятида амалга оширилган бўлсада, зиёрат қилиш қарорининг сиёсий жиҳатдан муҳимлиги эса, ён бериш сиёсати орқали сулоланинг бошқарувининг давомийлигини сақлаб қолишга қаратилган чора тадбири бўлган дейиш мумкин.

Умуман олганда, ҳаж зиёрати - бир эътиқод остида турли ранг, турли тоифа, турли табақа кишиларни умуминсоний манфаатлар йўлида бирлаштириб, диний, иқтисодий, тарихий ва жўғрофий билимларни эгаллашга, шунингдек, тинчлик йўлида ҳамжиҳатликка, ҳуқуқий жиҳатдан тенгликка хизмат қиладиган диний, сиёсий, маданий фаолият ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Эралиев Б., Остонакулов И., Абдулаҳатов Н. Ўзбекистон зиёратгоҳлари ва қадамжолари. Тошкент вилояти ва Тошкент шаҳри. - Т.: Turon Zamin Ziya, 2015. - Б.330 (Eraliev B., Ostonakulov I., Abdulahatov N. Pilgrimages to Uzbekistan Tashkent region and the city of Tashkent. - Т.: Turon Floor Zia, 2015. - В.330).

2. Қуръони карим. Таржима ва изоҳлар муаллифи Алоуддин Мансур. -Тошкент: Чўлпон, 1992. 544- б. (The Holy Quran. Translated and commented by Alouddin Mansur. - Tashkent: Chulpon, 1992. 544 p.) Яна қаранг:

"Бақара" -Б. 6-36; "Оли Имрон", -Б. 6-36; "Моида" -Б.72-80; "Тавба", -Б.123-135; "Ҳаж" -Б. 237-243; "Қасас", -Б.277-284; "Анкабут", -Б.285-290;

3. Оли Имрон сураси, 97 оят. //Муфтий Усмонхон Алимов. Тафсири Ирфон. - Т.: Шарқ, 2013. - Б.88,89 (Surah Al 'Imran, 97 // Mufti Usmonkhon Alimov. Commentary by Irfon. -Т.: East, 2013. - В.88,89.).

4. Амир ул ҳаж- Амир ал- Ҳаж -ҳаж бошлиғи, ҳожилар қарвони раҳбари. Ҳаж зиёратига келеувчиларга раҳбарлик қилиш одатини Муҳаммад (с.а.в.) белгилаб

берганлар. Кейинчалик Амир ул- Ҳажни тайинлаш ҳуқуқи халифаларда бўлган. XIII асрда бу ҳуқуқ мамлук султонларига ўтган, айти шу вақтдан эътиборан Маккага йўл олган ҳожиларнинг асосий тўпланадиган ерларида ташкил этилган карвонбошилар ҳам Амир ул-Ҳаж деб атала бошлаган. Қаранг: Ислом энциклопедияси. -Т.: "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" Давлат илмий нашриёти, 2004.-Б.28 (The Islamic Encyclopedia. -T.: State scientific publishing house "National Encyclopedia of Uzbekistan", 2004. -P.28).

5. Қозончи, Аҳмад Лутфий. Саодат асри қиссалари /Таржимон Н.М.Рауфхон. - Т.: Sharq, 2014. -Б.844, 936 (Boiler, Ahmad Lutfi. The Age of Happiness / Translator N.M. Rauf Khan. - T.: East, 2014. -B.844, 936)

6. Эслатиб ўтамиз, Саудия Арабистони Статистика бош бошқармаси маълумотида қараганда, бу йилги зиёратчиларнинг сони 2 миллион 489 минг 406 нафарни ташкил қилган, шундан 7 мингдан ортиғи ўзбекистонликларни ташкил этган.

7. Бартольд В.В. Ислам. // Соч. Т. 6. - М.: Наука, 1966. - С.26 (Bartold V.V. Islam. // Op. T. 6. - M.: Nauka, 1966. - P.26)

8. 804 йилнинг охирида халифа Ҳорун ар-Рашид яна Маккага ҳаж сафарини амалга оширади. В.В. Бартольд томонидан келтирган Якубийнинг сўзларига қараганда, бу нафақат Ҳоруннинг, балки бутун аббосий халифаларининг сўнгги ҳаж сафари эди. Қаранг: Бартольд В.В. Карл Великий и Харун ар-Рашид. // Соч. Т. 6. - Москва: Наука, 1966. - С.359 (Bartold V.V. Charles the great and Harun ar-Rashid. // Op. T. 6. - Moscow: Nauka, 1966. - P.359)

9. Бартольд В.В. Халиф и султан // Соч. Т. 6. - М.: Наука, 1966. - С.38 (Bartold V.V. Caliph and Sultan // Soch.T.6.- M.: Nauka, 1966.- С.38).

10. Ваккури Юха. Цивилизации долины Нигера. Под ред. Л.Е.Куббеля. - М.: Прогресс, 1988. -С. 168 (Vaccuri Juha. Civilizations of the Niger Valley. Ed. L.E. Kubbela. - M.: Progress, 1988. -P. 168).

11.[https:// dic.academik.ru](https://dic.academik.ru). Сахиб Гирей

12.wiki pedia.org.Асад афанди.Биринчи бор 1615 йилдан 1622 йилгача, иккинчи бор 1623 йилдан 1625 йилгача Буюк Усманийлар империясининг шайхул исломи бўлган.

13.Литвинов В.П. Исторический опыт Российского государства в организации и регулировании паломничества мусульман Средней Азии (1865-1917 гг.). Диссертация на соискание учуной степени доктора исторических наук. Елец-2019. -С. 91 (Litvinov V.P. The historical experience of the Russian state in the organization and regulation of the pilgrimage of Muslims of Central Asia (1865-1917). The dissertation for the degree of Doctor of Historical Sciences. Yelets-2019. -FROM. 91).

14.Литвинов В.П. Социокультурный и образовательный аспекты проблемы хаджа мусульман Туркестана (эпоха Средневековья и Нового времени).//Мир образование - образование в мире, 2014-№3. -С 96-105 (Litvinov V.P. Sociocultural and educational aspects of the problem of Hajj Muslims of Turkestan (the Middle Ages and the New Age) .// World education - education in the world, 2014-No.3. -P. 96-105).

15. Абу Бакр Муҳаммад ибн Жаъфар ан-Наршахий. Бухоро тарихи./ Мерос туркуми /Масъул муҳаррир, сўзбоши муаллифи Хуршид Даврон. -Т.: Камалак, 1991. - Б.20 (Abu Bakr Muhammad ibn Ja'far al-Narshahi History of Bukhara / Heritage Series / Responsible Editor, Xurshid Davron. -T.: Rainbow, 1991. - P.20).

16. Литвинов В.П. Исторический опыт Российского государства в организации

и регулировании паломничества мусульман Средней Азии (1865-1917 гг.). Диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук. Елец-2019.-С. 123 (Litvinov V.P. The historical experience of the Russian state in the organization and regulation of the pilgrimage of Muslims of Central Asia (1865-1917). The dissertation for the degree of Doctor of Historical Sciences. Yelets-2019. -P. 123)

17. Литвинов В.П. Исторический опыт Российского государства в организации и регулировании паломничества мусульман Средней Азии (1865-1917 гг.). Диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук. Елец-2019. -С.447 - 448 (Litvinov V.P. The historical experience of the Russian state in the organization and regulation of the pilgrimage of Muslims of Central Asia (1865-1917). The dissertation for the degree of Doctor of Historical Sciences. Yelets-2019. -С.447 - 448).

18. Снесарев Г.П.Реликты домусульманских верований и обрядов у узбеков Хорезма. М., 1969. -С.278-279 (Snesarev G.P. Relics of pre-Islamic beliefs and rites among the Uzbeks of Khorezm. M., 1969. -P.278-279).

19. Юсуф Ҳамадонийнинг Марвдаги қабри энг кўп зиёратчилар келадиган зиёратгоҳ сифатида бўлганлигини қайд этиб ўтамыз.

20. Садриддин Салим Бухорий. Буюк ғиждувонийлар: авлиё ва алломалар. - Бухоро: Бухоро нашр. 2006. -Б.10 (Sadriddin Salim Bukhari. Great Buddhists: saints and scholars. - Bukhara: Bukhara edition. 2006. -P.10).

21. Садриддин Салим Бухорий. Буюк ғиждувонийлар: авлиё ва алломалар. - Бухоро: Бухоро нашр. 2006. - Б. 21 (Садриддин Салим Бухорий. Буюк ғиждувонийлар: авлиё ва алломалар. -Бухоро: Бухоро нашр. 2006. - Б. 21)

22. Абу Бакр Муҳаммад ибн Жаъфар ан-Наршахий. Бухоро тарихи./ Мерос туркуми /Масъул муҳаррир, сўзбоши муаллифи Хуршид Даврон. -Т.: Камалак, 1991. - Б.53 (Abu Bakr Muhammad ibn Ja'far al-Narshahi History of Bukhara / Heritage Series / Responsible Editor, Xurshid Davron. -Т .: Rainbow, 1991. - В.53)

23.История Узбекистана (XVI- первая половина XIX века). - Т.: Фан, 2012 - С.46 (History of Uzbekistan (XVI-first half of the XIX century). - Т .: Fan, 2012. - P .46)

24. <https://tavorix.uz/maqolalar/222-saudiya-turkiston.html> Ҳайитов Шодмон. Саудия Арабистонидаги "Бухорийлар" ва Туркистонийлар" (Hayitov Shodmon. "Bukhari" and "Turkestan" in Saudi Arabia).

25.Бартольд В.В. История культурной жизни Туркестана. // Соч. Т. 2. Ч. 2. - Москва: Наука, 1963. - С. 517 (Bartold V.V. The history of the cultural life of Turkestan. // Op. T. 2. Part 2. - Moscow: Nauka, 1963 . -P. 517).

26. унга Бухоро, Самарқанд, Сагараж, Кеш, Сийахжард ва Ҳазор кирган эди. Кейинроқ унга Балх қўшиб олинган ёки Б.Аҳмедов таъбири билан айтганда алоҳида давлат таркибидаги давлат эди. Тошкент қозоқ султонлари билан энг жангу жадаллар олиб борилган ҳудуд ҳисобланганлигидан Бухоро хонларининг ҳаракатлари билан еттинчи удел сифатида таркибига киритилган. Бухоро хонлигида 10 туман бўлиб, улар: Ғиждувон (Харкан), Вобкент (Вабахна), Ахугир (Тароб), Руд и шаҳар (Ҳарканд руд), Вағонзе (Кам и Абу Муслим), Қишлоқи калон (Шопуркам), Ромитон (Самжон), Султонобод, Худфар (Зандани), Ҳайдарободни ташкил этган.

27.Ражабов Қ. Жўйбор хожалари. //Hidoyat .2004. № 4 . -Б .20 (Rajabov Q. Dust masters. // Guide .2004. No. 4. -В .20).

28. Bregel Yu. An historical atlas of Central Asia. Brill. Leiden: Boston. 2003 - P.56
29. Алексеев А.К. Политическая история Тукай-Темуридов. По материалам персидского исторического сочинения Бахр ал-асрар. - Спб., 2006. - С.120 (Alekseev A.K. The political history of the Tukay-Temurids. Based on materials from the Persian historical work Bahr al-asrar. - St. Petersburg, 2006. - P.120).
30. Мухаммед Юсуф Мунши. Муким-ханская история. /Перевод с таджикского, предисловие, примечания и указатели профессора А.А. Семенова. -Ташкент: Изд-во АН УзССР, 1956. - С.82-83 (Muhammad Yusuf Munshi. Mukim Khan's story. / Translation from Tajik, foreword, notes and indexes of Professor A.A. Semenova. - Tashkent: Publishing House of the Academy of Sciences of the Uzbek SSR, 1956. - P.82-83).
31. Бунӣ бобурий шаҳзода Камроз мирзо ва Хива ҳукмдори Анушахон мисолида кӯриш мумкин.
32. Нодир девонбеги. Бу лавозим эгаси жамиятнинг илғор фикрли, тадбирли ва саҳоватли шахслари орасидан танланган. Девонбеги мансаби шароит тақозасига кўра, бир неча вазифаларни бажарган. Уларнинг энг муҳимларидан бири давлат хазинасини назорат қилар эди. Девонбеги молия ишларини назорат қилиш билан бирга, хирож ерлари ва улардан тушган маблағларни ҳисоб қилиб, қирим-чиқим дафтарларини юритган. Шунингдек, девонбеги ҳарбий қўмондонлик, элчилик вазифаларини ҳам бажарган. Давлатлар томонидан олиб борилган дипломатик муносабатларда қабул маросими вақтида элчилардан ёрлик қоғози ва бошқа турли расмий ҳужжатларни хонга тақдим этган. Девонбеги мансабидаги амалдорга фавқулодда ҳолатларда (ҳукмдор саройдан ташқарида бўлганда) пойтахтни бошқариш ишлари топширилган. Тайинки, ҳаж маросимига ҳам кузатиб қўйиш ишлари Нодир девонбеги зиммасида бўлган.
33. Шах-Махмуд ибн Мирза Фазил Чурас. Хроника. Критический текст, перевод, комментарии, исследование и указатели О.Ф.Акимовской. - М., 1976. -С.120 (Shah Mahmud ibn Mirza Fazil Churas. Chronicle Critical text, translation, comments, research and indexes of O.F. Akimovskaya. - M., 1976. -P.120).
34. Пугаченкова Г.А. Портрет Имамкули-хана //Искусство. 1963. № 1. -С. 66-68, яна қаранг: Иванов А.А. Ещё раз о портрете Имамакули-хане // Близкий и Средний Восток. Сб. статей в честь 70-летию проф. И.П.Петрушевского. - М.:Наука, 1968. -С.61-66 (Pugachenkova G.A. Portrait of the Imamkuli Khan // Art. 1963. No 1. - S. 66-68, Yana Karang: A. Ivanov Once again about the portrait of the Imamkuli Khan // Near and Middle East. Sat articles in honor of the 70th anniversary of prof. I.P. Petrushevsky. - M.: Nauka, 1968. -P.61-66).
35. <https://ru.m.wikipedia.org> Имамкули-хан.
36. Мухаммед Юсуф Мунши. Муким-ханская история. /Перевод с таджикского, предисловие, примечания и указатели профессора А.А. Семенова. -Т.: Изд-во АН УзССР, 1956. - С.93 (Muhammad Yusuf Munshi. Mukim Khan's story. / Translation from Tajik, foreword, notes and indexes of Professor A.A. Semenova. - Tashkent: Publishing House of the Academy of Sciences of the Uzbek SSR, 1956. - P.93).
37. Мухаммед Юсуф Мунши. Муким-ханская история. /Перевод с таджикского, предисловие, примечания и указатели профессора А.А. Семенова. -Т.: Изд-во АН УзССР, 1956. - С.98 (Muhammad Yusuf Munshi. Mukim Khan's story. / Translation from Tajik, foreword, notes and indexes of Professor A.A. Semenova. - Tashkent: Publishing House of the Academy of Sciences of the Uzbek SSR, 1956. - P.98)

38. Мухаммед Юсуф Мунши. Муким-ханская история. /Перевод с таджикского, предисловие, примечания и указатели профессора А.А. Семенова. -Т.: Изд-во АН УзССР, 1956. - С.9 (Muhammad Yusuf Munshi. Mukim Khan's story. / Translation from Tajik, foreword, notes and indexes of Professor A.A. Semenova. - Tashkent: Publishing House of the Academy of Sciences of the Uzbek SSR, 1956. - P.9)

39. Азамат Зиё: Ўзбек давлатчилиги тарихи. - Тошкент: Шарқ, 2001. -Б. 161-162.

40. Мухаммед Юсуф Мунши. Муким-ханская история. /Перевод с таджикского, предисловие, примечания и указатели профессора А.А. Семенова. -Т.: Изд-во АН УзССР, 1956. - С.98 (Muhammad Yusuf Munshi. Mukim Khan's story. / Translation from Tajik, foreword, notes and indexes of Professor A.A. Semenova. - Tashkent: Publishing House of the Academy of Sciences of the Uzbek SSR, 1956. - P.98)

41. Алексеев А.К. Политическая история Тукай- Темуридов. По материалам персидского исторического сочинения Бахр ал-асар. - Спб., 2006. -С.315

42. Мухаммед Юсуф Мунши. Муким-ханская история. /Перевод с таджикского, предисловие, примечания и указатели профессора А.А. Семенова. -Т.: Изд-во АН УзССР, 1956. - С.101 (Muhammad Yusuf Munshi. Mukim Khan's story. / Translation from Tajik, foreword, notes and indexes of Professor A.A. Semenova. - Tashkent: Publishing House of the Academy of Sciences of the Uzbek SSR, 1956. - P.101)

43. Bregel Yu. An historical atlas of Central Asia. Brill. Leiden: Boston. 2003 -P.56

44. Мухаммед Юсуф Мунши. Муким-ханская история. /Перевод с таджикского, предисловие, примечания и указатели профессора А.А. Семенова. -Т.: Изд-во АН УзССР, 1956. - С.101 (Muhammad Yusuf Munshi. Mukim Khan's story. / Translation from Tajik, foreword, notes and indexes of Professor A.A. Semenova. - Tashkent: Publishing House of the Academy of Sciences of the Uzbek SSR, 1956. - P.101)

45. Мухаммед Юсуф Мунши. Муким-ханская история. /Перевод с таджикского, предисловие, примечания и указатели профессора А.А. Семенова. -Т.: Изд-во АН УзССР, 1956. - С.103 (Muhammad Yusuf Munshi. Mukim Khan's story. / Translation from Tajik, foreword, notes and indexes of Professor A.A. Semenova. - Tashkent: Publishing House of the Academy of Sciences of the Uzbek SSR, 1956. - P.103)

46. "Балх хони Субҳонқулихондан элчи келди ким, акам Абдулазизихон қасд қилган эрмишким, мени ўлтургай, тақи Балхни ҳам олгай, эмди менинг отам ва акам сизсиз. Менинг сиздан ўзга паноҳим йўқ. Агар сиз анинг билан ёв бўлиб Бухорони чопмасангиз, ул келиб Балхни ҳам олур ва мени ҳам бегуноҳ ўлтурур, теб". Қаранг: Абулғозий. Шажарайи турк. - Т.: Чўлпон, 1992. -Б.185

47. Мухаммед Юсуф Мунши. Муким-ханская история. /Перевод с таджикского, предисловие, примечания и указатели профессора А.А. Семенова. -Т.: Изд-во АН УзССР, 1956. - С.107 (Muhammad Yusuf Munshi. Mukim Khan's story. / Translation from Tajik, foreword, notes and indexes of Professor A.A. Semenova. - Tashkent: Publishing House of the Academy of Sciences of the Uzbek SSR, 1956. - P.107)

48. Мухаммед Юсуф Мунши. Муким-ханская история. /Перевод с таджикского, предисловие, примечания и указатели профессора А.А. Семенова. -Т.: Изд-во АН УзССР, 1956. - С.107 (Muhammad Yusuf Munshi. Mukim Khan's story. / Translation from Tajik, foreword, notes and indexes of Professor A.A. Semenova. - Tashkent: Publishing House of the Academy of Sciences of the Uzbek SSR, 1956. - P.107).

49. Мир Мухаммад Амин-и Бухари. Убайдулла-наме. / Перевод с таджикского с примечаниями А.А.Семенова. - Ташкент. Академ наук Узбекской ССР 1957. - С.301

50. Мухаммед Юсуф Мунши. Муким-ханская история. /Перевод с таджикского,

предисловие, примечания и указатели профессора А.А. Семенова. -Т.: Изд-во АН УзССР, 1956. - С.107 (Muhammad Yusuf Munshi. Mukim Khan's story. / Translation from Tajik, foreword, notes and indexes of Professor A.A. Semenova. - Tashkent: Publishing House of the Academy of Sciences of the Uzbek SSR, 1956. - P.107).

51.Литвинов В.П. К интерпретации проблемы хаджа в ракурсе священных источников ислама.//Пронстранство и время. 3 (17) / 2014. - С. 140 (Litvinov V.P. To the interpretation of the Hajj problem from the perspective of the sacred sources of Islam.// Space and time. 3 (17) / 2014 . -P. 140)

52. Грамм М. И. История цивилизации в зеркале мер, единиц и денег: Занимательная энциклопедия с интернет-адресами. -Челябинск: Аркаим, 2004. - С.149 (Gram M. I. The history of civilization in the mirror of measures, units and money: An entertaining encyclopedia with Internet addresses. -Chelyabinsk: Arkaim, 2004. -P.149); Қаранг: Уммавийлар даврига келганида Арабистонда 4,25 граммни ташкил этган мусулмон динори аосий пул бирлиги ҳисобланган. Улар савдо сотиқ орқали Европагача етган ва илк ўрта асрларда манкус деб номланган. XII асрларда мусулмон олтин динори 2,3 граммни, кумуш дирҳам 1,5 граммни ташкил этган. Мисқол ўлчов бирлиги ҳам мавжуд бўлиб, шариатга кўра, дирҳамга 10:7 нисбатда мувофиқлаштирилган. Яна қаранг: Хинц берган маълумотга кўра, 1 тилла динор 1 мисқол оғирлигига тенг бўлиб, 4,235 граммни ташкил қилган.(В.Хинц. Мусульманские меры и веса с переводом в метрическую систему. -Москва. Наука, 1970. -С.21; V. Khints. Muslim measures and weights with the translation into the metric system. -Moscow. Science, 1970. -P.21).

53. А.А. Семеновнинг маълумотига кўра, бу сумма 100 минг рублни ташкил этган. XVII асрда Россия рублининг қиймати билан солиштирганида, 20 минг тилла пулнинг қиймати жуда юқори бўлганлигини билиш мумкин.

54.Аллаева Н.А. Хива хонлиги дипломатияси. XVI-XIX асрлар. -Т.: Adabiyot uchqunlari, 2018.-Б.68-69 (Allaeva N.A.KhivaKhanate Diplomacy.XVI-XIX centuries. -Т.: Literary Sparks, 2018. -С.68-69).

ЎТМИШГА НАЗАР ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ LOOK TO THE PAST

Shirnova Fotima Nosirovna,
Muhammad al-Xorazmiy nomidagi
Toshkent axborot texnologiyalari universiteti
katta o'qituvchisi

ISLOM KARIMOVNING "TARIXIY XOTIRASIZ KELAJAK YO'Q" ASARIDA TARIX FANINI O'QITISHNING DOLZARB MUAMMOLARI

***For citation:** Fotima N. Shirnova. Based on the book of Islam Karimov "Without a historical past, there is no future". 2019, vol. 1, issue 18, pp. 38-42*

<http://dx.doi.org/10.26739/2181-9599-2019-18-04>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada O'zbekiston mustaqillikka erishgandan so'ng tarix faniga katta e'tibor berilgani, tariximizning o'ziga xos tamoyillari, xalqimizni haqqoniy tariximiz bilan qurollantirish, o'zbek davlatchiligi tarixi, xalqimizning etnik shakllanishi tarixini ilmiy va xolis o'rganishdan iborat qator dolzarb masalalar ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: mustaqillik, tarixiy xotira, davlat, o'troq, millat, etnogeniz, komil inson, ma'rifat

Ширинова Фотима Носировна,
старший преподаватель
Ташкентского университета
информационных технологий
имени Мухаммада аль-Хорезмий

НА ОСНОВЕ КНИГИ ИСЛАМА КАРИМОВА "БЕЗ ИСТОРИЧЕСКОГО ПРОЖЛОГО НЕТ БУДУЩЕГО"

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассмотрен вопрос о развития истории как науки в Узбекистане в годы независимость, большое внимание уделяется истории Узбекистана после

обретения независимости, конкретным принципам нашей истории, оснащению нашего народа нашей истинной историей, научному и объективному изучению истории узбекской государственности, этническому образованию нашего народа.

Ключевые слова: независимость, осёдлый, историческая память, нация, этногенез, совершенный человек, просвещение.

Fotima N. Shirinova,
Senior Lecturer
Tashkent University
information technologies
named after Muhammad al-Khwarizmi

BASED ON THE BOOK OF ISLAM KARIMOV "WITHOUT A HISTORICAL PAST, THERE IS NO FUTURE"

ANNOTATION

This article discusses the development of history as a science in Uzbekistan during the years of independence, much attention is paid to the history of Uzbekistan after independence, the specific principles of our history, equipping our people with our true history, the scientific and objective study of the history of Uzbek statehood, and the ethnic education of our people.

Key words: independence, settled, historical memory, state, nation, ethnogenesis, perfect man, the ideal, human, education, enlightenment.

Har bir xalq uchun o'z qiyofasini aniq-ravshan ko'rish imkoniyatini beradigan ko'zgu o'zining tarixidir. Shu bilan birga tarix - bu millat ko'zgusi, xalq ma'naviyatining asosidir. U insoniyat va uning mahsuli bo'lgan sivilizatsiya rivoji, jamiyat va davlatlar o'tmishi taraqqiyoti jarayonini o'rganuvchi fandir.

1998 yilning iyun oyida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimov bir guruh tarixchi olimlar va ijodiy ziyolilar vakillari bilan uchrashib, Vatanimizning mustaqillikka erishgani tufayli tarix fani oldida vujudga kelgan eng dolzarb vazifalarni davlat va millat manfaatlari nuqtai nazaridan ko'rsatib berdi. Uchrashuvda o'rta qo'yilgan fikr-mulohazalar "Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q" deb nomlangan asarda o'z aksini topdi va u O'zbekiston tarixi fani taraqqiyotida muhim bosqich bo'ldi.

Prezident bu uchrashuvda avvalo shuni ta'kidladiki, mustaqillikka erishganimizdan keyin xalqimizning o'z yurti, tili, madaniyati, qadriyatlari tarixini bilishga, o'zligini anglashga qiziqishi ortib bormoqda. Odamzod borki, avlod-ajdodi kimligini, nasl-nasabini, o'zi tug'ilib voyaga yetgan qishloq, shahar, xullaski, o'z Vatani tarixini bilishga qiziqadi.

Mustaqillik tufayli tarixiy haqiqatni bilishga, o'zligimizni teran anglashga intilishimiz tabiiy holdir.

Endilikda, mustaqil davlatchiligimiz tub burilish pallasiga kirgan bir paytda, o'zimizning zamon va makondagi o'rnimizni aniq belgilab olishimiz, nasl-nasabimiz, kimligimizni bilishimiz kerak, deydi yurtboshimiz. Chunki o'zlikni anglash tarixni bilishdan boshlanadi.

Shu munosabat bilan Islom Karimov e'tiborini o'tmishimizni chuqur va keng o'rganish, uni to'la qonli xolis yoritish kabi bir qator muhim, dolzarb masalalarga qaratdi. Tariximizni ilmiy asosda yoritishda bahs, munozara, tahlil mevasi bo'lgan xulosalargina

bizga to'g'ri yo'l ko'rsatishi mumkinligini ta'kidladi.

Tarixiy ildizini izlagan inson men shu millat farzandi ekanman, mening ajdodlarim kimlar bo'lgan, millatimning ibtidosi qayerda, uning oyoqqa turishi, tiklanish, shakllanish jarayoni qanday kechgan, degan savollarga javob izlaydi, uni o'rganishga harakat qiladi. "Tarixiy xotirasi bor inson-irodali inson. Takror aytaman, irodali insondir. Kim bo'lishidan qat'iy nazar, jamiyatning har bir a'zosi o'z o'tmishini yaxshi bilsa, bunday odamlarni yo'ldan urish, har xil aqidalar ta'siriga olish mumkin emas. Tarix saboqlari insonni xushyorlikka o'rgatadi, irodasini mustahkamlaydi", - deydi I.Karimov.

Demak, yurtimiz --fuqarolarida tarixiy xotirani teranlashtirish, tarixiy ongni shakllantirish muhim vazifadir.

Shu bois I.Karimov xolis tariximizni tiklashda, avvalo, o'lkamizda miloddan oldingi davrlarda aholining o'troqlashuvini, ilk davlatlarning vujudga kelish omillarini, mashhur "Avesto" va boshqa manbalardan, arxeologlarning yangi izlanishlaridan to'g'ri foydalanishimiz lozimligini ta'kidlaydi. Shuningdek, "Avesto"ning bu qadim o'lkada buyuk davlat, buyuk ma'naviyat, buyuk madaniyat bo'lganligidan guvohlik beruvchi hujjatlariga e'tibor qaratadi.

Asarda ko'tarilgan dolzarb masalalardan biri O'rta Osiyo hududida davlatchilikning paydo bo'lishi muammosidir. Bu masalani o'rganayotgan, tadqiqot o'tkazayotgan Arxeologiya, Tarix, Sharqshunoslik va boshqa institutlar mutaxassislari faoliyati atroflicha yoritilishi asosiy vazifa qilib qo'yildi. Davlat, davlatchilik bugungi kunda siyosiy masala bo'lib turibdi. Shu bois o'zbek tarixchilari, olimlari davlatchiligimizning ilmiy nuqtai nazariga asoslangan tarixini yaratishi, uni kelajak avlodga yetkazishi lozim. Xalqimizning davlatchiligi qaysi asrdan paydo bo'ldi? Qanday tarixiy bosqichlarni bosib o'tdi, kabi savollariga javob topish zarur.

Davlatchiligimiz boy tarixini yoritish, uni dastlabki shakllangan birlashma uyushmalardan tortib, rosmiyan davlatlarning: KattaXorazm, Qadimiy Baqtriya, So'g'diyonaning tashkil topishi, boshqaruv tizimining takomillashuvi va rivojlanishini ko'rsatib berishdir. Keyingi asrlarda, xususan, Amir Temur davrida davlatchiligimiz yangi bosqichga ko'tarilganligini, mumtoz asar - "Temur tuzuklari"ning ulkan ahamiyatini chuqur anglash va yorqin misollarda yoritib berish lozim. Asarda Amir Temurning "Kuch - adolatdadir" shiori mazmunini idrok etish zarurligi aytiladi. I.Karimov sohibqironning bu shiordagi fikrini rivojlantirib: "Kuch - bilim va tafakkurda", - degan g'oyani o'rta qo'yadi.

"Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q" asarida o'zbek xalqining kelib chiqishi (etnogenezi) masalasiga alohida to'xtab o'tilgan. "Biz o'zimizni millat deb bilar ekanmiz, o'zbekchiligimiz haqida aniq tushunchaga ega bo'lishimiz kerak", - deb ta'kidlaydi yurtboshimiz. Shu bilan birga millatimiz ma'naviy qiyofasiga e'tiborni tortib, qat'iyat bilan biz Beruniylarga, Buxoriylarga, Amir Temur, Mirzo Ulug'bek, Mirzo Boburlarga vorismiz, deydi. O'zbekning fe'l-atvori barchaga ayon. U yerni, tabiatni sevadi. Do'ppisida suv tashib bo'lsa ham, daraxt ko'kartiradi. O'zbek tom ma'noda bunyodkordir. Unga birovning yeri kerak emas. Mabodo qo'lga qurol olguday bo'lsa, faqat o'zini himoya qilish uchunгина oladi, - deb ta'kidlaydi Islom Karimov. Bizning ajdodlarimiz, xalqimiz, - deydi yurtboshimiz, qadim - qadimdan o'troq yashagan, millatimizning iligi o'troq madaniyat sharoitida qotgan. Xalqimizda "iligi to'q, baquvvat" degan tushuncha bejiz paydo bo'lmagan.

Odatda, xalqning tarixi uning nomidan ilgari yuradi. Masalan, dunyoning bir qancha xalqlari - inglizlar, fransuzlar, ruslar va boshqalar avval turli qabila nomlarida bo'lgan vaasrlar osha (xususan milodiy VI-XIII asrlarda) hozirgi nomlarini olganlar.

Turkiylarning bosh bo'g'ini bo'lgan o'zbeklar uch ming yillik tarixga ega bo'lsalar ham, hozirgi nomi XI asrda tilgaolinadi va millat sifatida XVI asrdan boshlab shunday ataladigan bo'ldi. Shuning uchun Prezidentimiz: "Biz xalqni nomi bilan emas, balki madaniyati, ma'naviyati orqali bilamiz, tarixining tag-tomirigacha nazar tashlaymiz", - deb uqtiradi.

Yurtimizga Aleksandr Makedonskiy, Qutayba, Chingizxon va boshqalar bostirib kirib, bu yerdagi siyosiy hokimiyatni qo'lg'olgan. Biroq hududimizda asrlar davomida yashab kelayotgan mahalliy aholini, uning ko'p ming yillik madaniyatini yo'q qila olmaganlar. Chunki o'z tarixini bilgan, undan ruhiy quvvat oladigan xalqni yengib bo'lmaydi.

Islom Karimov tarixchi olimlarga murojaat qilib, ularni haqqoniy tariximizni tiklashga, xalqimizni, millatimizni ana shu tarix bilan qurollantirishga chaqiradi.

Uchrashuvdan bir oy o'tgach, O'zbekiston Fanlar akademiyasi Tarix instituti faoliyatini takomillashtirish to'g'risida hukumatning maxsus qarori qabul qilindi. Unda o'zbek xalqi va uning davlatchiligi haqqoniy tarixini o'rganish, mamlakatimiz va chet ellarda mavjud tarixiy manbalar tahlili asosida olingan ilmiy natijalarning jahon miqyosidagi e'tirofiga erishish, ularga tayangan holda ilmiy, ilmiy-ommabop asarlar, darsliklar, turli adabiyotlar yaratish va mazkur bilimlarni keng yoyish hamda tarix sohasida yuqori malakali ilmiy kadrlar tayyorlash vazifalari belgilangan edi.

Bu qarorni amalga oshirishda Tarix instituti jamoasi, shuningdek oliy o'quv yurtlarining tarix fani o'qituvchilari birmuncha muvaffaqiyatlarga erishdilar. Tarixiy tadqiqotlarni rivojlantirish konsepsiyasi va O'zbekiston davlatchiligi tarixini hamda o'zbek xalqi etnogenezi o'rganish dasturi ishlab chiqildi. Akademik Yahyo G'ulomov nomidagi "O'zbek davlatchiligi tarixini o'rganish" ilmiy seminari faoliyat ko'rsatmoqda. "O'zbek davlatchiligi tarixi", "O'zbekiston tarixi: davlat va jamiyat taraqqiyoti", "O'zbek xalqining etnik shakllanish jarayoni" kabi monografiyalar va bir qancha darsliklar chop etildi va yangilari ustida ish olib borilmoqda. Oliy o'quv yurtlarida o'quv qo'llanmalari yaratilmoqda, o'qitish jarayoni anchagina takomillashdi. Universitet va institutlarni bitiruvchi talabalar O'zbekiston tarixi bo'yicha davlat attestatsiyasidan o'tmoqdalar. Tariximizga oid maqolalar gazeta va jurnal sahifalarida, radio va televideniya eshittirish va ko'rsatuvlar dasturidan keng o'rin olib kelmoqda.

I. Karimovning "Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q" asari yosh avlodni tarbiyalashda katta o'rin tutadi. Chunki O'zbekiston rahbariyati komil inson tarbiyasini davlat siyosatining ustuvor sohasi deb e'lon qildi.

Komil inson, avvalo, ongi yuksak, mustaqil fikrlay oladigan, xulq-atvori bilan o'zgalarga ibrat bo'ladigan bilimli, ma'rifatli kishilardir. Bunday odamlarni har xil oldi-qochdi gaplar bilan aldab bo'lmaydi. U har bir narsani aql, mantiq tarozisiga solib ko'radi. O'z fikr-o'yi, xulosasini mantiq asosida qurgan kishi yetuk odam hisoblanadi. Bunday insonni esa, yoshligidan tarbiyalab, to'g'ri yo'lga solib voyaga yetkazish kerak. "Muhimi, yoshlarning orasiga kirish ularning ichidan qobiliyatli, fidoyilarini topish, ularning yuragini yondirish karak", - deb ta'kidlaydi I. Karimov. Bu asarda o'sib kelayotgan yosh avlodga katta umid bildiriladi.

"... yoshlarmizga ishonamiz, suyanamiz, kelajak umidlarimizni ular bilan bog'laymiz. Ularga qancha tez yo'l ochib bersak, ilmida, ijodda shuncha ko'p izlanish, bahs bo'ladi. Izlanish, bahs, munozara bor joyda esa haqiqat yuzaga chiqadi, taraqqiyot bo'ladi", - deydi yurtboshimiz.

Xullas, Islom Karimovning "Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q" asari boy o'tmishimizni chuqur o'rganish, xolis tadqiq etishda, keng ommaga targ'ib qilishda va yoshlarimizni komil inson qilib tarbiyalashda katta o'rin tutadi.

Shuning uchun ham universitetimiz talabalariga O'zbekiston tarixi fanini o'rganish jarayonida, o'z mustaqil ishlarini tashkil qilishda hurmatli Prezidentimizning bu asari muhim omil bo'ladi, degan umiddamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Mirziyoev Sh. M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. -Toshkent: O'zbekiston, 2017.
2. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. - Toshkent: Sharq, 1998.
3. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch. - Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
4. Karimov I.A. O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida. - Toshkent: Ma'naviyat, 2011.

ЎТМИШГА НАЗАР ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ LOOK TO THE PAST

Вахобов Ботирали Михайлович,
Наманган давлат университети,
"Архившунослик" кафедраси катта ўқитувчиси

ФАРҒОНА ВОДИЙСИ ЭТНОГРАФИК ГУРУҲЛАРИ

For citation: Botirali M. Vakhobov. Ethnographic groups of the Ferghana Valley. 2019, vol. 1, issue 18, pp. 43-49

<http://dx.doi.org/10.26739/2181-9599-2019-18-05>

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада этнологиянинг объектларидан бири "субэтнос" тушунчасига оид назарий қарашлар келтирилган. Субэтнос этноснинг тарихий шаклларида бири ҳисобланиб, ҳозирги кунда уларнинг ўзига хослигини тадқиқ қилиш долзарбдир. Этнос назарияси ва субэтнос (этнографик гуруҳга)га оид илмий қарашлар адабиётлар асосида таҳлил қилинган. Субэтносларнинг ўзига хос хусусияти, уларнинг пайдо бўлиши билан боғлиқ қарашлар баён этилган.

Фарғона водийсига этнографик гуруҳларнинг кириб келиш вақти турли тадқиқодчилар асарларида турлича кўрсатилади. Этнографик гуруҳларнинг Фарғона водийси ҳудудида жойлашуви ўзига хос хусусиятларга эга.

Водийдаги этнографик гуруҳларнинг ижтимоий, иқтисодий ва сиёсий ҳаётдаги ўрни ўрганилаётган даврда сезиларли бўлганини кузатиш мумкин. Этнографик гуруҳларнинг уруғ- қабилавий бўлиниши алоҳида аҳамиятга эга.

Фарғона водийсидаги этнографик гуруҳларни ўтроқ аҳоли билан бўлган ҳўжалик, савдо ва маданий алоқаларини тадқиқ қилишда географик жиҳатдан жойлашуви ва уни ўзига хослиги муҳим аҳамият касб этади.

Водийдаги қипчоқ, турк, юз ва қурама этнографик гуруҳлар ўзларининг ҳўжалик юритишлари билан маҳаллий аҳолидан ажралиб туришган.

Мақолада ўзбек халқи таркибида бўлган этнографик гуруҳларни тарихий-этнологик маълумотлар асосида ёритишга ҳаракат қилинган. Этник жамоаларнинг Фарғона водийси ҳудудига кириб келиши, шаклланиши, кўчиб ўтиши ва тарқалиши юзасидан тадқиқот олиб борилган.

Калит сўзлар: субэтнос, этнографик гуруҳ, этник гуруҳ, этнос назарияси, субэтнос асоси, ассимиляция жараён, консолидация, этник жамоа, этногенез,

ўзбек халқи, уруғ, қабилла, генеалогия, этноним, этник шаклланиш.

Вахобов Ботирали Михайлович,
Наманганский государственный университет,
старший преподаватель кафедры "Архивоведение"

ЭТНОГРАФИЧЕСКИЕ ГРУППЫ ФЕРГАНСКОЙ ДОЛИНЫ

АННОТАЦИЯ

В данной статье раскрывается научное понятие одного из этнологических объектов - "субэтнос". Субэтнос разновидность этноса, и в настоящее время необходимо изучение его особенностей. Теория субэтноса (этнографической группы) исследовалась на основе научных взглядов и литературы. В статье освещено происхождение субэтноса и связанные с ним взгляды исследователей.

Время прибывания этнографических групп на Ферганскую долину в произведениях разных исследователей указывается по-разному. Расположение на территории Ферганской долины имеет свои особенности.

Можно наблюдать, что роль социальной, экономической и политической жизни этнографических групп на долине была заметной. Имеет особое значение родо-племенное деление этнографических групп.

В исследовании хозяйственных, торговых и культурных отношений этнографических групп с оседлым населением Ферганской долины имеет важное значение географическое расположение и специфика местности. Этнографические группы кипчак, турк, юз и курама отличались от местного населения долины ведением хозяйства.

В данной статье освещены историко-этнологические сведения о этнографических групп в составе узбекского народа. Проведены исследования об происхождении, формировании этнической общности, этапы переселения и расселения в Ферганскую долину

Ключевые слова: субэтнос, этнографическая группа, этническая группа, теория этноса, ядро субэтноса, процесс ассимиляции, этническая общность, этногенез, консолидация, узбекский народ, род, племя, генеалогия, этноним, этническое формирование.

Botirali M. Vakhobov,
Namangan State University,
Senior Lecturer, Department of Archival Studies

ETHNOGRAPHIC GROUPS OF THE FERGHANA VALLEY

ANNOTATION

In given article the scientific concept of one of ethnological objects - "subethnos" reveals. Subethnos an ethnos version, and studying of its features now is necessary. The subethnos theory (ethnographic group) it was investigated on the basis of scientific views and the literature. In article the origin of subethnos and the sights of researchers connected with it is consecrated.

The time for nailing ethnographic groups to the Ferghana Valley in the works of

different researchers is indicated differently. The location in the Ferghana Valley has its own characteristics.

It can be observed that the role of the social, economic and political life of ethnographic groups in the valley was noticeable. The tribal division of ethnographic groups is of particular importance.

In the study of the economic, commercial and cultural relations of ethnographic groups with the settled population of the Ferghana Valley, the geographical location and specificity of the area are important.

The ethnographic groups Kipchak, Turk, Hughes and Kurama differed from the local population of the valley in household management.

This article highlights historical and ethnological information about ethnographic groups in the Uzbek people. Studies on the origin, formation of an ethnic community, the stages of resettlement and resettlement in the Ferghana Valley.

Key words: subethnos, ethnographic group, ethnic group, ethnos theory, core of subethnos, assimilation process, ethnic community, ethnogenesis, concentration, Uzbek people, clan, tribe, genealogy, ethnonym, ethnic formation

ХХ аср сўнгги чорагидан бошлаб этнология фанининг тадқиқот объекти ва методларида ҳам айрим ўзгаришлар содир бўлди. Яқин давргача халқларнинг урф-одатлари, маросимлари ва ҳўжалиги изчил ўрганилган бўлса, эндиликда мавжуд урф-одатлар, маросимлар ва ҳўжалик фаолияти хусусиятларини келтириб чиқарган асосий омилларни ўрганиш зарурати туғилди.

XIX аср бошларига қадар ўзбек халқида консолидация жараёни ниҳоясига етмаган эди. Шу боис, унинг таркибига бирикаётган бир қатор этнографик гуруҳлар (субэтнослар) ҳали ўзлари учун анъанавий бўлган этник жиҳатларини (чунончи, этнонимини, ҳўжалик ва маданиятидаги ўзига хосликни) сақлаб қолаётган ва ушбу хусусиятлари билан ён-атрофдаги бошқа этнослардан фарқланиб турар эдилар. Турк, қипчоқ, қурама, юз, минг каби этносларни ушбу даврда Фарғона водийси шароитида этник хусусиятларини нисбатан яхши сақлаб қолаётган субэтнослар сифатида кўрсатиб ўтиш мумкин[2, Б.67].

Этноснинг тарихий шакллари: уруғ, қабила, элат, халқ, миллат, этнографик гуруҳ, кам сонли миллатларни ўрганиш этнология фанининг тадқиқот предмети ҳисобланади.

Ҳозирда этнология фанида этнос, этник бирлик атамалари билан бирга "этнографик гуруҳ" (инглизча -ethnographical group; немисча-ethnographische Gruppe; русча - этнографическая группа) иборалари ҳам кенг қўлланилади. Этнографик гуруҳ - маълум бир этноснинг (элатнинг ёки миллатнинг ажралмас қисми, унинг таркибидаги бўлинмалардан бири) қисми бўлиб, ўзининг айрим хусусиятлари: тил лаҳжаси, ҳўжалик фаолияти ва турмуш тарзининг баъзи томонлари билан фарқ қилади. Этнографик гуруҳ одатда бир қабила, элат ёки миллат этник ҳудудининг кенгайиши, яъни бир гуруҳнинг иккинчи бир этнос билан аралашиб, бошқа бир ерга бориб, шу ердаги халқ таркибига кириб, у билан бирга яшаб қолиши натижасида вужудга келади. Этнографик гуруҳ баъзан ўз элидан, халқидан ажралиб, бошқа бир этник бирликка қўшилиши натижасида ҳам вужудга келган. Бу ҳилдаги этносларнинг катта қисми асрлар давомида ўз хусусиятини сақлаб келиб, маҳаллий халқ орасида яшаб, уларнинг урф-одатлари ва маданиятини қабул қилиб, аста-секин унга аралашиб борган. Аммо уларнинг маълум қисми ўз

тилини, ўзлигини ва моддий маданиятларидаги баъзи хусусиятларни сақлаб қолганлар [13, С.77-78]. Консолидацион ва ассимиляцион жараёнлар натижасида кўплаб халқлар тарихига субэтнослар ёки этнографик гуруҳлар кирган.

XVI аср бошларида кўчманчи ўзбек қабилалари Мовароуннахрни босиб олганларидан сўнг Фарғона водийси бир неча ўзбек қабилалари учун кўчиб юриш учун жой сифатида белгиланди. Қўқон чегараларида, Ашпар атрофларида - минглар, Хўжанд атрофларида - юзлар, Андижон атрофларида - турк ва қипчоқлар, Марғилон ва Наманган оралиғида қипчоқлар кўчманчиликда ҳаёт кечирганлар [4, С.315-321].

Фарғона водийсига кўплаб Шайбоний қўшини билан ўзбек қабилалари кириб келиб, шу ердаги туркий уруғлар билан аралашиб ҳудуддаги ўзбек элементини ошиб боришига ва минг, қипчоқ, қорақалпоқ, турк, қирқ, юз, найман, сарой қабиларини сиёсий жиҳатдан етакчи бўлишига олиб келади [3, С.426].

Муҳаммад Ҳакимхоннинг "Мунтахаб ат-таворих" ва Мирзо Олим Мушрифнинг "Ансоб ас-салотин..." асарларида Қўқон хонлиги сиёсий ҳаётида фаол иштирок этганлиги боис турли этнографик гуруҳларнинг хонлик ҳудудида жойлашгани ва уларнинг хонликдаги мавқеи ҳақида алоҳида тилга олиниб, маълумотлар берилади.

Этнографик гуруҳ сифатида кўрилатган қипчоқларнинг Фарғона водийси ҳудудига келиб жойлашуви жараёни бир неча асрни ўз ичига олади [6, С.45-72; 12, С.17]. Эҳтимол, уларнинг баъзи бир гуруҳлари Шайбонийхон қўшинлари бу ерга кириб келгунга қадар ҳам Фарғона водийсида пайдо бўлгандирлар [1, Б.16]. Ушбу масала билан махсус шуғулланган К. Шониёзов бу жараёни янада аниқроқ сана - XVIII асрнинг 20-30- йиллари билан боғлайди. Унинг таъкидлашича, қалмиқлар таъқибидан қочган қипчоқларнинг катта гуруҳи айтиш мумкин шу даврда Шимолий Фарғонанинг тоғли ва тоғолди ҳудудларига келиб жойлашган.

Шуни ҳам алоҳида қайд этиш лозимки, Қўқон хонлигида қипчоқлар фақатгина Андижон вилоятида жойлашибгина қолмасдан, хонликнинг Наманган ва Марғилон вилоятлари ҳамда Қўқон атрофида ҳам яшаганлар.

XIX асрда қипчоқлар Қўқон хонлигида ўз нуфузига кўра, кучли қабила ва гуруҳга айланиб, хонликнинг сиёсий ҳаётида фаол иштирок эта бошлаганлар.

Фарғона қипчоқларининг аксарияти Андижон уездида - Андижонсой, Норин дарёсининг қуйи қисми, Мойлисув ва Қорадарё атрофидаги қишлоқларда яшаган. Айримлари Наманган уезди ҳудудида - Косонсой, Сумсар, Чодак, Подшо Ота, Норин, Гова каби дарё ва сой ҳавзаларида ҳамда Янгиариқ канали атрофида истиқомат қилган [13, С.139-140].

XIX асрнинг иккинчи ярми - XX аср бошларида водий ҳудудида яшаган қипчоқлар тўрт катта гуруҳга бўлинган. Булар - қипчоқлар, қирғиз-қипчоқлар, хитой-қипчоқлар ва сарт-қипчоқлар.

Ушбу қипчоқ гуруҳлари ўз ўрнида бир қанча уруғларга бўлинганлар. Жумладан қўғай, буғоч, кумушой, ўлмас, яшиқ, жайдоқ, пучугой, элатан, бўғоз, оғим, тоз, сирмоқ, етти қашқа, қутлуқсайд, черек, кўкмўйин, тўртайғир, тўртой, товулди, чангроқчи, чиял, қулон, оқбўйра, қорабовур, бошқирт, тикан, қоратикан, сари-қипчоқ, қорамоюн, катта-ўлмас, элатан, яйдоқ, қўйқулоқ, оғин, жикан, тўртойлик, туячи, сарой, ёрбоши, қозикабиуруғлари Фарғона водийсида қайд этилган. Юқорида кўрсатиб ўтилган Фарғона водийси қипчоқларининг уруғлари ичида энг йириклари бу еттиқашқа, ўлмас, қулон, элатан ва яшиқ этнонимлари билан аталувчи уруғлар ҳисобланган [5, С.402]. Фарғона водийсида

қипчоқ уруғларига номлари билан кўплаб этнонимлар мавжуд бўлиб, уларнинг аксарияти жой номларида акс этган [6, С.44].

Водий этнографик гуруҳлардан яна бири турклар бўлиб, улар ўзбек халқининг асосий қатламларидан бири ҳисобланади.

Туркларнинг кўчиб келиб жойлашуви даври ҳақида ҳар хил қарашлар мавжуд [6, С.68]. Адабиётларда туркларни асосан водийнинг жанубий шарқий қисмида жойлашган, Фарғона водийси чегараларида турклар Шайбонийхон ўзбеклари томонидан теккисликлар томонидан тоғолди ва юқори тоғ томонларга сиқиб қўйилган эди [9, С.59]. Турклар ўз қўйларини боқиш учун водийнинг ўрта қисмида экинлардан холи кенг текисликлар ва ўсимликлар билан қопланган адирлар жойлашганликлари уларнинг бу ҳудудда яқинда вақт давомида пайдо бўлганликларида далолат беради [11, С.17]. Ўтроқлашаётган турклар табиийки ўзларининг кўчманчилик ҳудудларида жойлашганлар. Шунинг учун туркларнинг манзигоҳлари Фарғона водийсининг жануб томонида ғарбдан шарққа қадар давом этган адиролди яқинларида жойлашган [12, С.6, 99].

Турк этнографик гуруҳидан барлослар, калтатойлар ва турклар каби йирик қабилалар Фарғона водийсида истиқомат қилишган. Туркларнинг йирик гуруҳлардан ташқари водийда уруғ қабила номлари бошқа ерда учрамайдиган майда бўлинмалари ҳам мавжуд бўлган [6, С.69-70]. Ўш вилоятининг Аравон туманида туркларнинг: каррак, бешкарам, кўкялабош, ёмонтурк, гўжлар, тангриқ, кечатогор, калпатўпи, супалик, қинғирлар, сутхор, кальтатой каби қисмлари яшаганлар. Андижон вилоятида: Турклар компакт тарзда Марҳамат туманининг Қорабағиш, Қорақўрғон, Кўтарма, Шукурмерган ва Қўшчи; Асака туманининг "Янгиобод" жамоа хўжалигида, Хўжаобод туманининг Ширмонбулоқ ва Найман қишлоқлари ҳудудларида истиқомат қилганлар. Қува туманининг Намуна, Бўз туманининг Охунбобоев жамоа хўжалиги. Ўш вилояти: Ўзган тумани, Аравон туманларида яшаганлар [5, С.389].

Фарғона водийси ижтимоий-сиёсий ҳаётида асосий роль ўйнаган этнографик гуруҳлардан яна бири юзлар бўлган [8, С.54]. Фарғона водийси ҳудудида юзлар бир неча қисмга ажралган бўлиб, уларнинг марка, қарапчи, ва қирқ, деб номланувчи бўлинмалари мавжуд эди. Одатда улар маркаюз, қарапчиюз ва қирқюз этнонимлари билан аталган [1, Б.15]. Ушбу этник бўлинмалар ўз навбатида қатор майда уруғлар - марка, уя -солин ва хитойизи (хитой юз)га бўлинганлар.

Фарғона водийсида юзларнинг болоиазим, барчавекюз, чангюз, девонбеги, каллар, қипчоқ, найман, муллатўпи, напкарачюз, сирғали, хаштак, чаукен, эрганақлиюз ва чоркесар каби майда уруғлари қайд этилган.

XIX- XX асрларда юзларнинг асосий қисми водий ҳудудига туташ бўлган Зомин ва Ўратепада яшаганлар [10, С.222]. Бундан ташқари, Андижон вилоятининг Балиқчи, Асака, Шаҳрихон, Фарғона вилоятининг Бувайда туманларида жойлашган бир қанча қишлоқларида ҳам яшаган.

Юзлар асосан, Фарғонанинг пастекислиги бўйлаб тарқалиб, хатто Қурама тизмаси тоғолди ҳудудларгача бориб етиб, водийнинг жанубий ғарбий бурчагида истиқомат қилишган [8, С.56]. Юзлар Фарғона водийсининг бошқа ҳудудлари Балиқчи, Шаҳрихон, Асака, Қува туманларида ҳам истиқомат қилганлар.

Фарғона водийсига қурама этнографик гуруҳларнинг кўчиб ўтиши бир неча босқичларни ўз ичига олади. Айрим ахборотчилар XVIII асрнинг охири - XIX асрнинг бошлари деб белгиласалар, бошқалар ўз аجدодларини XVII асрда Фарғона

водийсига кўчиб ўтганлар деб белгилайдилар. Қурамаларнинг водийга кўчиб ўтиш сабаблари қолган ярим кўчманчилик сингари ўз чорвалари учун яйлов топиш эди. Қурамалар Фарғона водийсига Ангреннинг Теляу, Хонобод, Жалоир, Абжаз, Карактай ва бошқа қишлоқлардан ва Қурама тоғ тизмаларидаги доволар Саримсоқлик, Қорақия, Кендирдован ва бошқалар орқали келган. Қурамаларнинг айрим қисмлари Қурама тоғ тизмалари этакларида жойлашган бўлса, қолган қисмлари Фарғона водийсининг ичкарасига ўзларининг чорвалари учун бир мунча қулай яйловлар кириб борганлар. Водийдаги аҳолини зичлиги ва яйлов ўтлоқларни етишмаслиги туфайли Қурама тоғ тизмалари этакларида қолган қурамаларга нисбатан тезда ўтроқлашувга ва ўтроқ аҳоли билан аралашиб кетишига олиб келди.

Фарғона водийсига қурамаларнинг қуйидаги гуруҳлари ўз қисмлари билан бирга кўчиб ўтганлар: жалоирлар: кереит, жапалак, турайғир, тупар, қарочопон, чувалдак, жастабан; тамалар: чубаланчи, олчин; уйшун: чувилдак, абиз, бешкал, кўрпа; теляу: қорагўйли, қорасийрак; унгут; абджаз; ўроқли; болғали; гишлик ва бошқалар. Қурамалар Наманган вилоятида Тўрақўрғон, Учқўрғон, Уйчи, Янгиқўрғон ва Косонсой туманларида; Фарғона вилоятида Бешариқ, Қўқон атрофларида, Кува ва Риштон туманларида; Андижон вилоятида Избоскан, Асака, Шахрихон, Олтинкўл, Пахтаобод туманларида рўйхатга олинган [7, С.40]. Кўчманчиликдан ва ярим кўчманчиликдан ўтроқликка ўтган қурамалар Фарғона водийсида алоҳида тарзда жойлашган. Қурамалар Фарғона водийсида жойлашган этнографик гуруҳларга нисбатан сон жиҳатдан озчиликни ташкил қилган [9, С.65].

Ўрганилаётган даврга келиб этнографик гуруҳларнинг асосий қисми ўтроқ турмуш тарзига ҳамда деҳқончилик билан шуғулланишга ўтиб бўлган эди. Бироқ, уларнинг катта бир қисми то XX аср бошларига қадар ярим ўтроқ ҳолда яшаб, ўзлари учун анъанавий бўлган чорвачиликни деҳқончилик билан қўшиб олиб борганлар. Айни вақтда ушбу ярим ўтроқ аҳоли ўзларининг тузилишларида уруғ ва қабилаларга бўлиниш принципларини сақлаб қолганлар.

XIX-XX асрлар чегараси Фарғона водийсида истиқомат қилаётганлар ўзлигини англаш соҳасида трансформация юз бераётган бир давр бўлиб, статистик маълумотлар буни тасдиқлайди. Баъзи бир этник жамоалар рўйхатларда йўқолиб бора бошлайди.

Ҳозирга қадар Фарғона водийсининг ўзбек аҳолиси орасидаги этнографик гуруҳлардан жиддий тарзда фақатгина қипчоқлар ўрганилган холос [15;13]. Водийдаги ўзбекларнинг этнографик гуруҳлари ҳақидаги маълумотлар турли тадқиқотчилар томонидан ёзилган монография ва мақолаларда қисман ёритилган. Фарғона этник тарихи муаммоларидан бири бу ҳудудда ўтмишда яшаган этнографик гуруҳларни алоҳида тадқиқот сифатида ўрганишдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Абдуллаев У.С. Фарғона водийсида этнослараро жараёнлар. - Т. 2005. (Abdullaev U. P. Interethnic Processes in the Ferghana Valley. - Tashkent, 2005.)
2. Абдуллаев У. Фарғона водийсидаги этнослараро муносабатлар тарихидан // Ўзбекистон тарихи. - Т., 2005. (Abdullaev U. From the history of interethnic relations in the Ferghana Valley // History of Uzbekistan. Tashkent, 2005. - No. 4.)
3. Аристов Н.А. Заметки об этническом составе тюркских племенъ и

народностей и сведения об их численности // Живая старина. - СПб., 1896 (Aristov N. A. Notes on the ethnic composition of Turkic tribes and nationalities, information on their numbers // Zhivaya Antina. - St. Petersburg, 1896)

4. Валиханов Ч.Ч. Записки о Коканском ханстве // Соч.: В 5 т., Т. III. - Алма-Ата, 1985. (Valikhanov Ch. Ch. Notes on the Kokand Khanate // Op. : 5 vol., Vol. III. - Alma-Ata, 1985)

5. Винников Я.Р. Современное расселение народов и этнографических групп в Ферганской долине // СЭС.- М., 1959. (Vinnikov Ya. R. Modern resettlement of peoples and ethnographic groups in the Ferghana Valley // SEP.- Moscow., 1959.)

6. Губаева С.С. Этнический состав населения Ферганы в конце XIX-начале XIX (по данным топонимии). - Т., 1983. (Gubaeva P. P. The ethnic composition of the population of Ferghana in the late XIX - early XIX (according to toponymy). - Tashkent, 1983.)

7. Губаева С.С. Населения Ферганской долины в конце XIX- начале XX в. (этнокультурные процессы). - Т. 1991. (Gubaeva P. P. Population of the Ferghana Valley at the end of the nineteenth - beginning of the twentieth century. - Tashkent, 1991.)

8. Губаева С.С. Расселение племени юз в Ферганской долине на рубеже XIX - XX. Ономастика Средней Азии. - Фрунзе, 1980. (Gubaeva S. S. The resettlement of the Yuze tribe in the Ferghana Valley at the turn of the 19th - 20th / Onomastics of Central Asia. - Frunze, 1980.)

9. Иногоров Ш. И. Этнический состав населения и этнографическая карта Ферганской долины в границах УзССР. Дисс. ... канд. ист. наук. - Т., 1959. (Inogomov Sh. I. The ethnic composition of the population and ethnographic map of the Ferghana Valley within the borders of the Uzbek SSR. Dis Candidate. - Tashkent, 1959.)

10. Кармышева Б. Х. Очерки этнической истории южных районов Узбекистана и Таджикистана. - М., 1976. (Karmysheva B. Kh. Essays on the ethnic history of the southern regions of Uzbekistan and Tajikistan. - Moscow, 1976.)

11. Кармышева Б.Х. Этнографическая группа "тюрк" в составе узбеков. // СЭ. № 1 - М., 1960. (Karmysheva B. Kh. ethnographic group "Turk" composed of Uzbeks. Soviet ethnography, No. 1.- Moscow, 1960.)

12. Наливкин В.П. Краткая история Кокандского ханства. - Казань. 1886. (Nalivkin V. P. A brief history of the Kokand Khanate. - Kazan, 1886.)

13. Шаниязов К.Ш. Кипчаки в узбекской этнической среде в дооктябрьский период (Процессы интеграции) // этнические процессы у национальных групп Средней Азии и Казахстана. - М., 1980. (Shaniyazov K. Sh. Kipchaki in the Uzbek ethnic environment in the pre-October period (Integration processes) / Ethnic processes in national groups of Central Asia and Kazakhstan. - Moscow, 1980.)

14. Шониёзов К.Ш. Ўзбек халқининг шаклланиш жарёни. - Т., 2001. (Shoniyozev K. The process of formation of the Uzbek people. - Tashkent, 2001.)

15. Шаниязов К.Ш. К этнической истории узбекского народа. - Т., 1974. (Shaniyozov K. Sh. On the ethnic history of the Uzbek people. - Tashkent. 1974)

ЎТМИШГА НАЗАР ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ LOOK TO THE PAST

Ҳабибуллаев Ориф,
Алишер Навоий номидаги
Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти
университети мустақил изланувчиси

ТУРК ХОҚОНЛИГИДА ҚЎЛЛАНИЛГАН ҲАРБИЙ УНВОНЛАРГА ДОИР

***For citation:** Orif Khabibullayev. About the military ranks applied in the turkic khaganate. 2019, vol. 1, issue 18, pp. 50-56*

<http://dx.doi.org/10.26739/2181-9599-2019-18-06>

АННОТАЦИЯ

Мақолада турк хоқонлик бошқарувида амал қилган унвонлар таҳлил этилиб, уларни қадимги турк битиктошлари, хитой йилномалари, суғдий ва бақтрий тилли ҳужжатлар, арман, сурёний, араб ва форс манбаларига ҳамда нумизматик материаллари асосида атрофлича ўрганилди. Шунингдек, Турк хоқонлигида мавжуд бўлган ҳарбий унвонлар инсон жасорати ҳамда фазили билан боғлиқ эпитетлар алоҳида тадқиқот объекти сифатида ёритилган.

Калит сўзлар: Турк хоқонлиги, бошқарув тизими, ҳарбий унвонлар, сифатлар, рутба ва даражалар, қадимги турк битиклари, хитой йилномалари, суғдий ва бақтрийча ҳужжатлар.

Ҳабибуллаев Ориф,
Научный сотрудник
Ташкентского государственного университета
узбекского языка и литературы.

О ВОИНСКИХ ЗВАНИЯХ, ПРИМЕНЯЕМЫХ В ТЮРКСКОМ КАГАНАТЕ

АННОТАЦИЯ

В статье были проанализированы названия, действовавшие в Тюркском каганате

правления, а также подробно изучены древнетюркские битыкташи, китайские летописи, согдийские и бактрийские языковые документы, армянские, сирийские, арабские и персидские источники, а также нумизматические материалы. Кроме того, военные звания, присутствующие в турецком ханстве, были освещены в качестве отдельного исследовательского объекта эпитетов, связанных с мужеством и добродетелью человека.

Ключевые слова: Тюркский каганат, система управления, воинские звания, прилагательные, ранги и звания, древнетюркские Писания, китайские летописи, сухопутные и бактрийские документы.

Khabibullayev Orif,

Scientific researcher

Tashkent State University of Uzbek language and literature

ABOUT THE MILITARY RANKS APPLIED IN THE TURKIC KHAGANATE

ANNOTATION

The article analyzed the names of the Turkic Khaganate, as well as studied in detail the ancient Turkic bityktashi, Chinese Chronicles, Sogdian and Bactrian language documents, Armenian, Syrian, Arabic and Persian sources, as well as numismatic materials. In addition, the military ranks present in the Turkish khanate have been highlighted as a separate research object of epithets related to the courage and virtue of man.

Key words: Turkic Khaganate, management system, military ranks, adjectives, ranks and titles, ancient Turkic writings, Chinese Chronicles, land and Bactrian documents.

Марказий Осиё ва унга қўшни ҳудудлар (Узоқ Шарқ, Жанубий Сибир, Мўғулистон, Шимолий Хитой, Шимолий Кавказ ва Қора денгизнинг шимоли) да ўз ҳукмронлигини ўрнатган Турк хоқонлиги (552-744) минтақа халқлари тарихида алоҳида ўрин тутади. Бошқарув марказлари Олтой тоғларининг жануби-ғарбий этаклари, Ўрхун водийси (Мўғулистон), Юлдуз водийси (Тяншаннинг шимоли / Шарқий Туркистон), Суяб (Еттисув), Жабғукат (Чоч воҳаси) бўлган ушбу салтанат Шарқий Турк хоқонлиги (552-630; 682-744) ва Ғарбий Турк хоқонлиги (568-740) каби иккита қанотдан ташкил топган эди. Ушбу хоқонликлар асосан ҳарбий жиҳатлар устуворлик қилган салтанат сифатида минтақа халқлари, хусусан, туркий халқлар давлатчилиги тарихида алоҳида ўрин эгаллайди. Марказий Осиё давлатларида, шу жумладан, мамлакатимизда чоп этилган тарихга оид нашрлар мисолида назар ташлаганимизда бунинг гувоҳи бўлишимиз мумкин.

Турк хоқонлигининг асосчи уруғи бўлмиш Ашина турклари ўз давлатини барпо этишдан олдин Олтой тоғлари ва Мўғулистонда ҳукм сурган турк-мўғул-манжур негизларига эга Жуан-жуан хоқонлиги (V-VI асрлар) қўл остида бўлиб, Олтой тоғларининг жануби-ғарбий этакларида ўзларининг Ябғулик бошқарувига эга эдилар. Жуан-жуанларга темир буюмлар (асосан, қурол-яроғлар) етиштириб бериш билан шуғулланган Ашина турклари асосан ушбу давлатда мавжуд бўлган бошқарув

тизимини ўзлаштирган ва қисқа муддат ичида минтақанинг йирик салтанатига айланган эди. Хусусан, хоқонлик бошқарувида амал қилган унвонлар тизимида ҳарбий унвонлар мисолида назар ташлар эканмиз бунга гувоҳ бўлишимиз мумкин.

Ўрганилиш даражаси

Турк хоқонлигининг унвонлар тизими бирмунча ўрганилган бўлиб, хоқонлик тарихи билан шуғулланган тадқиқотчиларнинг кўпчилиги масалага у ёки бу даражада тўхталиб ўтишган. Жумладан, XX асрнинг бошларида француз шарқшуноси Э. Шаванн, немис турколог Г. Дёрфер, Г. Й. Рамстедт, поляк О. Прицак, инглиз турколог Ж. Клосон, рус тарихчи ва турколог олимлари В.В. Бартольд, Н. Бернштам, Л. Н. Гумилев, Н. А. Баскаков, С. Г. Кляшторный, грузиялик турколог И. Н. Шервашидзе, қозоғистонлик хитойшунос Ю. А. Зуев, туркиялик тарихчи Б. Ўгел, италян турколог А. Бомбаци ва бошқалар хоқонлик тарихини турли масалаларини ёритиш мобайнида унвонлар масаласига бирмунча эътибор қаратишган.(Chavannes 1903). Яқин йилларда эса хоқонлик тарихини махсус ўрганаётган дунё тарихчи ва туркологлари тадқиқотларида ҳам қадимги туркий унвонларга бирмунча батафсилроқ тўхтаган туркиялик тарихчилардан А. Донук, Ф. Сумер, С. Гўмеч, И. Туғон, америкалик туркологлар П. Б. Голден, фин шарқшуноси В. Рибакки, рус тарихчи ва турколог В.В. Тишиннинг ишлари диққатга сазовордир [1]. Мамлакатимизда эса Ҳ. Дадабоев, Ф. Бобоёров, А. Кубатинлар (Дадабаев 1990) қадимги туркий унвонлар масаласини ўрганиш мобайнида Турк хоқонлиги даврига алоҳида ўрин ажратганлар. Ушбу тадқиқотчилар асосий эътиборни хоқонликда қўлланилган унвонларни бирма-бир аниқлаб, уларнинг келиб чиқиши, бажарган функцияси ва луғавий маъносига қаратганлар. Айниқса, ўз тадқиқотларини яқин йилларда нашр қилдирган Ф. Бобоёров ва А. Кубатинлар турли тиллардаги ёзма манбалар ва нумизматик материалларда сақланиб қолган хоқонликка оид унвонларни бирма-бир йиғиб, ушбу унвонлар тўғрисида ўзларидан олдин турколог ва тарихчи каби турли олимлар томонидан билирилган фикрларни таҳлил қилиб чиқишган. Айниқса, уларнинг исломдан олдинги суғдий тилли Чоч, Ўтрор, Фарғона, Суғд (Самарқанд, Панч) ва Тўхористон тангаларида ўрин олган "хоқон", "хотун", "жабғу", "жабғу-хоқон", "тегин", "элтабар", "тудун", "тутуқ", "тархон" каби қадимги туркий унвонларни Турк хоқонлиги билан боғлашлари диққатга сазовордир (Бобоёров 2010). Уларнинг фикрича, ушбу тангаларнинг сезиларли бир қисми Фарбий Турк хоқонлигига тўғридан-тўғри тегишли бўлса, сезиларли бир қисми эса хоқонликка бевосита ва билвосита алоқадор туркий сулолаларга тегишлидир.

Турк хоқонлигининг унвонлар тизими бўйича кўплаб тадқиқотлар олиб борилганига қарамай бу масаланинг ҳалигача ўз ечимини топмаган жиҳатлари мавжудлиги кўзга ташланади. Жумладан, айрим унвонлар гарчи ёзма манбаларда учраса-да, тадқиқотчилар назаридан четда қолганлиги, айрим унвонлар бўйича билдирилган фикрлар тўлақонли асосланмаганлиги каби. Шунингдек, Турк хоқонлигида қайси унвонларнинг айнан ҳарбийлик васфига эгаллиги масаласида ҳам бир қарорга келинмаган. Мисол учун қадимги турк битиктошларида учрайдиган "турғақ" унвони (User 2009) юқорида айтиб ўтилган тадқиқотларнинг кўпчилигида ўз аксини топмаган. Аслида ҳарбий васфга эга ушбу унвон луғавий жиҳатдан форсийча "миршаб" билан бирмунча мос бўлиб, тунда хоқон саройи ёки ўтовини муҳофаза қилувчи алоҳида ҳарбий гуруҳ вакилларига нисбатан қўлланилган. Шунингдек, битиктошларда "сипа" (той) шаклида учрайдиган ҳарбийликка

алоқадор атама[2, С.218] унвонларнинг таркибий бир қисми - эпитет (сифат) бўлганлиги масаласида ҳам муайян бир ечимга келинмаган. Шу ўринда айтиб кетиш керак, ушбу сўз ўрта асрларда тилимизга форсий тилдан ўзлашган "сипоҳ" сўзи билан ҳеч қандай алоқадор бўлмай, қадимги турклардага хос ҳайвон номларидан унвон ва сифат яшаш анъанаси билан боғлиқ. Яъни, тай "той", барс "қоплон", бўри, арслон, элик "кийик", бўғра "эркак туя" каби (Бобоёров, Ғарбий Турк хоқонлигининг давлат тузуми 2012).

Ҳарбий унвон ва эпитетлар

Асосан, қадимги турк битиктошлари, хитой йилномалари, суғдий ва бақтрий тилли ҳужжатлар, арман, сурёний, араб ва форс манбаларига ҳамда нумизматик материалларда сақланиб қолган қадимги туркий унвонлар орасида ҳарбий унвонлар кўпчиликти ташкил этади. Жумладан, Турк хоқонлигида мавжуд бўлган ҳарбий унвонлар су—боши "лашкарбоши, қўмондон", чабиш "қўшин нозими", сангун "генерал", тутуқ "ҳарбий волий", апа—тархон "бош қўмондон", кул—эркин / кул—чўр "қўмондон", урунгу "байроқдор жангчи", йелма ери "илғор қўшин жангчиси", алпағут "алп / жасур жангчилар боши", бинг—боши "мингбоши", бешюз—боши, юз—боши, ўн—боши ва ҳоказо кабилардан ташкил топган эди[3, С. 129-142]. Шунингдек, хоқонлик бошқарувида унвонлар олдида келувчи ўнлаб сифат / даража (эпитет)лар амалда бўлиб, улар орасида арслон, барс, бўри, бўғра, тўнга "қоплон" каби кучли ҳайвонлар номидан ясалган ва алп, баҳодур, билга "доно", бўғу "закий", кул / кулуг "машҳур", себиг "севиқли", қутлуг ва ҳоказо инсон жасорати ҳамда фазилати билан боғлиқ эпитетлар алоҳида ажралиб турган [4, С. 132-134].

Турк хоқонлигида қўлланилган унвонлар тўғрисида асосан хитой йилномалари ва қадимги турк битиктошларида нисбатан батафсилроқ маълумотлар сақланиб қолган. Хитой йилномаларида келтирилган қуйидаги қайдларга кўра "хитой йилномаларида "У (турк)ларнинг унвонлари ябғу, шад, тегин. Ушбу унвонларга хоқоннинг ўғли, оға-инилари ва бошқарувчи хонадон аъзолари эга бўлишади. Эркин, кул—чўр, йенхунта?, элтабар, тудун, ссу-чин ва бошқа лавозимларга ҳамма тайинланиши мумкин" эди[5, С. 107]. Қадимги турк битиктошлардан Билга хоқон тилидан унинг шарафига ўрнатилган ёдгорликда учрайдиган қуйидаги жумлалардаги "Тангридек Тангри яратган Турк Билга хоқон сўзим: отам Турк Билга хоқон тахтга ўтирганида содиқ турк беглари, ғарбдаги Тардушбеглари, кул—чўр бошчилигидаги (бутун) шадапит беглар, шарқдаги Тўлас беглари, апа—тархон бошчилигидаги (бутун) шадапит беглар, атаман—тархон, Тунюқуқ бўйла баға—тархон ва буйруқ (вазир)лар, ич буйруқ (хосса вазирлари) себиг кул—эркин бошчилигидаги (бутун) буйруқлар. Бунча содиқ беклар отам хоқонга бениҳоя олқиш ва ифтихорда (?) бўлдилар. (Отам хоқон ҳам) турк бекларини ва халқини бениҳоя олқишлади ва фахрланди"[6, С. 78-81] хоқонлигининг бошқарувчи тоифаси айнан қандай ҳолатда хоқон атрофида тизилганидан дарак беради.

Ушбу маълумотлардан кўринадики, Турк хоқонлиги бошқарувида фақатгина хоқонлигининг бошқарувчи хонадонига тегишли олий даражадаги "хоқон", "ябғу", "шад" ва "тегин" унвонлари ҳамда хонадондан бўлмаган амалдорлар қўлланилган юқори мавқедаги унвонлар сифатида иккига бўлинган. Улар орасида ҳарбий унвонга эгалари бошқарувда юқори мавқеда бўлиб, айниқса бу юқорида битиктошлардан келтирилган маълумотлар асосида ўз тасдиғига эга.

Қуйида Турк хоқонлигида қўлланилган ҳарбий унвонларнинг айримлари билан нисбатан шартлироқ бўлса-да, уларнинг хоқонлик бошқарув иерархиясидаги даражаси бўйича танишиб чиқамиз:

Сўз боши - қадимги туркча *su* "қўшин" ва *basi* "боши, бошлиғи" сўзларидан ташкил топган ва лашкарбоши маъносида қўлланилиб, хоқонликнинг ҳарбий масалаларини ҳал этувчи лавозим эгаси сифатида билинган.

Апа-тархон - қадимги туркча апа "аждод, ота" ва тарқан "тархон, катта имтиёзга эга амалдор" сўзларидан ташкил топиб, битиктошларда бошвазир Тунюқуқ (682-726) билан боғлиқ равишда учрайди. Битиклар мазмунидан ушбу унвон Тунюқуқнинг асосий унвонларидан бири бўлган ва у бир муддан хоқонликнинг бош қўмондони сифатида бўлган.

Чабиш - қадимги туркча *çar-* "чопмоқ, чопқин ясамоқ" феълидан ясалган деб ҳисобланувчи ушбу унвонни Маҳмуд Кошғарий ўзининг "Девону луғотит турк" асарида "жангда сафларни тузатувчи, дам олиш вақтида аскарни зулм қилишдан сақловчи одам" шаклида таърифлайди [7, S. 349].

Сангун - Турк хоқонлиги бошқарувига хитойлардан ўзаштирилган ушбу унвон хитойча *сян-гун* "генерал" сўзидан олинган бўлиб, хоқонлик бошқарувида нисбатан кам тарқалган эди. Буни биров қуйидаг қўриб ўтадиганимиздек битиктошлар ва хитой манбаларида сангун унвонига нисбатан қўл-эркин, қўл-чўр каби соф туркий унвонларнинг учраши ҳам тасдиқлайди.

Бинга-боши / *минг-боши - қадимги туркча бинг "минг" сўзидан ясалган ушбу унвон баъзи тадқиқотчилар томонидан *biŋa baŋi* "авангард (илғор қўшин) бошлиғи" сифатида изоҳланади [8, С. 81-83]. Бироқ уни ўрта асрларда туркий сулолаларда кенг қўлланилган "мингбоши" унвони билан тенглаштириш маъқулроқ. Турк хоқонлигида қўшинлар ўнлик тизими - ўнлик, юзлик ва минглик таркиблар асосида тузилганлигини эътиборга оладиган бўлсак бу фикрда жон бор қўринади.

Тутуқ - бўйсундирилган бирор ўлка ёки вилоят бошқарувига тайинланган ҳарбий ноиб (волий). Ушбу унвонни айрим тадқиқотчилар қадимги туркча тут- "тутмоқ, тутиб турмоқ" феълидан шаклланган сўз сифатида қарашса, айрим тадқиқотчилар уни хитойча *ду-ду* "ҳарбий волий" атамаси билан таққослайдилар ва хоқонликка ўзлашган деб ҳисоблайдилар (Ecsedy 1965).

Атаман-тархон- қадимги туркча ата "ота, аждод" ва ман (сифат ясовчи қўшимча) асосида ясалган эпитет. Ушбу эпитет "тархон" унвонига қўшилиб ишлатилиб муайян унвон яратилган. Уни айрим тадқиқотчилар таман-тархон шаклида берсалар, айримлар эса "Туман тархон" шаклида беришган [9, Б. 132]. Ўрта асрларда бир қатор славян халқларида ҳарбий бошлиқларга нисбатан қўлланилган атаман унвони ҳам келиб чиқиш жиҳатидан ушбу қадимги туркча эпитетга бориб тақалади.

Кул-чўр - қадимги туркча *kül* "кул (ўчоқ)" ва *çor* "ҳарбий бўлинма бошлиғи" сўзлари билан алоқали ҳисобланадиган ушбу унвонни хоқонлик бошқарувида катта мавқега эга ҳарбий амалдорлар эгаллашган. Кул сўзи аслида "учоқ таги - кул эгаси", яъни "ворис, меросхўр" маъноларига эга бўлган қўринади [1, С. 143-147].

Кул-эркин-қадимги туркча "кул" (ўчоқ таги - кул эгаси) маъносидаги ибора ва "эркин" (бирор қабила бошқарувидаги ҳарбий вакил) маъносидаги атамалардан ташкил топган.

Шу ўринда тархон унвонининг бажарган функцияси ва манбаларда қай

ҳолатда учрашидан келиб чиқилса, ушбу унвоннинг чўр ва эркин унвонлари билан мавқеи тенг ёки нисбий даражада фарқли бўлган, деган фикрга бориш мумкин. Боиси, чўр ва эркин каби асосан ҳарбий унвонлар қаторида жой олган бўлса, вассал ҳукмдорликлар бошқарувида асосий бошқарувчининг эмас, нисбатан кичик ҳукмдорлик (аниқроғи ҳокимлик)нинг бошқарган амалдорнинг унвони сифатида учраши бу фикрга асос беради. Ҳар учала унвонни деярли тенг ёки параллел унвонлар деб ҳисоблаш учун эса хоқонликнинг марказий бошқаруви ва қанот амалдорлари унвони тилга олинар экан шаклида бир тартибга тизилиши асос беради[11, С. 121].

Шунингдек, юқорида қисқача келтириб ўтганимиздек, Турк хоқонлиги бошқарувида унвонлар олдида келувчи ўнлаб сифат / даража (эпитет)лар амалда бўлиб, улар орасида арслон, барс, бўри, бўғра, тўнга "қоплон" каби кучли ҳайвонлар номидан ясалган ва алп, баҳодур, билга "доно", бўғу "закий", кул / кулуг "машҳур", себиг "севиқли", қутлуг ва ҳоказо инсон жасорати ҳамда фазилати билан боғлиқ эпитетлар мавжуд бўлиб, улар хоқонлик бошқарувида қўлланилган унвонлар билан биргаликда келганда ўзаро даража фарқини кўрсатишда қўлланилгандек кўринади. Масалан, Баҳодур-хоқон, Алп-хоқон, Билга-хоқон, Қутлуг-хоқон ёки Арслон-тархон, Кул-тархон, Қутлуг-тархон каби. Хусусан, хитой роҳиб Сяан Цзан ўз саёҳати давомида Ғарбий турк хоқонининг қўшинлари сафида жой олган 200 га яқин ҳарбий бошлиқларнинг тархон деб аталиши ҳақида маълумот бериб, унга йўлбошловчилик қилиш учун тайинланган хоқонлик жангчисига Ябғу—хоқон томонидан мо—ду да—ган (ботур/баҳодур—тархон) унвони берилганини таъкидлайди[12, С. 263-265].

Афтидан Турк хоқонлиги иерархиясида энг фаол қўлланилган алп, билга, баҳодур, кул эпитетлари хоқонлик жамиятида шахснинг жанглarda кўрсатган қаҳрамонликларига қараб берилган кўринади. Чунончи, алп ва баҳодур сўзлари луғавий жиҳатдан қадимги туркчада "жасур, кучли" маъноларида бўлиб [13, С. 80], кўпинча хоқонлик бошқарувида олий унвонлар олдида келиши баробарида, тудун каби нисбатан кичик унвонга қўшилиб келган ҳоллар ҳам учрайди [14, С. 57-59]. Кул эпитети эса "шон, шухрат, овоза, доврүк" маъноларидаги қадимги туркча ку сўзидан шаклланган бўлиб, унинг кули, кулуг "шон—шухратли, донгдор" каби вариантлари ҳам учрайди. Ж. Клоусон эса кул атамасини унвон, кулуг атамасини эса "машҳур" маъносидаги сифат, деб қарайди [15, Р. 517]. Бироқ, хитой манбаларида чжо (чўр) унвони билан бирга, унинг олдида келувчи эпитетнинг цюй—лу (кулуг) шаклида берилиши, битиктошларда эса фақат кул—чўр вариантынинг учраши кулуг ва кул атамаларнинг бир бўлганлигини кўрсатади.

Хулоса

Турк хоқонлиги унвонлар тизимига ҳарбий унвонлар мисолида қисқача назар ташлаш шундан дарак берадики, хоқонлик ҳарбий васфга эга давлат сифатида ўз бошқарувида ўнлаб унвон ва эпитет (сифат)ларни жорий қилган. Хоқонлик бошқарувида мансаб ва лавозим номларини ҳам қўшиб ҳисоблаганда юзга яқин унвон ва эпитетлар мавжуд бўлиб, уларнинг деярли ярми ҳарбий васфга эга бўлган. Хоқонликда ҳарбий иш ва мудофаа тизимини ташкил этиш муайян унвонларга эга ҳарбий амалдорлар орқали амалга оширилиб, улар эга бўлган унвон ва эпитетлар орқали ўзаро мавқе ва мақом жиҳатидан фарқланишган. Жанглarda кўрсатган жасорати туфайли ҳар бир ҳарбийнинг рутба ва даражаси ошиб борган. Ҳарбийларга нисбатан барс, арслон, бўри каби кучли ҳайвонлар

номи эпитет қилиб берилиши баробарида билга "доно, закий", себиг "севиқли", қутлуғ синғари сифатларнинг қўшилиши қадимги турк жамиятида ҳарбийларнинг нафақат кучли ва эпчил бўлиши, балки ақлий жиҳатдан ҳам заковатли бўлиши тақазо этилганини кўрсатади. Шунингдек, ҳарбий унвон ва эпитетлар асосан туркий тил асосида шаклланган бўлиб, бу эса хоқонлик жамиятида ушбу тилнинг ўрни ва аҳамияти юқори бўлганидан дарак беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Golden P. B. An Introduction to the History of the Turkic Peoples. – Wiesbaden, 1992; Rybatzki V. Titles of Turk and Uigur Rulers in Old Turkic Inscriptions // CAJ. – Wiesbaden, 2000. – No 44. – P. 205–292; Donuk A. Eski Türk devletlerinde idari-askeri unvan ve terimler. – İstanbul, 1988. – S. 2–60; Gömeç S. Kök Türkçe yazılı belgelerde yer alan unvanlar//Türk kültürü. – Ankara, 2000. – № 443. – S. 129–142; Erkoç H. İ. Eski Türklerde Devlet Teşkilatı. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. – Ankara, 2008; Тишин В.В. Историография социальной истории Тюркского каганата V-VIII вв. – Автореферат дисс. на соискание ученой степени канд. ист. наук. – Москва, 2015.ü
2. User Ş. H. Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları. Söz Varlığı İncelemesi. 1. Baskı. – Konya: Kömen Yayınları, 2009. – S. 218, 278
3. Gömeç S. Kök Türkçe yazılı belgelerde yer alan unvanlar//Türk kültürü. – Ankara, 2000. – № 443. – S. 129–142
4. Кубатин А. Система титулов Тюркского каганата: генезис и преемственность. – Т.:Yangı nash, 2016. – С. 132-134.
5. Taşağıl A. Gök-Türkler. – Ankara: TTK, 2003. – S. 107
6. Tekin T. Orhon Yazıtları. Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk. – İstanbul: Yıldız Yayınları, 2003. – S. 78-81
7. Kaşgarlı M. Divanü Lûgat-it Türk Tercümesi. Cilt I-IV. Çev. B. Atalay. – Ankara: TDK, 1985. Cilt I. – S. 349
8. Шервашидзе И. Н. Фрагмент древнетюркской лексики. Титулатура // Вопросы языкознания. – Москва, 1990. – № 3. – С. 81-83.
9. Абдураҳмонов ў., Рустамов А. Жадимги туркий тил. – Т.: Ёитувчи, 1982. – Б. 132
10. Кубатин А. Система титулов Тюркского каганата: генезис и преемственность. – Т.:Yangı nash, 2016. – С. 143-147.
11. Кубатин А. Система титулов Тюркского каганата: генезис и преемственность. – Т.:Yangı nash, 2016. – С. 121.
12. Зуев Ю. А. Ранние тюрки: очерки истории и идеологии. – Алматы, Дайк-пресс, 2002. – С. 263-265
13. Махмуд ал-Кашғари. Диван лугат ат-Турк / Пер. А.М. Ауэзовой, индексы С. Эрмерса. – Алматы: Дайк-Пресс, 3005. – С. 80, 172.
14. Бабаяров Г. Древнетюркские монеты Чачского оазиса (VI – VIII вв. н.э.). – Т., 2007. – С. 57,59.
15. Clauson G. An Etymological Dictionary of the Pre-Thirteen-Century Turkish. – Oxford, 1972. – P. 517.

ЎТМИШГА НАЗАР ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ LOOK TO THE PAST

Самадов Хуршид Баходирович,
Самарқанд давлат университети
мустақил тадқиқотчиси

Салимов Шерзод Юнусович,
Ислом Каримов номидаги илмий-маърифий
ёдгорлик мажмуаси тадқиқотчиси

XX АСРНИНГ 90-ЙИЛЛАРИДА АҲОЛИНИ ИЖТИМОИЙ ҲИМОЯЛАШ МУАММОЛАРИ: ТАЖРИБА ВА ЮТУҚЛАР

For citation: Khurshid B.Samadov, Sherzod Yu.Salimov. Problems of social protection of the population in the 90s of the XX century: experience and achievements. 2019, vol. 1, issue 18, pp. 57-68

 <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9599-2019-18-07>

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада 1990 - йилларида Ўзбекистонда бозор иқтисодиётига босқичма-босқич ўтиш жараёнида аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш, аҳоли турмуш даражасининг пасайишининг олдини олиш доирасида қабул қилинган давлат дастурлари, ижтимоий соҳа тармоқларидаги муаммолари атрофлича ўрганилган. Шу билан бирга, ижтимоий сиёсатнинг устувор йўналишлари, янги ижтимоий ҳимоя тизими, мақсадли ва манзилли ҳимоя ва унинг чуқурлашуви, аҳоли турмуш фаровонлиги ва даромадларини барқарорлаштириш масалаларига эътибор қаратилган.

Калит сўзлар: Собиқ Иттифоқ, иқтисодий ислохот, аҳоли турмуш тарзи, ижтимоий ҳимоя, мақсадли ва манзилли ҳимоя, жамғармалар, нодавлат ташкилотлар, пенсия, нафақа.

Самадов Хуршид Баходирович,
научный сотрудник, Самаркандского Государственного Университета

Салимов Шерзод Юнусович,
научный сотрудник

Научно-просветительского комплекса имени Первого Президента
Республики Узбекистан Ислама Каримова

ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ НАСЕЛЕНИЯ В 90-Х ГОДАХ XX ВЕКА: ОПЫТ И ДОСТИЖЕНИЯ

АННОТАЦИЯ

В данной статье подробно изучены государственные программы, принятые в рамках социальной защиты населения, предупреждения снижения уровня жизни населения, проблемы в отраслях социальной сферы в 1990-х годах в ходе поэтапного перехода к рыночной экономике Узбекистана. Вместе с тем, особое внимание уделяется приоритетным направлениям социальной политики, новой системе социальной защиты, вопросам целенаправленной и адресной защиты и ее углубления, стабилизации благосостояния и доходов населения.

Ключевые слова. Советский Союз, экономическая реформа, образ жизни населения, социальная защита, целевая и адресная защита, фонды, негосударственные организации, пенсии, пособия.

Khurshid B. Samadov,
Researcher, Samarkand State University

Sherzod Yu.Salimov,
Scientific researcher Scientific and Enlightenment
Complex named after the First President
The Republic of Uzbekistan Islam Karimov

PROBLEMS OF SOCIAL PROTECTION OF THE POPULATION IN THE 90S OF THE XX CENTURY: EXPERIENCE AND ACHIEVEMENTS

ANNOTATION

This article examines in detail the state programs adopted in the framework of social protection of the population, prevention of decline in the standard of living of the population, the problems in the sectors of the social sphere in the 1990s during the gradual transition to a market economy of Uzbekistan. At the same time, special attention is paid to the priority directions of social policy, the new system of social protection, the issues of targeted and targeted protection and its deepening, stabilization of welfare and incomes of the population.

Key words. The Soviet Union, economic reform, lifestyle, social protection, targeted and targeted protection, funds, non-governmental organizations, pensions, benefits.

XI аср бўсағасида эришилган мустақиллик туфайли жиддий тарихий ўзгаришлар рўй бериб, ўзбек халқи тарихини холисона ёритишга киришилди. Ўзбекистон тарихининг кўпгина масалалари ўзининг янги, илмий жиҳатдан ҳаққоний ечимини топа бошлади. Айниқса, сўнгги йигирма беш йил мобайнида бу борада анчагина ишлар қилинди. Советлар давлатининг сўнгги йилларида

республикамиздаги кескин ижтимоий-иқтисодий сиёсатни мустақиллик йилларида давлатимиз томонидан олиб борилган сиёсат билан қиёсий таққослаган ҳолда ҳаққоний равишда тадқиқот иши сифатида ўрганиш вазифаси турибди.

Ўзбекистоннинг мустақилликка эришиши ва ўз тараққиёт йўлини белгилаб олиши, нафақат мавжуд тартиботни ўзгартирди, балки, республиканинг макроиқтисодий ва молиявий барқарорлигини таъминлаш, жамиятда мавжуд ижтимоий муаммоларни ҳал қилишга ёрдам бера оладиган тўғри йўлни танлаш имконини берди. Бешта тамойилга асосланган "Ўзбек модели" ўтиш босқичида жамият ривожининг асосий ҳаракатлантирувчи кучи бўлди. Бу тамойиллар бугунги кунда "2017-2021 йилларда Ўзбекистонни ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси" орқали давом эттирилмоқда [1].

СССР парчаланиб кетиши арафасида Ўзбекистонда ижтимоий муаммолар ҳаддан зиёд кескинлашиб кетди. Нарх-навонинг ортиши, қашшоқлик даражаси кучайиши, озиқ-овқат маҳсулотларида тақчилликнинг юзага келиши, кишилар руҳий-ижтимоий ҳолати ва кайфиятидаги тушкунлик - буларнинг бариси Ўзбекистон ҳукуматидан мустақилликнинг биринчи кунлариданоқ мазкур муаммоларни зудлик билан ҳал этишни талаб қиларди.

Хусусан, Ўзбекистонда ижтимоий соҳа қатор тармоқларининг ривожланиши бошқа иттифоқдош республикаларга нисбатан паст даражада эди. 1990 йиллар бошига келиб, республика ишчи ва хизматчиларнинг ўртача иш ҳақи бўйича 15 та республикадан иборат собиқ СССР таркибида 12 ўринни, товар айланмаси бўйича 14-ўринни, ҳар 10 минг аҳолига тўғри келадиган савдо майдонлари бўйича 13-ўринни, жон бошига кўрсатиладиган пуллик хизмат ва транспорт хизмати бўйича 14-ўринни, ҳар бир оилани уй-жой билан таъминлаш бўйича 14-ўринни эгаллаган [9].

XX асрнинг охириги ўн йиллигида республикада демографик ўсиш тенденциясининг пасайиши кўзга яққол ташланди. Бунга айниқса, туғилиш даражасининг пасайиши ва 80-йилларга нисбатан ташқи миграциянинг ўсиб бориши сабаб бўлди. Шунингдек, Ўзбекистондаги демографик ўсиш суръатлари аста-секинлик билан пасайиб борди ва 1990-йиллар ўрталаридан бошлаб аҳоли сонининг йиллик ўртача ўсиши 1,8-1,9 %ни ташкил этди (масалан, 70-йилларда 2,9 %ни, 80-йилларда 2,6 %ни, 90-йилларнинг бошларида эса 2,2 %ни ташкил этган) [10].

Юзага келган ижтимоий-демографик ҳолатни ҳисобга олмасдан номутаносиб иқтисодий ривожланиш оқибатлари мустақиллик арафасида бандлик муаммосининг зиддиятли тус олишида ўз ифодасини топди. Республика аҳолиси ва меҳнат ресурслари муттасил ўсиб бораётган бир даврда, айрим маълумотларга қараганда, меҳнатга лойиқ бўлган 1680 000 киши халқ хўжалигига жалб қилинмади, булардан қарийб 1 миллиони Фарғона водийсига тўғри келар эди. Улардан 780 000 аҳоли меҳнатга лойиқ бўлган ҳолда ортиқча ишчи кучи сифатида ишлаб чиқаришдан четда қолган бир пайтда, ташқаридан (асосан, РСФСРдан) 125 000 га яқин ишчи ва мутахассислар Ўзбекистонга олиб келинди [11].

Дарҳақиқат, оғир ва аянчли ижтимоий-сиёсий манзара қуйидагиларда ўз исботини топди:

Ўзбекистон аҳолиси ўрта ҳисобда гўшт маҳсулотларини, сут ва сут маҳсулотларини, тухумни, умуман мамлакат аҳолисига нисбатан икки баробар кам истеъмол қилмоқда. Ойига ўрта ҳисобда 75 сўмдан камроқ ялпи даромад

оладиган аҳолининг улуши мамлакатда 12 фоиздан сал кўпроқ, бўлса, бизнинг республикамызда 45 фоизга боради. Сўнгги ўн йил мобайнида аҳолимиз 4,5 миллион кишига ёки 30 фоиз кўпайди ва ҳозир 20 миллион кишини ташкил этиб, аҳолининг ўсиш суръатлари умумиттифоқ суръатларига қараганда уч баробардан зиёд юқоридир. Бир миллионга яқин киши ижтимоий ишлаб чиқаришда ўзининг қўлидан келадиган ишни топа олмаяпти [12].

Шу билан бирга, ижтимоий инфраструктура тармоқлари: соғлиқни сақлаш, халқ, таълими, мактабгача болалар муассасалари жуда оғир аҳволга тушиб қолган. Мактаб ва касалхоналарнинг 60 фоизи нобоп биноларда жойлаштирилганини айтишнинг ўзи kifоя. Аҳолини тиббиёт ходимлари билан таъминлаш даражаси узоқ йиллар давомида кўтарилмади. 1989 йилги маълумотларга кўра Ўзбекистон Республикаси бўйича ҳар 10 минг аҳолига 35,1 врач тўғри келган [13]. Ўткир иқтисодий ва ижтимоий муаммолар рўйхатини яна давом эттириш мумкин. Буни аввало шундан кўрса бўладики, инсоннинг ҳар томонлама уйғун камол топиши, унинг шахс сифатида маънавий ривожланиши у ёқда турсин, кўпинча яшаш учун керак бўлган энг оддий нарсалар ҳам етишмаган [14].

Шунинг учун ҳам Ўзбекистон ҳукумати мустақилликнинг дастлабки йиллариданоқ, биринчидан, фуқароларнинг мазкур масалаларга муносабатини ўзгартиришга, иккинчидан, ўтиш даврининг қийинчиликлари шароитида уларга муносиб турмуш тарзи яратиш беришга ҳаракат қилди. Энг аввало фуқароларнинг ёппасига қашшоқланишининг олдини олиш лозим эди. Бунинг учун эса мавжуд ижтимоий муаммоларни, аҳолининг кам таъминланган ва ночор қисмини ижтимоий ҳимоялаш муаммоларини ҳал этиш лозим эди.

Республикада шаклланган вазият иқтисодий таназзулнинг олдини олиш, ижтимоий соҳадаги зиддиятларни юмшатиш ва энг асосийси - ижтимоий можароларни бартараф этиш бўйича тезкор чоралар кўришни талаб қиларди. Мамлакатнинг Биринчи Президенти Ислом Каримов ўтиш даври қийинчиликлари ва муаммоларини тўғри баҳолаб, республиканинг иқтисодий имкониятидан келиб чиқиб, аҳолини ҳаёт даражасининг кескин пасайишининг олдини олиш мақсадида, уни ижтимоий ҳимоялаш чора тадбирларини ишлаб чиқди ва босқичма-босқич амалга ошириб борди.

Хусусан 1990-йилларнинг ўзида ижтимоий ҳимоялаш тизимида дастлабки ислохотлар икки босқичда амалга оширилди. Биринчи босқич - 1991-1994 йилларни ўз ичига олган бўлиб, унда собиқ тузумдан мерос бўлган ижтимоий тизим бозор иқтисодиёти шароитига мослаштирилиб, дастлабки йиллардаги ижтимоий соҳадаги муаммо ва қийинчиликларни юмшатишга, уларни ҳал этишга қодир бўлган мутлақо янги ижтимоий тизимга асос солинди. Иқтисодий ислохотлар чуқурлашгани сари ижтимоий тизим ҳам такомиллашиб борди ҳамда аҳолини ижтимоий ҳимоялашга қаратилган харажатлар ва ўз муддатини ўтаб бўлган ижтимоий ҳимоя чоралари мувофиқлаштирилиб ёки бартараф қилиб борилди.

Бундан асосий мақсад, нархларни эркинлаштириш шароитида аҳоли даромадлари ва биринчи навбатда энг керакли истеъмол маҳсулотларини истеъмол қилишнинг пасайиб кетишининг олдини олиш эди.

Иккинчи босқич - 1995 йилдан бошланди. Бунда оммавий ижтимоий ҳимоя тизимидан бутунлай ўзгача, мақсадли ва адресли характерга эга бўлган ҳимоя тизимига ўтиш амалга оширила борди. Бу даврда иқтисодий ўсиш бошланиши билан аҳолининг янги эркин бозор иқтисодиётига кўникма ҳосил қилиши ва

унда бевосита иштирок этиши кузатилди. Шунинг учун аҳолининг яшаш даражаси, унинг учун шарт-шароитлар яратилиши ва барқарорлашиши бу даврнинг ўзига хос хусусиятларига айланиб борди.

Шу тарзда ижтимоий соҳада олиб борилган сиёсатнинг дастлабки босқичида ҳукумат топшириғига биноан 1991 йилнинг ноябрида Ўзбекистон Республикаси ижтимоий таъминотвазирлигига ўз тасарруфидаги ҳолатни бир ой муддатда чуқур таҳлил этишва соҳани ривожлантириш бўйича аниқ тавсиялар ишлаб чиқишнитопширди[15]. Энг аввало пенсия ишида ислохотлар ўтказиш, камтаъминланган оилалар, ногиронлар устидан ғамхўрлик қилиш вазифалари белгиланди.

Бозор муносабатларига ўтиш ва нарх-навонинг эркинлашувимуносабати билан аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизими шаклланабошланди. Талабалар ва ўқитувчиларнинг ижтимоий муҳофазасинитаъминлаш мақсадида бошқа вилоятлардан келиб ўқиётганлар учунвақтинчалик ҳар ой учун 50 сўмдан қўшимча маблағ берила бошланди.Талабаларнинг амалиёт ўташи учун зарур бўладиган харажатларни қоплаштизими яратилди [16].

Ўтиш даври қийинчиликларига қарамасдан ҳукумат ёшлар, айниқса ёш болали оилаларни ижтимоий ҳимоялашга эътиборни кучайтирди. Шу маънода, 1992 йили вояга етмаган болалари бор оилалар учун ҳар чоракда товар-маҳсулотлар нархининг ортиб боришини эътиборга олиб қуйидаги даражада компенсация тўловларини амалга оширишга қарор қилинди:

- 6 ёшгача бўлган болалар учун - 25 фоиз;
- 6 ёшдан 13 ёшгача бўлган болалар учун -30 фоиз;
- 13 ёшдан 18 ёшгача бўлган болалар учун - 35 фоиз [17].

Аҳолини, жумладан ёшларни ижтимоий ҳимоя қилишда касабаяушмалари томонидан олиб борилган ишлар ҳам самарали бўлди. Касабаяушмалари ўша даврда аҳолининг ижтимоий муҳофазасини таъминловчиёгона жамоатчилик ташкилоти сифатида фаолият кўрсатди. ЎзбекистонРеспубликаси Касаба Уюшмалари Федерацияси Кенгашининг 1992 йил 23апрелдаги Қарорига биноан ҳар бир туғилган бола учун бюджет ҳисобидан1100 сўм ҳажмидаги болалар кийим-кечаклар комплектини бепул беришбошланди. Шунингдек, болали аёлларнинг ишга чиқиши, айна пайтдауларнинг ишлаб чиқаришдан ажралмаган ҳолда таълим муассасаларидабилим олишлари учун ҳам қўшимча имтиёзлар белгиланди. Мактабформалари ва болалар кийим-кечаклари учун тўланадиган компенсацияпуллари ҳажми 2 мартага оширилди [18].

1992 йил май ойида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг нарх-навонинг эркинлашуви шароитида болаларни ижтимоий ҳимоялаш, нафақалар белгилаш бўйича эълон қилган Қарори ҳам ўтиш даври учун аҳамиятли бўлди. Болалар учун компенсация тўловлари, озиқ-овқат маҳсулотлари, кам таъминланган оилаларнинг икки ёшгача болаларини ижтимоий муҳофазалаш каби мақсадлар учун 1992 йилда бюджет ҳисобидан 21,3 миллиард сўм маблағ ажратилди.

Хусусан нарх-навонинг эркинлашуви шароитида кўп болали оилаларни ижтимоий муҳофазалаш масалаларига алоҳида эътибор қаратди. Масалан, биргина 1992 йилнинг ўзида болалар манфаатлари учун ҳамда компенсация харажатлари учун қўшимча 5,9 миллиард сўм пул ажратди. Шунингдек, нон, сут-қатиқ, шакар, тухум, гўшт ва бошқа озиқ-овқат маҳсулотлари учун 10 миллиард сўм бюджет

пули ажратилди [19].

Шу нарса эътиборга лойиққи, республика халқ хўжалиги асосан хом ашё етиштиришга мўлжалланганлиги ва аксарият маҳсулотлар четдан келтирилишига қарамасдан аҳолига ана шу истеъмол моллари арзон нархда сотилди. Масалан, 1992 йилда республикамизда ишлаб чиқарилган 100 минг т., четдан келтирилган 350 минг т. гўштнинг ҳар бир kilosи аҳолига 400 сўмдан сотилди. Ваҳоланки, унинг ҳақиқий харид нархи 750 сўмни ташкил этган эди. Бундан ташқари олиб келинган шакар- нинг ҳар бир kilosи 315 сўмдан тушгани ҳолда, 200 сўмга сотилди. Буғдойнинг ҳар бир kilosи 105 сўм бўлгани ҳолда 1 кг ун 30 сўмга сотилди. 1 кг чой 650 сўмга олинди, аҳолига 250 сўмга сотилди[20]. Ўртадаги тафовут давлат томонидан қопланиб борилди ва бу аҳолига ижтимоий жиҳатдан катта ёрдам бўлди.

Умуман олганда, ижтимоий соҳада ўтказилган ислохотларнинг дастлабки босқичи ўзини оқлади, ишлаб чиқилган ва амалга оширилган ижтимоий сиёсат ўз олдига қўйилган барча вазифаларни тўла-тўқис бажарди. "Шу билан бирга ижтимоий ҳимоялашнинг мавжуд тизими (яъни биринчи босқич) чуқур таҳлил этилганда унинг камчиликлари, исрофгарчиликларга йўл қўйилганлиги ва ижтимоий самараси етарли эмаслиги аён бўлиб қолди"

Ижтимоий соҳада ислохотларнинг иккинчи босқичи Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1994 йил 23 августда қабул қилган "Кам таъминланган oilаларни ижтимоий ҳимоялашни кучайтиришга оид тадбир- лар тўғрисида"ги Фармони [21] билан бошланди. Фармонга асосан 1994 йил 1 октябридан аҳолини давлат томонидан ижтимоий ҳимоялашнинг бутунлай янги - кам таъминланган oilаларга ҳар ойда бериладиган моддий ёрдам тури жорий этилди.

Дастлабки босқичнинг камчиликларига ислохотларнинг иккинчи босқичида барҳам берилди. Чунки, миллий валютамуноси киритилиши натижасида 1995 йилдан бошлаб озиқ-овқат маҳсулотларини меъёрланган тарзда сотишдан воз кечилди ва эркин нархларга ўтилди. Бунда ислохотларнинг биринчи босқичида тўпланган тажриба ва кейинги босқичга ўтиш учун шарт-шароит яратилиши муҳим аҳамият касб этди.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1995 йил 20 ноябрда "Болали oilаларга давлатнинг ижтимоий ёрдамини кучайтириш тўғрисида"ги Фармони аҳолининг заиф қатламига моддий ёрдам кўрсатишда муҳим аҳамиятга эга бўлди. Фармонда 1996 йилнинг 1 январидан бошлаб 16 ёшгача болалари бўлган барча oilаларга бериладиган ҳар ойлик нафақалар кўпайтирилиб, бу нафақалар болаларнинг сонига қараб қуйидаги миқдорда белгиланди: бир болали oilаларга - энг кам иш ҳақининг 30%; икки болали oilаларга - энг кам иш ҳақининг 60%; уч болали oilаларга - энг кам иш ҳақининг 80%; тўрт болали oilаларга - энг кам иш ҳақининг 100%; беш ва ундан кўпроқ болали oilаларга - энг кам иш ҳақининг 120% [22]. Бу Фармоннинг жорий қилиниши натижасида 1996 йили республикамузнинг 15% oilалари давлат томонидан белгиланган моддий ёрдам туридан фойдаланди [23].

Айниқса, аҳолининг кам таъминланган қисмининг манзилли ҳимоя қилиниши, аҳоли томонидан ўзини-ўзи бошқариш асосида, oilа даромадларини ҳисобга олиб амалга оширилиши, фақат Ўзбекистонга хос ечим бўлди [24]. Кам таъминланган oilалар учун моддий ёрдам пулларини шакллантириш манбалари сифатида республика ва маҳаллий бюджет маблағлари, бюджетдан ташқари

манбалар - жамоат ва хайрия жамғармалари, корхоналар ва хўжаликларнинг маблағлари, фуқароларнинг ихтиёрий хайр-эҳсонлари ва бошқалар белгиланди (1-жадвалга қаранг).

1-жадвал.

**Ўзбекистон Республикасида кам таъминланган оилаларга
моддий ёрдам тайинлаш ва тўлаш ҳолати**

№	Тадбирлар	1997 йил	1998 йил	1999 йил	2000 йил
1.	Ҳисоб ракамидаги қолдиқ маблағларни ҳисобга олган ҳолда ўзини-ўзи бошқариш органлари ҳисоб ракамларига ўтказилган маблағ (млн. сўм)	2515,4	2962,1	3244,8	3142,6
2.	Тўлов варақаси оркали тўланадиган нафақа миқдори (млн. сўм)	2353,3	2746,4	3098,2	3094,5
3.	Моддий ёрдам тўлаш учун ажратилган маблағни ўзлаштириш даражаси (% ҳисобида)	93,6	93,0	95,5	98,5
4.	Тўланган моддий ёрдам миқдори (млн. сўм)	2326,0	2936,5	3096,2	3094,5
5.	Тўлов варақаси оркали маблағнинг тўланганлик даражаси (% ҳисобида)	98,3	107,0	99,9	100,0
6.	Шу ҳудудда истиқомат қилаётган оилалар сони (минг оила)	5041,8	5397,4	5707,0	6166,9
7.	Моддий ёрдам сўраб, мурожаат қилган оилалар сони (минг оила)	1075,5	839,7	660,8	450,9
8.	Моддий ёрдам тайинланган оилалар сони (минг оила)	885,9	671,4	506,7	354,4

9.	Жумладан: Энг кам миқлорда нафака тайинланган онлалар сони (минг онла)	574,3	637,9	439,3	266,8
10.	Энг кўп миқдорда нафака тайинланган оилалар сони (минг оила)	50,0	33,2	17,4	7,5
11.	Жами оилаларга нисбатан кам таъминланган оила деб тан олинган оилалар улуши (%)	17,6	12,4	8,8	5,7
12.	Моддий ёрдам рад этилган оилалар сони (минг оила)	200,3	168,3	154,1	96,5
13.	Бир оилага тўғри келадиган ўртача бир ойлик моддний ёрдам (сўм миқдорида)	1070,0	1731,0	2715,0	4168,0

Мазкур жадвал маълумотларига кўра, Ўзбекистонда кам таъминланган оилаларга моддий ёрдам тайинлаш ва тўлаш ишларининг таҳлили моддий ёрдам сўраб мурожаат қилган оилалар сони 2000 йилда 1997 йилга нисбатан 2 баробар камайганлигини, жами оилалар орасида кам таъминланган оилаларнинг улуши 1997 йилда 17,6 %ни ташкил этган бўлса, 2000 йилда 5,7 %ни ташкил этганлигини, яъни бундай оилалар сони 3 мартадан зиёдроқ камайганлигини кўрсатади [25]. Бу эса, кам таъминланган оилаларга моддий ёрдам тайинлаш ва тўлаш тизимининг такомиллашганлигидан далолат беради.

Ёшлар ва кўп болали, кам таъминланган оилаларни ижтимоий ҳимоялаш сиёсати илмий асосланган ҳолда, мавжуд шарт-шароит ва имкониятлар, шунингдек ўзбек халқининг анъанавий турмуш тарзи эътиборга олинган ҳолда олиб борилди. Бу ўз навбатида жамиятда ижтимоий бўҳронларнинг олдини олиш, ижтимоий-сиёсий барқарорликни таъминлашда муҳим аҳамият касб этди. Бу борада Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1994 йил 31 августдаги Фармони алоҳида аҳамият касб этди. Фармон бўйича истеъмол молларининг асосий турларини ва хизматларининг эркин нархга ўтиши тугалланиш муносабати билан ҳамда аҳолининг ўсиб бораётган ҳаражатларини қоплаш мақсадида 1994 йил 1 октябрдан бошлаб 100 сўм миқдорида ҳар ойлик компенсация тўловлари жорий этилди.

Мамлакат Президентининг 1994 йил 31 ноябрдаги Фармонида асосан юқорида кўрсатилган компенсация тўловларининг миқдори 150 сўмгача кўпайтирилди. 1994 йил сентябрдан бошлаб амалдаги болаларга қараб турганлиги учун оналарга тўланадиган нафақалар бола 1,5 ёшга тўлгунга қадар эмас, балки 2 ёшга тўлгунга қадар тўлана бошланди (2-жадвалга қаранг). Нафақанинг миқдори эса

республикада ўрнатилган энг кам иш ҳақининг 20 фоизимикдорида қаралаётган болаларнинг сони ва нафақа олувчининг меҳнат стажидан қатъий назар ҳар ойда тўлаб турилиши белгиланди [26].

2-жадвал

Ўзбекистон Республикасида 2 ёшгача бўлган болали оналарга бериладиган ижтимоий ёрдамни олувчилар сони, нафар

№	Ҳудудлар	1997	1998	1999	2000
1.	Қорақалпоғистон Республикаси	22626	29795	33667	39000
2.	Андижон вилояти	46962	44379	48844	51539
3.	Бухоро вилояти	13588	18249	26475	29067
4.	Жиззах вилояти	25173	29954	31446	32932
5.	Қашқадарё вилояти	668663	65850	63152	69116
6.	Навоий вилояти	11474	13607	15230	16492
7.	Наманган вилояти	51405	46072	52248	54683
8.	Самарқанд вилояти	70977	52923	54717	66874
9.	Сурхондарё вилояти	45994	51742	49394	58202
10.	Сирдарё вилояти	10883	13424	14864	16190
11.	Тошкент вилояти	28758	38711	40578	42205
12.	Фарғона вилояти	27014	35760	47885	55066
13.	Хоразм вилояти	27206	32882	32355	35914
14.	Тошкент шаҳри	19389	20923	21867	23782
	Республика бўйича жами:	468312	4936657	532722	591062

Манба: Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги маълумотлари

Келтирилган жадвалдан кўринадики, 1999 йилда 532722 нафар она 2 ёшгача бўлган болалар учун мўлжалланган ижтимоий ёрдамни олган. 2000 йилда олувчилар сони ошди ва 591062 нафарга етди. Бу моддий ёрдамни олган. Мазкур ижтимоий ёрдамдан фойдаланиш 2000 йилга қадар муттасил ўсиб келиб, бу ўсиш 1997 йилга нисбатан 1,1 мартини ташкил этган. Бу эса республикада бола туғилиши кўрсаткичларининг сезиларли даражада ортгани билан изоҳланади. Агар 1993 йилда республика

бўйича туғилишнинг умумий коэффициенти 31,0 промиллениташкил этган бўлса, 2000 йилга келиб бу кўрсаткич 32,0 промиллега тенг бўлди.

Шунингдек, 1996 йил 10 декабрдаги "Болали оилаларни давлат томонидан қўллаб-қувватлашни янада кучайтириш тўғрисида"ги фармонида биноан 16 ёшгача болалари бўлган оилаларга нафақаларни шундай нафақага муҳтож оилаларгагина бериш ва уни фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари томонидан тўлаш белгиланди [27].

1997 йил январдан бошлаб, болали оилаларга нафақалар фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, яъни маҳалла фуқаролар йиғинлари томонидан тайинланиши, бунда оилаларнинг шундай нафақага муҳтожлиги ҳисобга олиниши ҳамда 1 нафар болали оиллага 100 %, 3 нафар болали оиллага 140 %, 4 нафар ва ундан ортиқ болали оилаларга 175 % миқдорида нафақа тўланиши белгилаб қўйилди [28]. Шунингдек, Ўзбекистон Республикасининг Халқ банки фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органларига юридик шахс ҳуқуқи билан "Болалар нафақалари" махсус ҳисоб варақалари очиб берди [29].

Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш бўйича дунёнинг бошқа давлатларида, айниқса, ривожланган мамлакатларида бой тажриба тўпланган. Ҳозирги кундаги асосий вазифа - Ўзбекистон Республикасининг иқтисодий имкониятлари, "аҳоли ривожини"даги ўзига хос демографик ва ижтимоий-психологик хусусиятларни ҳисобга олган ҳолда, бу тажрибалардан мамлакатимиз аҳолисини бозор муносабатларига ўтиш жараёнида ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини такомиллаштиришда ўринли фойдаланишдан иборатдир.

Хулоса. Мустақилликнинг илк йилларида Ўзбекистонда ижтимоий ҳимоя тизимининг ўзига хос тажрибаси ва анъаналари тўпланди ва амалиётга изчил жорий этилди. Бунда инсон - жамият - давлат муносабатлари, инсон омили юксак мавқеда туради. Кучли ижтимоий сиёсатнинг қўлланилиши қўйдаги натижаларни берди:

биринчидан, ўрганилган даврда аҳолини ижтимоий ҳимоялаш тизими ҳам шакллана бошланди. Бундай тизимда аҳолининг кам таъминланган, муҳтож, ногиронлар қисмини, ёлғиз болали оналар, ёш оилаларнинг моддий иқтисодий аҳолини яхшилаш масалалари устувор аҳамият касб этди;

иккинчидан, аҳолининг ҳаёт даражаси кескин пасайиши, Ўзбекистонда фавқулодда тенгсизликнинг юзага келишининг олди олинди;

учинчидан, мақсадли ва манзилли характерга эга бўлган ижтимоий ҳимоялаш тизими вужудга келтирилди;

тўртинчидан, ижтимоий ҳимоя қилишда давлатнинг ўрни ва роли катта бўлиши билан бирга, бу жараёнда нодавлат ташкилотларнинг роли ҳам сезиларли бўлди.

Энг муҳими, олдиндан кўрилган ижтимоий чора-тадбирлар ижтимоий-сиёсий барқарорликни таъминлаш имконини берди, аҳолида амалга оширилаётган ислохотлар йўлига ишонч пайдо қилди.

Дарҳақиқат, Ўзбекистон ижтимоий ҳимоя тизимини замон талабларига мос тарзда такомиллаштириш учун барча имкониятлар мавжуд ва улар мамлакатда демократик жамиятни қуришда муҳим аҳамиятга эга бўлмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар

стратегияси тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. 2017 йил 7 февраль, ПФ-4947-сон (Decree of the President of the Republic of Uzbekistan on the strategy for the further development of the Republic of Uzbekistan. February 7, 2017, PF-4947.).

2. Рахимов М.А., Рахматуллаев Ш.М., Турсунова Р.Ю., Назаров Р.Р. Очерки новейшей истории Узбекистана. 2-е издание. - Ташкент: Адабиёт учқунлари, 2016. - 376 с (Rakhimov MA, Rakhmatullaev Sh.M., Tursunova R.Yu., Nazarov R.R. Essays on the recent history of Uzbekistan. 2nd edition. - Tashkent: Adabiyot uchunlari, 2016 . - 376 p.).

3. Новейшая история Узбекистана: Учебник / Под ред. д.и.н., проф. М.А. Рахимова. - Ташкент: Адабиёт учқунлари, 2018. - 512 с (3. Recent history of Uzbekistan: Textbook / Ed. Doctor of History, prof. M.A. Rakhimov. - Tashkent: Adabiyot uchunlari, 2018 . - 512 p.).

4. Рахматуллаев Ш.М. Фарғона водийси шаҳарларида иқтисодий трансформация жараёнлари (1991-1996 йиллар). - Тошкент: Нишон ношир, 2017. - 200 б (Rahmatullaev Sh. The processes of economic transformation in the Ferghana Valley cities (1991-1996). - Tashkent: Nishon noshir, 2017. - 200 p.).

5. Солиев А. ва б. Ўзбекистон ҳудудлари ижтимоий-иқтисодий ривожланиши. - Тошкент: Mumtoz soz, 2010. -Б.333 (Soliev A. and b. Socio-economic development of the regions of Uzbekistan. - Tashkent: Mumtoz soz, 2010. - P.333.).

6. Копылов В.А. География населения. - Москва: 1999. -С.34 (1. Kopylov V.A. Geography of the population. - Moscow: 1999.P.34.).

7. Узбекистан присоединился к Декларации постановлением Олий Мажлиса Республики Узбекистан от 30августа 1997 года №504-I // Ведомости Олий Мажлиса Республики Узбекистан. 1997, № 9, ст. 260 (Uzbekistan joined the Declaration by the Decree of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan dated August 30, 1997 No. 504-I // Vedomosti of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan. 1997, No. 9, Article 260)

8. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. 2017 йил 7 февраль, ПФ-4947-сон. (Decree of the President of the Republic of Uzbekistan on the strategy for the further development of the Republic of Uzbekistan. February 7, 2017, PF-4947.).

9. Тоғаева А. Мустақиллик арафасида Ўзбекистонда шаҳар маданияти муаммолари. /Ўзбекистон тарихи//, 2016, № 3-4. - Б.56. (Togaeva A. Problems of urban culture in Uzbekistan on the eve of Independence. / History of Uzbekistan //, 2016, № 3-4. - P.56).

10. Максакова Л. Тенденции демографического развития в Узбекистане // Центральная Азия и Кавказ. 1999. - №5.- С.41 (10. Maksakova L. Trends in demographic development in Uzbekistan // Central Asia and the Caucasus. 1999. - No. 5. - P.41.).

11. Ўзбекистон тарихи (1917-1991 йиллар). Иккинчи китоб 1939-1991 йиллар. - Тошкент: O'zbekiston , 2019. -Б. 438 (History of Uzbekistan (1917-1991). The second book is 1939-1991. -Tashkent: Uzbekistan, 2019. -B. 438.).

12. Ўзбекистон мустақилликка эришиш оstonасида. - Тошкент: O'zbekiston, 2011. -Б. 47 (Uzbekistan is on the threshold of gaining independence. - Tashkent: Uzbekistan, 2011. -B. 47.).

13. Народное хозяйство Узбекской ССР в 1988 г. Статис. сборн.- Ташкент:

Узбекистан, 1989. - С.125-126 (Народное хозяйство Узбекской ССР в 1988 г. Статис. сборн.- Ташкент: Узбекистан, 1989.- С.125-126.).

14. Ўзбекистон мустақилликка эришиш оstonасида. - Тошкент : O'zbekiston, 2011. -Б. 5-6. (Uzbekistan is on the threshold of gaining independence. - Tashkent: Uzbekistan, 2011. p. 5-6.)

15. ЎзМА.М-44-фонд, 1-рўйхат, 1-иш, 15-варақ (National Archives of Uzbekistan. М-44-fund, list 1, works 1, page 15.).

16. ЎзМА. М-15-фонд, 1-рўйхат, 93-иш, 1-варақ (National Archives of Uzbekistan. М-15-fund, list 1, works 93, page 1.)

17. ЎзМА. М-15-фонд, 1-рўйхат, 93-иш, 44-варақ (National Archives of Uzbekistan. М-15-fund, list 1, works 93, page 44.).

18. ЎзМА. М-15-фонд, 1-рўйхат, 92-иш, 59-варақ (National Archives of Uzbekistan. М-15-fund, list 1, works 92, page 59.).

19. ЎзМА. М-15-фонд, 1-рўйхат, 93-иш, 37-варақ (National Archives of Uzbekistan. М-15-fund, list 1, works 93, page 37.).

20. Раҳматуллаев Ш.М. Фарғона водийси шаҳарларида иқтисодий трансформация жараёнлари (1991-1996 йиллар). - Тошкент: "Нишон ношир", 2017. - Б. 123 (Rahmatullaev Sh. The processes of economic transformation in the Ferghana Valley cities (1991-1996). - Tashkent: Nishon noshir, 2017. - P.123 .).

21. ЎЗР Олий Кенгашининг ахборотномаси. Т., 1994, 5й 8-9 10-12-бетлар. (Bulletin of the Supreme Council of the Republic of Uzbekistan. Т., 1994, 5y 8-9 pp. 10-12.).

22. Раҳматуллаев Ш.М. Фарғона водийси шаҳарларида иқтисодий трансформация жараёнлари (1991-1996 йиллар). - Тошкент: "Нишон ношир", 2017. - Б.123 (Rahmatullaev Sh. The processes of economic transformation in the Ferghana Valley cities (1991-1996). - Tashkent: Nishon noshir, 2017. - P.123).

23. Акрамов Э. А., Таиров А. Э.. Экономические реформы Республики Узбекистан. -М., ТОО "Люкс-арг", 1998. -С. 62 (Akramov E. A., Tairov A.E. Economic reforms of the Republic of Uzbekistan. - М., Lux-arg, 1998. -P. 62.).

24. Зокирова Н. Ўзбекистонда кам таъминланган oilаларни ижтимоий ҳимоялаш // Бозор, пул ва кредит. - Тошкент, 2001. №7. - Б.69-71 (24. Zakirova N. Social protection of low-income families in Uzbekistan // Market, money and credit. - Tashkent, 2001. No. 7. - P.69-71.).

25. Исоқов Б.Н. Ўзбекистонда 80-йилларнинг иккинчи ярми - 2000 йиллардаги тарихий ўзгаришларнинг демографик жараёнларга таъсири. Тарих фан. номз. ... дис.. - Т., 2010. -Б.121 (Isakov B.N. The impact of historical changes in Uzbekistan in the second half of the 1980s - 2000 on demographic processes. History. Candidate ... dis .. - Т., 2010. b. 121.).

26. ЎзМА. М-15-фонд, 1-рўйхат, 411-иш, 1-варақ (National Archives of Uzbekistan. М-15-fund, list 1, works 411, page 1.).

27. ЎзМА. М-15-фонд, 1-рўйхат, 1045-иш, 150-варақ (National Archives of Uzbekistan. М-15-fund, list 1, works 1045, page 150.).

28. ЎзМА. М-15-фонд, 1-рўйхат, 903-иш, 155-варақ (National Archives of Uzbekistan. М-15-fund, list 1, works 903, page 155.).

29. ЎзМА. М-15-фонд, 1-рўйхат, 1045-иш, 151-варақ (National Archives of Uzbekistan. М-15-fund, list 1, works 1045, page 151.).

ЎТМИШГА НАЗАР ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ LOOK TO THE PAST

Тўхтабаев Аъзамжон Шарипхўжаевич,
Наманган давлат университети
Архившунослик кафедраси катта ўқитувчиси

МУСТАҚИЛЛИК ЙИЛЛАРИДА "UZBEKISTAN AIRWAYS" ФАОЛИЯТИГА НАЗАР

For citation: Azamjon Sh. Tuhtabaev. A look at the activities of "UZBEKISTAN AIRWAYS" in the period of independence. 2019, vol. 1, issue 18, pp. 69-74

<http://dx.doi.org/10.26739/2181-9599-2019-18-08>

АННОТАЦИЯ

Мақолада мустақиллик йилларида ташкил этилган "UZBEKISTAN AIRWAYS" фаолиятига назар ташланган. Замонавий, кучли, жаҳонандозаларига жавоб берадиган, ривожланган моддий-техник негизга ва малакали мутахассисларга эга авиатранспорт соҳасини шакллантириш йўлида олиб борилган ишлар бўйича маълумотлар келтирилган. Миллий авиакомпания авиаташувлар ва техник хизмат кўрсатиш халқаро тизимида муносиб ўрин эгаллашга муваффақ бўлган омилларга тўхталиб ўтилган.

Калит сўзлар: "Ўзбекистон ҳаво йўллари", "UZBEKISTAN AIRWAYS", фуқаро авиацияси, ҳаво кемалари парки, Халқаро парвозлар

Тухтабаев Азамжон Шарифходжаевич,
Наманганский государственный университет
старший преподаватель кафедры архивов

ВЗГЛЯД НА ДЕЯТЕЛЬНОСТИ "UZBEKISTAN AIRWAYS" В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается деятельность "UZBEKISTAN AIRWAYS" в годы независимости. Предоставлена информация о работе по формированию авиатранспортной отрасли с современными, сильными стандартами мирового

уровня, развитой материально-технической базой и квалифицированными специалистами. Стоит отметить факторы, по которым национальная авиакомпания заняла достойное место в международной системе авиаперевозок и технического обслуживания.

Ключевые слова: "Ўзбекистон ҳаво йўллари", "UZBEKISTAN AIRWAYS", гражданская авиация, авиапарк, международные рейсы

Azamjon Sh. Tuhtabaev,
Namangan State University
Senior Lecturer, Department of Archives

A LOOK AT THE ACTIVITIES OF "UZBEKISTAN AIRWAYS" IN THE PERIOD OF INDEPENDENCE

ANNOTATION

The article looks at the activity of Uzbekistan Airways in the years of independence. The information on the work on the formation of the air transport industry with modern, strong, world-class standards, developed material and technical basis and qualified specialists is provided. It is worth noting the factors that the national airline has earned a worthy place in the international system of air transportation and maintenance.

Key words: "Uzbekistan Airways", "UZBEKISTAN AIRWAYS", civil aviation, aircraft fleet, International flights

Мустақилликнинг илк йилларидаёқ авиатранспортнинг мустақил Ўзбекистоннинг дунё ҳамжамиятига интеграцияси жараёнидаги, кўплаб давлатлар билан ҳар томонлама сермахсул ҳамкорликни кенгайтириш ва мустаҳкамлашда алоҳида роль ўйнади. Ўтган йиллар мобайнида "Uzbekistan airways" бренди барқарор, хавфсиз ва ишончли авиаташувчи сифатида дунёга танилди. "Биз учун авиация - дунё бозорига чиқиш калитидир", - деб таъкидлаган эди Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти Ислом Абдуғаниевич Каримов [4].

Шу сабабли Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти 1992 йил 28 январда "Ўзбекистон ҳаво йўллари" Миллий авиакомпаниясини тузиш тўғрисидаги Фармон [6]ни имзолади, унга кўра, Ўзбекистон фуқаро авиацияси бошқармаси, фуқаро авиациясининг 243-заводи, "Авиастрой" қурилиш-монтаж бирлашмасига қарашли "Авиаспецмонтажналадка" хўжалик ҳисобидаги участкаси негизида Ўзбекистон Миллий авиакомпанияси - "Ўзбекистон ҳаво йўллари" ташкил этилди [4]. Ўзбекистон Миллий авиакомпанияси - "Ўзбекистон ҳаво йўллари" Ўзбекистон Республикаси ҳудудида ҳаво транспорти соҳасидаги сиёсатни ишлаб чиқиш, мувофиқлаштириш ва амалга оширишни таъминлайдиган фуқаро авиацияси масалалари билан шуғулланувчи давлат бошқаруви органи қилиб белгиланди. "Ўзбекистон ҳаво йўллари" миллий авиакомпанияси Ўзбекистон Республикасининг ҳаво бўшлиғидан фуқаро ҳаво транспорти мақсадларида фойдаланувчи, шунингдек, халқаро ҳаво алоқаларини амалга оширувчи, Ўзбекистон Республикасининг асосий юк ташувчиси ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси ҳудудида ҳаво транспорти соҳасидаги сиёсатни ишлаб чиқиш, мувофиқлаштириш ва амалга ошириш; республика, давлатлараро ва

халқаро авиайўлларда авиаташувлар, шу билан боғлиқ хизматлар, халқ хўжалигида авиациядан фойдаланиб ишлаш ва фуқаро авиацияси соҳасидаги фаолиятнинг бошқа турларига бўлган эҳтиёжни қондириш; Авиакомпания фаолиятига ғайриқонуний аралашининг олдини олиш юзасидан чора-тадбирлар ишлаб чиқиш, уларни Ўзбекистон Республикасининг ваколатли органлари билан ҳамжиҳатликда амалга ошириш авиакомпаниянинг асосий вазифалари этиб белгиланган.

Мустақилликнинг илк ойлариданоқ мамлакат фуқаро авиациясини ривожлантиришнинг узоқ муддатли стратегияси аниқлаб олинди ва замонавий, кучли, жаҳонандозаларига жавоб берадиган, ривожланган моддий-техник негизга ва малакали мутахассисларга эга фуқаро авиациясини шакллантириш йўли танланди.

Самолётлар паркини модернизация қилиш билан бирга аэропортлар ва ҳаводаги ҳаракатни бошқариш тизимини реконструкция қилиш ишлари ҳам олиб борилди. Нисбатан қисқа муддат ичида авиация техникасига хизмат кўрсатиш ва энг замонавий русумдаги ҳаво кемалари учун малакали учувчилар ҳамда техник кадрларни тайёрлашнинг халқаро стандартларга ва илғор технологияларга мос базаси яратилди [1]. Мамлакатда жаҳон андозаларига жавоб берадиган авиакомпанияни шакллантириш бўйича кенг кўламли ишлар амалга оширилди. Авиация соҳаси тубдан ислоҳ қилинди, ташкилий тузилма, бошқариш тизими ва менеджмент такомиллаштирилди ва замонавий талаблар даражасига кўтарилди.

Ҳаво кемаларига техник хизмат кўрсатишнинг замонавий базасини яратиш, аэропортларни реконструкция қилиш доимий назорати остида бўлди. Ўзбекистон ҳудудида навигация тизимини такомиллаштиришга алоҳида эътибор қаратилди, натижада у тез орада МДХ бўйича энг яхши ҳаводаги ҳаракатни бошқариш тизимларидан бирига айланди. Мамлакатда юқори малакали кадрларни тайёрлаш базаси яратилди ва самарали авиация хавфсизлиги тизими ишлаб чиқилди.

Шубҳасиз, мустақиллик йилларида эришилган энг муҳим ютуқ - бу ҳаво кемалари паркининг тўлиқ янгилангани бўлди. Мамлакат самолёт паркини модернизация қилинди. Шўролар даврида ишлаб чиқарилган, маънан ва жисмонан эскирган, ИКАО талабларига жавоб бермайдиган Ил-86, Ил-62М, Ту-154Б ва Як-40 самолётлари тўлиқ алмаштирилди. Халқаро ва маҳаллий авиайўналишларда уларнинг ўрнини "Airbus", "Boeing" компанияларининг замонавий лайнерлари ҳамда мамлакатимизда ишлаб чиқарилган ўрта масофага учиб учун мўлжалланган Ил-114-100 ҳаво кемалари эгаллади. 27 йил давомида миллий авиаташувчи ҳаво кемалари парки босқичма-босқич янгиланиб бормоқда. Парвозлар хавфсизлигини таъминлаш ва йўловчиларга янада қулай шароитларни яратиш мақсадида 2004 йилдан бери барча совет даврида ишлаб чиқарилган Ил-86, Ил-62, Ту-154, Ан-24, Як-40 самолётлар режали равишда замонавий Boeing 757 ва 767, Airbus A320 ҳаво кемаларига алмаштирилди. 2016 йилда биринчи иккита Boeing 787 Dreamliner самолётлари келтирилди, учинчи "орзу лайнери" эса, 2018 йилда қабул қилинди. 2019 йилда Миллий авиакомпания флоти тўртинчи ва бешинчи Dreamlinerлар билан тўлдирилди [2]. 2020 йилга келиб ушбу турдаги олтинчи самолётнинг келтирилиши кутилмоқда, мазкур лайнер олиниши билан Ўзбекистон авиакомпанияси МДХда бундай самолётларнинг етакчи эксплуатантга айланади. Шунингдек, жорий йилда авиапарк иккита иқтисодий жиҳатдан самарадор Airbus A320neo самолёти билан тўлдирилди. Бугунги кунда авиакомпанияда Wi-Fi орқали

Интернет тармоғига уланиш ускуналари билан жиҳозланган 4 та самолёт (иккита Boeing 787 Dreamliner ва иккита Airbus A320 neo) мавжуд бўлиб, уларнинг парвоз масофаси 4,5 мингдан 5 минг километргача узайтирилган. Бу "Ўзбекистон ҳаво йўллари" авиакомпаниясига бутун Марказий Европа бўйлаб қатновларни амалга ошириш имконини беради [3].

Мамлакат фуқаро авиациясини ривожлантиришнинг узоқ муддатли стратегиясини амалга ошириш натижасида Миллий авиакомпания авиаташувлар ва техник хизмат кўрсатиш халқаро тизимида муносиб ўрин эгаллашга муваффақ бўлди.

Ўзбекистон фуқаро авиацияси замонавий авиакомпания сифатида тикланиш ва шаклланишнинг улкан, мураккаб йўлини босиб ўтди. Мамлакат авиаторлари дунёнинг 38 мамлакатига 53 та шаҳарга парвоз қилди [1].

Бугунги кунга келиб Миллий авиакомпания Ўзбекистоннинг иқтисодий ва ижтимоий ривожланиши ҳамда кўплаб хорижий давлатлар билан самарали ҳамкорлигини кенгайтириш ҳамда мустаҳкамлашда муҳим роль ўйнамоқда. Ҳаво кемалари авиапарки "Boeing", "Airbus" ҳамда Dreamliner самолётлари ҳисобига янгиланди. 2019-2020 йилларда яна учта "орзу лайнери"ни харид қилиш ва лизинг асосида иккита Airbus A320neo самолётларини олиш бўйича шартнома имзоланди. Ҳозирда Ўзбекистоннинг замонавий ва қулай авиалайнерлари Европа ва Осиёнинг 60 дан ортиқ шаҳарларига парвоз қилмоқда ҳамда Аляскадан тортиб Янги Зеландиягача чартер рейсларини бажармоқда [1]. Халқаро парвозлар сони сезиларли даражада ошиб бормоқда. Масалан, талаб катта бўлган йўналишлардан бири Тошкент-Москва қатнови сони ҳафтасига 27 тагача оширилди, Самарқанд, Бухоро, Урганч, Термиз, Наманган ва Фарғонадан қатновларни ҳисобга олган ҳолда Россия пойтахтига умумий парвозлар сони 49 тага етди. Тошкентдан Сеул, Нью-Йорк, Истанбул, Дубай, Деҳли, Бангкок, Нур-Султон, Алмати, Душанбе, Бишкек, Минск, Санкт-Петербург, Ростов-Дон ва Новосибирскка ҳам парвозлар сони ортди. Энг оммабоп йўналишлардан бири - Истамбулга ҳафтада пойтахтдан ўн тўрт ва Самарқанддан учта рейс амалга оширилади. 2010--2018 йилларда авиатранспортда йўловчи айланмаси ҳажми 5,8 дан 7,5 млрд. йўловчи /км ошди, йўловчи айланмаси бу даврда 4,7 баробар ошди [5].

Миллий авиаташувчи ўз самолётларининг учишга яроқлилигини мустақил равишда таъминлаш имконига эга бўлди. "Uzbekistan Airways Technics" авиакорхонасида турли модификациядаги, жумладан Boeing 787 Dreamliner самолётларини бўяшдан тортиб капитал таъмирлашгача бўлган мураккаб таъмирлаш ишлари бажарилмоқда. Бу ерда, нафақат авиакомпаниянинг авиапаркидаги, балки хорижий компаниялар самолётларига ҳам техник хизмат кўрсатилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2017йил январдаги "Ўзбекистон ҳаво йўллари" Миллий авиакомпанияси жамоасига табригида айтиб ўтганидек: "Барчамиз бир ҳақиқатни яхши тушунамиз, бугунги шиддат билан ўзгариб бораётган замон бизнинг олдимизга янги ва янада қатъий талаблар қўймоқда. Олдимизда ҳали қиладиган ишимиз кўп, биринчи навбатда, авиакомпаниямиз рақобатдошлигини янада ошириш - энг муҳим вазифамиздир"[2]. Замон талабларига жавоб берган ҳолда Миллий авиакомпания парвозлар географиясини кенгайтirmoқда, ҳаво кемалари сонини ошириш, Учувчилар мактабини очиш бўйича ишлар олиб борилмоқда, ахборот технологияларининг

сўнгги ютуқлари асосида замонавий бошқарув шакллари тадбиқ этилди. 2018 йил 29 ноябрда "Ўзбекистон Республикасининг фуқаро авиациясини тубдан такомиллаштириш тўғрисида" Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони қабул қилинди [8]. Фармонга мувофиқ, "Ўзбекистон ҳаво йўллари" Миллий авиакомпаниясини қайта ташкил этилиб, "Uzbekistan Airways" АЖ ва "Uzbekistan Airports" АЖ ташкил этилди. "Uzbekistan Airways" АЖнинг асосий вазифалари этиб қуйидагилар белгиланди: шу жумладан, парвозларнинг янги йўналишларини ўзлаштирган ва географиясини кенгайтирган ҳолда ҳаво кемалари паркидан самарали фойдаланиш; ишлаб чиқариш жараёнларини бошқаришнинг замонавий тизимлари ва технологияларини жорий этиш, шунингдек, авиапаркни модернизациялаш, технологик қайта жиҳозлаш ва янгилаш; ҳаво кемалари бортида йўловчиларга кўрсатиладиган сервис хизматлари, шу жумладан, хорижий авиакомпанияларнинг авиация техникасига техник хизмат кўрсатиш ва уни таъмирлаш ишлари сифатини ошириш; компаниянинг рақобатбардошлигини таъминлаш мақсадида йўловчилар, юклар, почта ва багаж ташиш соҳасида мослашувчан тариф сиёсатини олиб бориш; энг аввало, тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни, шу жумладан, акциялар ва корпоратив облигациялар чиқариш орқали жалб қилиш; парвозларни амалга оширишда юқори даражадаги хавфсизликни, шунингдек, ҳаво кемаларига техник хизмат кўрсатиш сифатини таъминлаш; авиакомпанияни халқаро авиаташувчилар ҳамжамиятига интеграциялаш, авиаташувлар соҳасида минтақавий етакчи даражасига эришиш. "Uzbekistan Airports" АЖнинг асосий вазифалари этиб эса қуйидагича белгиланди: аэропортларни узоқ муддатли ривожлантириш стратегиясини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш; аэропортлар инфратузилмасини такомиллаштириш учун, шу жумладан, аэропортларни бошқариш соҳасида давлат-хусусий шериклик ва етакчи халқаро компаниялар билан ҳамкорлик қилиш механизмларидан фойдаланган ҳолда инвестициялар жалб қилиш; авиа ташувчилар йўловчиларига аэропортларда юқори даражада хизмат кўрсатилишини таъминлаш, улар учун зарур барча қулай шарт-шароитларни яратиш; аэропортлар тегишли хизматларининг самарали фаолиятини таъминлаш, йўловчилар, юклар, почта ва багажга хизмат кўрсатиш жараёнини мақбуллаштириш; аэродромларни парвозларга ўз вақтида ва сифатли тайёрлаш, парвозларнинг мунтазамлиги ва хавфсизлигини таъминлаш бўйича тадбирларни амалга ошириш, аэродромларни сақлаш ва таъмирлашнинг замонавий усуллари жорий этиш; ҳаво кемаларига ёқилғи қуйиш ва хизмат кўрсатиш учун фойдаланиладиган ёқилғи ва бошқа ёқилғи-мойлаш материалларини узлуксиз таъминлаш, шунингдек, уларнинг сифатини қатъий назорат қилиш; логистика соҳасида сифатли хизмат кўрсатиш учун инфратузилмани такомиллаштириш ва қулай шарт-шароитлар яратиш; аэропортларда савдо, овқатланиш, йўловчиларга банк ва бошқа хизматлар кўрсатувчи замонавий объектлар тармоғини, шу жумладан, давлат-хусусий шериклик шартлари асосида кенгайтириш.

Хулоса қилганда, олиб борилаётган ислохотлар "Uzbekistan Airways" АЖ" фаолияти самарадорлиги ва иқтисодий ўсишига, унинг рақобатбардошлиги ошишига ҳамда парвозлар хавфсизлиги юқори даражада таъминланишига хизмат қилмоқда. "Uzbekistan Airways" АЖ" жамоаси ўз фаолиятида авиаташувчини халқаро авиация бозорида муносиб ўрин эгаллаш ва Ўзбекистон фуқаро авиациясининг тарих зарварақларини янги ютуқлар билан безашга имкон берувчи ижобий

ўзгаришларни амалга оширмоқда. Соҳа мутахассисларининг юксак маҳорати ва йиллар давомидаги долзарб меҳнати мамлакатимиз авиатранспортининг жаҳон миқёсида янада юқори мақомга эришишини таъминламоқда.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Uzairways.com
2. Uzbekistan Airways. - 2017. - №4. - Б. 19.
3. XS.uz.
4. Ўзбекистон авиацияси 70 ёшда. - Т., 1994 (Aviation of Uzbekistan - 70 years. - Т. 1994.).
5. Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитаси маълумотлари. 2010-2018 йй. (Information of the State Committee of the Republic of Uzbekistan on Statistics. 2010-2018).
6. Халқ сўзи. 1992 йил. 30 январь (The people's word. 1992. January 30th).
7. Халқ сўзи. 2017 йил. 29 январь (The people's word. 1992. January 30th).
8. Халқ сўзи. 2018 йил. 29 ноябрь (The people's word. 1992. January 30th).

ЎТМИШГА НАЗАР ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ LOOK TO THE PAST

Хакимова Шоира Сағдуллаевна,
Мирзо Улугбек номидаги
Ўзбекистон Миллий университети
тарих факультети таянч докторанти

АМИР ТЕМУР ВА ТЕМУРИЙЛАР ДАВРИ ТАСАВВУФ ТАРИХИГА ОИД ТАДҚИҚОТЛАРГА ДОИР

For citation: Shoir S. Khakimova. The era of amir Temur and timurid is devoted to the study of the history of sufism. 2019, vol. 1, issue 18, pp. 75-80

<http://dx.doi.org/10.26739/2181-9599-2019-18-09>

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада мустақиллик йилларида Амир Темур ва темурийлар даври тасаввуф тарихини ўрганиш борасида олимларимизнинг олиб борган айрим тадқиқотлари тўғрисида маълумот берилган.

Калит сўзлар: Амир Темур, тасаввуф, пирлар васайидлар, суфий, тариқат, таълим, маънавият, маънавий тарбия, тадқиқот.

Хакимова Шоира Сағдуллаевна,
Базовый докторант факультета истории
Национального университета Узбекистана
имени Мирзы Улугбека

ЭПОХА АМИРА ТЕМУРА И ТЕМУРИДА ПОСВЯЩЕНА ИЗУЕНИЮ ИСТОРИИ СУФИЗМА

АННОТАЦИЯ

В этой статье содержится информация о некоторых исследованиях наших ученых по истории мистики Амира Темура и Тимуридов в годы независимости.

Ключевые слова: Амир Темур, суфизм, пиры и сайиды, суфии, течение, учение, духовность, духовное просвещение, исследование.

Shoira S. Khakimova,
Basic doctorate of the history
National University of Uzbekistan
Name of MirzaUlugbek

THE ERA OF AMIR TEMUR AND TIMURID IS DEVOTED TO THE STUDY OF THE HISTORY OF SUFISM

ANNOTATION

This article contains information about some of the studies of our scientists on the history of mysticism Amir Temur and Timurids during the years of independence.

Key words: Amir Temur, Sufism, holy Pirsand Sayids, Sufis, current, teaching, thinking, spirituality, spiritual enlightenment, research.

Тасаввуф инсониятни руҳий-маънавий покланишга даъват этувчи ғоялар силсиласи сифатида пайдо бўлиб, унинг намояндалари узоқ асрлардан бери инсоният ривожига муносиб ҳисса қўшиб келмоқда. Кўплаб олим ва адиблар, давлат ва жамоат арбоблари ўзларини тасаввуф оламига дахлдор санаган, унинг покликка даъват этувчи ғояларини ўз илмий-бадиий фаолияти, халқ турмуш тарзига татбиқ этиш йўлида ҳаракат қилган. Чунончи, буюк бобокалонимиз Соҳибқирон Амир Темурнинг Хожа Аҳмад Яссавий қабри устига мақбара тиклаганликлари, ўз фаолиятларида машҳур тариқат пешволари Саййид Амир Кулол, Саййид Умар ҳамда Саййид Барака маслаҳатларига амал қилганликлари - тарихдан яхши маълум.

Тасаввуф йўлида риёзат чеккан буюк шайхларнинг ислом дунёсидаги адади чексиз бўлиб, шулардан бир қанчаси Туронзаминда туғилиб, вояга етган. Улар яратган таълимот, маънавий бойликлар ҳозирда ҳам ўз аҳамиятини йўқотган эмас.

Мустақиллигимизнинг шарофати билан маънавий меросимизни ўрганиш ва маданий қадриятларимизни тиклашга кенг йўл очилди.

"Марказий Осиё тарихида, - деб ёзган эди республикаимиз биринчи президенти И.А.Каримов, ақл-идрок билан маънавий жасоратни, диний дунёқараш билан қомусий билимдонликни ўзида мужассам этган буюк арбоблар жуда кўп бўлган. Имом Бухорий, Имом Термизий, Хожа Баҳоуддин Нақшбанд, Хожа Аҳмад Яссавий, ал - Хоразмий, Абу Райхон Беруний, ибн Сино, Амир Темур, Мирзо Улуғбек, Заҳириддин Муҳаммад Бобур ва бошқакўплаб буюк аждодларимиз миллий маданиятимизни ривожлантиришга улкан ҳисса қўшдилар"[1]. Халқимиз маънавий мероси ниҳоятда ранг-баранг бўлиб, унда ислом асосида шаклланган тасаввуф таълимоти узоқ асрлар давомида ниҳоятда муҳим рол ўйнаб келди.

Яссавия, кубровия, нақшбандия тариқатлари Мовароуннаҳр, Хоразм ва Бухоро заминида шаклланиб, мусулмон Шарқининг бошқа ўлкаларига ҳам

кенг тарқалди. Хусусан, Амир Темур ва темурийлар даврида Мовароуннаҳрда кенг тарқалган нақшбандия тариқати шаҳарда зиёлилар, ҳунармандлар орасида кенг тарқалиб, ўз даврида илм-фан, маданият ривожланишига ғоявий асос сифатида катта таъсир кўрсатди"[5].

Амир Темур ва темурийлар даври тасаввуф тарихи, у давр тасаввуфиймуносабатларини ўрганиш борасида олимлар сезиларли ишларни

амалга оширдилар. Таниқли олимлардан Н.Комиловнинг "Тасаввуф", М.Хайруллаев "Буюк сиймолар, алломалар", З.Қутибоевнинг "Хожа Ахрор вали", И.Султоннинг "Баҳоуддин Нақшбанд абадияти", О.Усмоннинг "Баҳоуддин Нақшбанд ва унинг таълимоти", Г.Наврўзова ва Н.Саффоровларнинг "Амир Кулол ва Баҳоуддин Нақшбанднинг тасаввуфий дунёқарашлари", О.Буриевнинг "Хожа Алоуддин Аттор" ва "Темурийлар даври маънавий мероси тарихидан", Ҳомиджон Хомидийнинг "Тасаввуф алломалари", Б.Валихужаевнинг "Хожа Ахрор тарихи" ва М.С.Раззокованинг "Яъқуб Чархийнинг илмий меъроси ва унинг нақшбандия тариқати ривожда тутган ўрни" номли рисола ва монографиялари бу давр тасаввуф тарихини ёрутувчи асосий адабиётлардандир.

Шунингдек, кейинги пайтларда тасаввуфга оид тадқиқот ишларини олиб борган олимлар В.Зоҳидов, А.Қаюмов, М.Хасаний, Э.Каримов, К.Каттаев, М.Жабборов, Р.А.Тиллабоев ва Р.Шодиевларнинг бу соҳадаги ишларини алоҳида қайд этиб ўтиш мумкин. Р.А.Тиллабоевнинг докторлик илмий даражасини олиш учун ёзган тадқиқоти Марказий Осиёда яшаган нақшбандия тариқатининг шайхлари ва уларнинг ҳаётини ёритиб берадиган манбаларни тарғиб қилишга бағишланади. М.Исмоиловнинг ҳам мазкур мавзунини ёритувчи қатор мақолалари, яъни "Темурийлар даврида яратилган айрим тасаввуфий манбалар" ва Нақшбандия-муҷаддий тариқатининг XVIII асрдаги йирик вакили ҳамда ушбу тариқатнинг асосий қоидаларини, назарияларини бир қатор илмий асарларида таълиф қилган шайх Мусохон Даҳбедийнинг ҳаёти ва фаолиятига доир янги маълумотларни ёритувчи "Мусохон Даҳбедий" номли мақолалари илмий-оммабоп журналларда чоп этилган. Яна шуни таъкидлаб ўтиш керакки, ўзбекистонлик олимлар чет эллик олимларнинг тасаввуфга оид бир қанча асарларини ҳам ўзбек тилига таржима қилиб, нашрдан чиқарганлар.

Амир Темур ва темурийлар даври тасаввуф тарихи, нақшбандия тариқати юзасидан мустақиллик йилларида олиб борилган илмий тадқиқотларга алоҳида тўхталиб ўтадиган бўлсак, манбашунос олим Маҳмуд Хасаний илмий асарларининг аксарияти тасаввуф ва нақшбандия тариқатига оид манбаларни ўрганишга бағишланган. Маҳмуд Хасаний 1993 йили Муҳаммад Боқирнинг "Мақомати Хожа Баҳоуддин Нақшбанд" китобини таржима қилди.

Шу билан бирга Маҳмуд Хасаний хожагон тариқати асосчиси Абдулхолиқ Ғиждувоний, унинг ҳаёти, фаолияти ҳақида илмий изланишлар олиб боради [9]. Мавзунини батавсил ёритишга ҳаракат қилар экан, шу соҳада тадқиқот олиб борган бошқа олимларнинг илмий асарларига таяниб иш кўради. Шунинг учун олимнинг илмий ишлари алоҳида эътиборга лойиқ.

Г. Музаффарова билан ҳаммуаллифликда ёзилган "Хожаи жаҳон - Хожа Абдулхолиқ Ғиждувоний" [8] номли рисолада хожагон-нақшбандия тариқатининг асосий ҳуқуқий устунини ҳисобланган ўн бир рашҳасига алоҳида тўхталиб, тавсиф бериб ўтилади. Ушбу рисолада Абдулхолиқ Ғиждувоний ҳақида мутасаввиф олимлар фикрларини баён қилиш билан биргаликда олимларнинг илмий ишларига ҳам тавсифлар бериб ўтилади ҳамда ушбу асарлардан маънавий, ахлоқий ва тарбиявий аҳамиятга эга бўлган маълумотларни келтириб ўтади.

Нақшбандия тариқати мавзусида тадқиқотлар олиб борган тадқиқотчи олимларимиздан яна бири М.Хайруллаевдир. Унинг "Буюк сиймолар, алломалар" [7] китобида нақшбандия тариқати шайхлари ҳақида ҳикоя қилинади. Шунингдек, асарда "Нафаҳот ул-унс", "Рашаҳот" ва Навойнинг "Насойим ул-

муҳаббат" асарлардан маълумотлар ҳам келтирилган. Ушбу манбалардан фойдаланган ҳолда темурийлар даврида яшаган шайхларнинг ҳаёти ва фаолияти ҳақида маълумотлар беришга интилади.

М.Хайруллаев Темурийлар даврида яшаб фаолият кўрсатган 3 халифа: Хожа Муҳаммад Порсо, Яъқуб Чархий ва Хожа Ахрор валий ҳақида маълумотлар беради. Унда бу шайхларнинг ҳаёти, фаолияти, тариқатни ривожлантиришдаги хизмати ҳақида батавсил тўхталиб ўтади.

Шунингдек, М. Хайруллаев Хожа Муҳаммад Порсонинг асрлар давомида шуҳрат қозонган асарлари ҳақида сўз юритади ва бир қанча таъриф беради.

Хожа Убайдуллоҳ Ахрор валий ҳақида тўхталаркан, М.Хайруллаев уни, Марказий Осиё халқларининг XV асрнинг иккинчи ярмидаги ижтимоий, сиёсий, маданий ҳаёти ривожидан муҳим ўрин тутган деб таърифлайди.

Нақшбандия тариқатининг тараққиёти ва ривожланишида алоҳида ўрин эгаллаган аллома Хожа Баҳоуддин Нақшбанднинг халфаси - шогирди Хожа Алоуддин Аттор ҳаёти ва фаолияти, илмий мероси масалаларига бағишланган О.Буриевнинг "Хожа Алоуддин Аттор"[2] деб номланган илмий тадқиқот иши нақшбандия тариқатига оид муҳим илмий тадқиқотлар сирасига киради.

Хожа Алоуддин Аттор ҳақида ёзилган ушбу рисолада ёзма меросимизда мавжуд маълумотларни жамлаб, таҳлил қилиш билан бир қаторда оғзаки хабарлар асосида Хожа Баҳоуддин Нақшбанднинг авлодлари мавзуига доир маълумотларга ҳам тўхталиб ўтилган.

Рисола тўрт қисмдан иборат бўлиб, биринчи қисмида Хожа Алоуддин Аттор ҳаёти, Хожа Баҳоуддин Нақшбанд билан шогирдлик муносабатлари, Нақшбанд ўлимидан кейин унинг фаолияти, Хожа Алоуддин Атторнинг нақшбандия тариқатини кенг оммага ёйишдаги хизматлари ҳақида манбаларда келтирилган маълумотлар асосида ёритилган.

Иккинчи қисм Хожа Алоуддин Атторнинг авлодлари ҳақида. Хожа Алоуддин Атторнинг фарзандлари Хожа Ҳасан ва у кишининг кароматлари хусусида сўз боради.

Учинчи қисм "Хожа Алоуддин Атторнинг ўғитлари" деб номланиб, Хожа Алоуддин Атторнинг ҳаётий тажрибалари, Хожа Баҳоуддин ҳақида айтган ўғитлари, уларни Хожа Муҳаммад Порсо ёзиб борган ва "Мақомати шайх Алоуддин Аттор" номи билан маълум рисола шаклига келтирилганини айтиб ўтилади. Шу билан бирга Хожа Алоуддин Аттор ўзлари айтган ўғитларидан келтирилиб, таърифлар берилади. Бу бўлимда яна "Раҳоҳот айн ал-ҳаёт"да Хожа Алоуддин Атторга мансуб 27 та таълимот, ўғит келтирилганлиги ҳақида айтиб ўтилади ва қуйида Хожа Алоуддин Атторга тегишли бир қанча ўғитлар келтирилади.

Рисоланинг тўртинчи қисми Хожа Алоуддин Атторнинг Баҳоуддин Нақшбанд ҳақидаги ҳикояларига бағишланган. Унда Баҳоуддин Нақшбанднинг юриш-туришлари, ўзларини тутишлари, айтган ўғитлари ҳақида Хожа Алоуддин Аттор айтганлари Салоҳ ибн Муборак ал -Бухорийнинг "Анис ат-толибийн" асаридан келтирилади.

О.Буриев томонидан кейинги йилларда амалга оширилган тадқиқотлар орасида 2009 йилда нашр қилинган "Темурийлар даври маънавий мероси тарихидан"[3] номли рисоласи муҳим аҳамиятга эгадир.

Рисола мазмун жиҳатдан икки қисмдан иборат. Унда дастлаб, хожагон таълимоти, XV асрда Мовароуннаҳр ва Хуросонда кечган муҳим сиёсий воқеалар,

нақшбандия тариқатининг темурийлар давридаги йирик вақиллари (хожа Алоуддин Аттор, хожа Муҳаммад Порсо, мавлоно Яъқуб Чархий, Хожа Ахрор, Абдурахмон Жомий, Алишер Навоий) ҳақида, ҳамда Хожа Ахрор Валий ва унинг шажарасига тааллуқли айрим тарихий шахслар ва уларнинг Марказий Осиё маънавий ҳаётидаги ўрнига оид маълумотлар берилган. Кейинги қисм эса, темурийлар даврида тасаввуф, аниқроғи, хожагон-нақшбандия тариқати мавзусида ёзилган ва ТДШИ ҳузуридаги Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқ қўлёзмалари маркази хазинасида сақланаётган қўлёзма асарларнинг тавсифини ўз ичига олади.

Нақшбандия тариқатининг илохий мазмун моҳияти, ибора ва тушунчалари, тариқатнинг асл маънавий илдизлари масалаларини Н.Комилов ўзининг "Тасаввуф"[4] асарида ёритиб беришга ҳаракат қилади. Унинг фикрича нақшбандия тариқатининг сулуки Абдулҳолик Фиждувонийга бориб тақалади. Шу билан бирга Н.Комилов нақшбандия тариқатини таҳлил этиб унинг қоидаларини шариат қонунлари, Пайгамбар суннатларига мос келиши ва нақшбандия тариқати ривожланиши даврида тасаввуфда турли сулук ва йўллар шаклланиб, ислом шариатида унча мувофик келмайдиган жиҳатлар пайдо бўлганлигини айтиб ўтади. Ўзининг бу фикрини илмий асослаб беради.

Шунингдек, асарда инсоннинг моддий олами ва руҳий олами таҳлил этилиб, тасаввуфда маънавий жиҳатлар устун туриши ҳақида фикр мулоҳазалар юритилади.

Ушбу тадқиқотда "ўзлат" ва унинг фойда ва зарарларига атрофлича тўхталиб ўтилади, ҳамда Баҳоуддин Нақшбанднинг фаолияти орқали тариқат қоидаларига тушинтириш берилади. Н.Комиловнинг фикрича нақшбандия улуг бирлаштирувчилик қавмлар, табақалар ва тоифаларни ягона сунний йўлидаги суфиёна мафкура асосида жипслаштириш ишини амалга оширган.

Сўнги йилларда Темурийлар даври нақшбандия таълимоти ва унинг намоёндаларига бағишланган йирик тадқиқотлардан бири М.С.Раззоқованинг "Яъқуб Чархийнинг илмий мероси ва унинг нақшбандия тариқати ривожда тутган ўрни" номли тадқиқоти дир[6].

Тадқиқот асосан, Нақшбанднинг халифаси ҳисобланган Яъқуб Чархий, унинг илмий мероси ва илмий меросидаги маънавий ахлоқий масалаларига бағишланган. Чархий нақшбандия тариқатининг илмий назарий асосларини ўз асарларида яратар экан, шу билан бирга кенг халқ оммасига нақшбандия тариқати тарғиботини амалга оширади.

М.Раззоқова ўзининг тадқиқотида Чархий илмий меросининг ислом қонуниятчилиги, ахлоқий, маънавий қадриятлари шаклланишида тутганаҳамиятини асослаб, батафсил ёритиб беришга катта эътибор қаратади.

Ҳамиджон Ҳомидий томонидан 2009 йил нашрга тайёрланган "Тасаввуф алломалари" номли тадқиқоти ҳаммуҳим аҳамиятга эгадир. Талай манбаларга суянган ҳолда муаллиф кўплаб шайхларнинг таржимаи ҳоли, фаолиятини ихчам, раван ва оммабоп усулда ёритиб берган. Китобда ривоятлардан унумли фойдаланилган.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, мустақиллик йилларида Амир Темур ва темурийлар даврида ватанимиз ҳудудида вужудга келган ва аждодаларимиз томонидан ахлоқий-меъёрий тамойиллари ишлаб чиқилган ҳамда ислом дунёсига кенг ёйилган тасаввуфнинг ажралмас бўлаги нақшбандия тариқатини ўрганишда салмоқли ишлар амалга оширилган бўлишига қарамай, фаннинг бу масаласини ҳали ҳануз очилмаган жиҳатлари ва қилинадиган ишлари жуда кўп ва тўла

ўрганилмаган долзарб мавзулардан биридир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида. - Тошкент: Ўзбекистон, 1997 (Karimov I.A. Uzbekistan is on the verge of the 21st century. - Tashkent: Uzbekistan, 1997).
2. Бўриев О. Хожа Алоуддин Аттор. -Т., 1994 (Buriev O. Hodja Alouddin Attor. -Т., 1994).
3. Бўриев О. Темурийлар даври маънавий мероси тарихидан. -Т., 2009 (Buriev O. From the history of the spiritual heritage of the Timurid era. -Т., 2009).
4. Комилов Н. Тасаввуф. -Т., 2009 (Komilov N. Sufism. -Т., 2009.).
5. Мўминов И. Танланган асар. Том I. - Т., Ўзбекистон, 1976.
6. Раззоқова М.С. Яъқуб Чархийнинг илмий мероси ва унинг нақшбандия тариқати ривожига тутган ўрни. -Т., 2001 (Razzakova MS The scientific heritage of Jacob Charhiy and his role in the development of the pattern of nakshbandiya. -Т. 2001).
7. Хайруллаев М.М. Буюк сиймолар, алломалар. III китоб. -Т.2002 (Khairullaev MM Great figures, thinkers. Book III. -Т . 2002.).
8. Хасаний М., Музаффарова Г. Хожаижаҳон - Хожа Абдулхалиқ Гиждувоний. - Т., 1994 (Hasaniy M., Muzaffarova G. Khojaijahan - Khoja Abdulkhaliq Gijduvani. - Т. 1994.).
9. Хасаний М., Қиличева К. Гиждувоний илм аҳллари хотирасида. -Т., 2003 (Hasaniy M., Kilicheva K. In memory of the scholars of Gijduvani. -Т., 2003).
10. Ҳомидий Ҳ. Тасаввуф алломалари. - Т., Шарқ, 2009 (Khomid H. Scientists of mysticism. - Т., Sharq, 2009).

ЎТМИШГА НАЗАР ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ LOOK TO THE PAST

Раззокова Гўзал Қодировна,
Жиззах Давлат педагогика институти
катта ўқитувчиси

ХОРАЗМ ХАЛФАЧИЛИГИ

For citation: Guzal K. Razzakova. Calvage of Khorezm. 2019, vol. 1, issue 18, pp. 81-84

 <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9599-2019-18-10>

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада "халфа" сўзининг луғавий маъноси, халфачилик анъаналари хусусиятлари, Хоразм дostonчилиқ анъаналарига оид кузатишлар, халфа сўзининг тарихий илдишлари ва диний халфалар илмий ўрганилган.

Калит сўзлар: халфа, қироатхон - қиссахон, диний урф-одатлар, рисолаи руҳнома, лазги, соз, гармон, "қўшиқчи аёл".

Раззакова Гузаль Кадыровна,
Джизакский государственный педагогический институт
старший преподаватель

КАЛЬФАЧЕСТВО ХОРЕЗМА

АННОТАЦИЯ

В этой статье исследуется лингвистическое значение слова "халфа", особенности традиции Халифы, наблюдения за хорезмской поэтической традицией, исторические корни слова халфа и религиозные учения.

Ключевые слова: халфа, читательское повествование, религиозный ритуал, брошюра, тетрадь, музыка, гармоника, "певица".

Guzal K. Razzakova,
Jizzakh State Pedagogical Institute
Senior Lecturer

CALVAGE OF KHOREZM

ANNOTATION

This article explores the linguistic meaning of the word "halfa", especially the calf tradition, observations of the Khorezm poetic tradition, the historical roots of the word halfa and religious scholars.

Key words: calf, reader's narrative, religious ritual, brochure, notebook, music, harmonica, "singer".

Хоразмда кенг тарқалган халфачилик анъаналари хусусиятларини ёритувчи махсус илмий тадқиқот ханузгача амалга оширилгани йўқ. Фақат Ҳ.Т.Зарифов, Ж.Қобулнязов, М.Саидов каби фольклоршунослар бу хусусда айрим фикрларни билдирганлар [6]. Шунингдек, профессор С.Рўзимбоевнинг халфачилик анъаналари ва уларнинг дostonчилик анъаналарига оид кузатишларни бу борадаги дастлабки қадам деб баҳолаш мумкин [4]. Лекин буларнинг бирортасида ҳам "халфа" сўзининг ўзига хос ижрочилик анъанаси сифатидаги маъноси қандай ва қачон пайдо бўлганлиги ва шу жараённинг тарихий-бадий эволюцияси масаласи ёритиб берилмайди. Масаланинг бу томонини ойдинлаштирмай, дoston ижрочилигини тўла тасаввур қилиб бўлмайди.

"Халфа" (арабча-) сўзининг луғавий маъноси "эргашмоқ", "ўрнини босмоқ", "ўриносар", "давомчи", "ноиб" демакдир [1].

Халфа сўзининг тарихий илдишлари қадимий зардуштийлик ва Муҳаммад пайгамбар асос солган (VII) аср мусулмон феодал давлат-халифаликка бориб тақалаётгандек. Профессор М.Саидовнинг ёзишича, Ҳазрати Алининг қаҳрамон саргузаштларига бағишланган бир туркум дostonлар араб тилидан туркий тилларга таржима қилинган. Бизгача бу дostonлар бир қанча вариантларда етиб келган [3].

Араблар ислом ақидаларини тарғиб қилиш воситаси сифатида диний дostonлардан ҳам фойдаланишган. Бадий дostonлар ўша даврларда қиссахонлар томонидан катта халқ йиғинларида ўқилган. Аста-секинлик билан оилавий маросимларда ҳам дostonларни ўқиш расм бўлдида, саводхон аёллар ўз йиғинларида ёддан ёки китобдан ўқий бошлаганлар. Шу тариқа дostonларнинг қироатхон-қиссахон халфалар томонидан ижрочилиги юзага келган. Холбуки, дostonларнинг қироатхон-қиссахонлар томонидан ижро қилинишига исломгача бўлган даврларда замин тайёрланган эди. "Авесто"даги ижро қилишда қатнашган аёллар ижрочилиги шаклланиши ва кейинги тараққиётга омил вазифасини ўтаган дейиш мумкин.

Қироатхон-қиссахон халфалар аъза ва маъракаларда ибратли хадисларни, диний урф-одатларни халққа яқин тилда етказишга оммавий шаклда тушунтирганлар.

Қорақолпоғистон Республикаси Беруний туманида истиқомат қилувчи диний халфа Клара Қурбонбоева билан бўлган суҳбатда шундай дейдилар. "Аъзаларда, дафн маросимида "Рисолаи руҳнома", "Охират озиғи" китобларидан ўқилиб, одамларни сабр-бардошли, меҳр оқибатли ва бошқа инсоний фазилатлари бўлишга чақиришади.

Шунингдек, ота-она ва фарзанд ўртасидаги муносабатлар, ахлоқ-одоб масалаларига доир мулоҳазалар, насиҳатлар ҳам тилга олинади.

Дафн маросимларда иштирок этувчи халқалар асосан Хоразм воҳасида кенг тарқалган бўлиб, улар тазия бўлган хонадонда марҳум чиқиб кетгандан кейин

учдан то етгисигача диний китоблардан ўқилиб шу хонадон эгаларини сабр бардошли бўлишга ундайди.

Ислом таълимотида бизга маълумки, инсон бу дунёни тарк этгандан кейин, унинг орқасидан келган яқинлари дод вой солиб, ҳам-андухга тушиш мумкин эмас, чунки булар динда ман қилинган. Агарда бу кўрсаткич қоидаларга амал қилинмаса, бу дунёдан ўтган одам у дунёда руҳи азобланади деган фикрлар диний китобларда кўрсатиб ўтилган.

Бундан ташқари қироатхон-қиссахон халфалар мавлуд маросимларида ҳам иштирок этадилар.

Мусулмонларнинг эътиқодига кўра, Муҳаммад пайғамбарнинг туғилган куни мавлид маросими сифатида нишонланади. Шу сабабдан, бу кунни "мавлид" (арабча "мавлид" - туғилиш), ёки "мавлид ан-набий" (пайғамбар мавлиди), ёки "мавлид ош шариф (қутлуг мавлид)" деб атайдилар. Мавлид маросимида ҳам маълум тарихий ижтимоий воқелик акс этган.

Халфалар фақат қадимий маросим ва ибодат йўлларинигина эмас, балки энг қадимий "лазги" йўлларини ҳам кейинги авлодга етказишда катта роль ўйнаганлар.

Тупроққалъани текширган қадимшунос Р.С.Содиқовнинг ёзишича "рақсга тушаётган аёллар тасвирланган лавҳаларда қачонлардир йўқолиб кетган анъанавий "лазги" рақсининг асосий усуллари ўз ифодасини топган [5].

Халфалар репертуаридаги янги қўшиқларни ўрганган Н.Сабуров халфалари ижрочилик санъатига қараб икки гуруҳга: санъаткор-ашулачи халфалар ва қироатхон-қиссахон халфаларга бўлса, проф.С.Рўзиев уч гуруҳга: ижодкор, дostonчи халфалар, ижрочи созанда халфалар; қироатхон-қиссахон халфаларга бўлади. кейинги тасниф бирмунча асослироқ бўлиб, Хоним сувчи, ожиза, Анаш халфалар ижодкор дostonчи халфалар ҳисобланади. Улар "Ошиқ Ғариб ва Шоҳсанам", "Ошиқ Нажаб" каби дostonларни ёддан билганлар.

Иккинчи ва учинчи гуруҳларга мансуб халфалар яъни ижрочи созанда халфалар ва қироатхон - қиссахон халфалар устоз-шогирдлик анъаналарини давом эттирмоқдалар. Бундай анъана фақат Хоразм воҳасигагина хос бўлиб, Республикамизнинг бошқа вилоятларида учрамайди.

XIX асрнинг иккинчи ярмига келиб гармоннинг кириб келиши муносабати билан қўшиқлар гармон жўрлигида ижро этила бошлаган. Масалан, XIX асрнинг иккинчи ярмига келиб Хўжа Гармон, Шерозий Қурбон ота Исмоилов каби гармончи созандалар номи халқ орасида кенг ёйила бошлайди. Гармон чолғуси "соз" деб ҳам юритилган. Кейинчалик гармон чолғучи дутор ва танбур қаторида миллий чолғулар ансамблидан ҳам ўрин олган. Айни пайтда гармоннинг халфалар томонидан қўлланила бошланиши улар санъатининг янги кўринишда ривожланишига муҳим замин бўлди. Айниқса, кўзи ожизлар соз тугмачаларини бармоқлари билан ҳис этиб беҳато топа билишлари ва шу тарзда чалишлари қулай бўлганлиги сабабли гармонни маъқул топганлар. Авваллари пиёлаларни жаранглатиб ёки дутор билан ашула айтишга бўлсада, бироқ уларни "халфа" демай, балки "қўшиқчи аёл" деб юритишган. Гармоннинг кириб келиши билан бундай қўшиқчи аёллар санъатига нисбатан "халфа" номи берилган экан. Онажон халфа Собирова, Онабиби Қори ва бошқалар айни чоғда моҳир гармончилар бўлиб ҳам етишганлар. Булар ижрочи созанда халфалар таркибига кирганлар.

Булардан фарқли бўлган якка халфалар дoston ва қўшиқларни бирон чолғусиз ижро этадилар. Улар дostonларни ёддан, баъзан эса китоб ёки қўлёзмага қараб

ёқимли оҳангда "ўқиш" ҳамда "Ёр-ёр", "Келин салом", "Муборак" каби тўй қўшиқларини маромига етказиб ижро этишлари билан хотин-қизлар даврасида шуҳрат қозонганлар.

Шунингдек, халфалар орасида саҳна санъаткорлари етишиб чиққанлиги ҳам мутахассисларга яхши маълум.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, халфачилик санъати узоқ тарихга эга бўлиб, унинг негизида кенг маънода бахшичилик санъати мужассамлашган [2].

Шунингдек, халқ достонлари мактаби ҳам ана шу санъатга дахлдордир. Ҳозирги кунда ҳам Хоразм воҳасида кўплаб халфалар ижод қилмоқда. Улар турли мавзуларда қўшиқлар куйлаб, қўҳна миллий қадриятларимизни сақлаш баробарида маънавий ҳаётимизнинг янада юксалишига муносиб хисса қўшмоқда. Демак, аجدодлардан бизгача етиб келган ушбу меросни келажак авлод учун ҳам асраб-авайлашимиз даркор.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Арабско-русский словарь. - М., Гос. Изд. Национальный словарь, 1858 (Arabic-Russian dictionary. - M., State Publishing House of National Dictionaries, 1858).
2. Раззокова Г. Хоразм халфачилиги // Тафаккур, 2008. 2 (38) Razzakova G. Khorezm Khalifes // Tafakkur, 2008. 2 (38)..
3. Саидов М. Ўзбек давлатчилигида бадий маҳорат. -Тошкент: Ёзувчи, 1992 (Saidov M. Artistic skills in Uzbek statehood. - Tashkent: Writer, 1992.).
4. Рўзимбоев С. Хоразм халқ достонларининг спецификацияси, поэтикаси. Док.дисс. (Ruzimbayev S. Specificity and Poetics of Khorezm Folk Epics. Dok.diss.)
5. Собиров С. Хоразмнинг "лазги"си. // Ёшлик, 1990. №4 (Sobirov S. Khorezm "Lazgi". // Yoshlik, 1990. No. 4.).
6. Хоразм халқ қўшиқлари. -Тошкент, 1965 (Khorezm folk songs. - Tashkent, 1965).

ЎТМИШГА НАЗАР ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ LOOK TO THE PAST

Бахтиёр Режавалиевич Халмуратов,
Наманган давлат университети
Архившунослик кафедраси доценти в.б.,
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

Малоҳат Одилова,
Наманган давлат университети магистранти

НАМАНГАН ВИЛОЯТИДА ФОЛЬКЛОР ТУРИЗМИ: ЮТУҚЛАР ВА МУАММОЛАР

For citation: Bakhtiyor R. Khalmuratov, Malokhat Odilova. Folklore tourism in Namangan: Achievements and problems. 2019, vol. 1, issue 18, pp. 85-89

<http://dx.doi.org/10.26739/2181-9599-2019-18-11>

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада мустақиллик йилларида Наманган вилоятида туризм тараққиёти, унинг истиқболли йўналишлари, туризмнинг муҳим таркибий бўғинларидан бири бўлган фольклор туризмнинг ҳозирги кундаги ҳолати таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: Мустақиллик, туризм, фольклор, халқлар, мусиқа, лирика, ёдгорлик, мерос, маданият, санъат, сайёҳлик, дорбозлик.

Халмуратов Бахтиёр Режавалиевич,
Наманганский государственный университет
Доцент кафедры архивов
Доктор философских наук по истории (PhD)

Одилова Малохат,
Магистрант Наманганского государственного университета

ФОЛЬКЛОРНЫЙ ТУРИЗМ В НАМАНГАНСКОЙ ОБЛАСТИ: ДОСТИЖЕНИЕ И ПРОБЛЕМЫ

АННОТАЦИЯ

В данной статье анализируется развитие туризма в Наманганской области в период годы независимости, перспективных направлений и современного состояния фольклорного туризма.

Ключевые слова: Независимость, туризм, фольклор, народы, музыка, лирика, памятник, наследие, культура, искусства, путешествие, канатоходство.

Bakhtiyor R. Khalmuratov,

Namangan State University

Associate Professor of the Department of Archives

Doctor of Philosophy in History (PhD)

Malokhat Odilova,

Magistr Namangan State University

**FOLKLORE TOURISM IN NAMANGAN:
ACHIEVEMENTS AND PROBLEMS****ANNOTATION**

In this article the development of tourism in Namangan region in the years of independence, it's perspective branches, present state of the folklore tourism which is one of the important components of tourism are analyzed.

Key words: Independence, tourism, folklore, nations, people's, music, lyrics, memorial, heritage, culture, art, tourism, distortion (wire dancing).

Туризм нафақат дам олиш тури сифатида, шунингдек, маълум билим ва кўникмалага эга бўлиш ва ўзаро тажриба алмашишда ҳам катта аҳамиятга эга. Бугунги кунда сайёҳлар тарихий ёдгорликлар, бетакрор табиатдан баҳраманд бўлишнигина эмас, турли халқларнинг миллий фольклори, мумтоз мусиқа ва томошалари каби номоддий маданий меросга ошно бўлишни хоҳлайди. Бошқа халқларнинг миллий фольклор ва мумтоз мусиқаси ва халқ томошаларини тушуниш, ҳис қилиш учун тил билиш шарт эмас, балки сайёҳ ўз қалби ва онги орқали ҳаммасини тушуна олади.

Мамлакатимиз мустақилликка эришганидан кейин асрлар мобайнида кишилар қалбига эзгуликни жо этиб келган ўзбек фольклорини чуқур ўрганиш, унинг бадий жиҳатдан энг мукамал намуналарини чоп этиш ва кенг оммалаштириш орқали халқ поэтик тафаккурининг дунё цивилизациясида тутган муносиб ўрнини кўрсатишга алоҳида эътибор қаратилди. Зеро, "ҳар бир суверен давлат ўзининг бетакрор тарихи ва маданиятига эгадир. Бу тарих, маданиятнинг ҳақиқий ижодкори, яратувчиси эса ҳақи равишда шу мамлакат халқи ҳисобланади" [1,Б.247]. Бу эса аждоқларимизнинг бой номоддий маданий мероси, жумладан, ўланларни кенг кўламда тадқиқ ва тарғиб этиш борасидаги илмий ишларни ҳам жадаллаштиришни тақозо этади.

Ҳозирги замон жаҳон фольклоршунослигида халқ лирикасининг жанрлар таркиби ва поэтикасини тадқиқ этишга, айниқса, кўшиқларнинг тарихий асослари ва поэтикасини ўрганишга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Натижада, халқ

қўшиқларининг мукаммал таснифи яратилиб, ҳар бир жанрнинг ўзига хос хусусиятлари ва поэтик табиатига доир назарий қарашларни такомиллаштиришга эришилди. Фольклоршуносликнинг бундай устувор назарий концепциялари ўзбек халқ оғзаки ижодининг генезиси, бадиий эволюцияси ва мамлакатимизнинг маънавий-маданий тараққиётида тутган ўрнига доир янги хулосалар чиқариш имконини беради.

Бугунги кунда Ўзбекистон Республикаси томонидан тайёрланган номоддий маданий мерослар рўйхатига Фарғона водийсига хос бўлган қуйидаги объектлар киритилган. Фарғона ва Тошкент мақоми, дутор ва сурнай мусиқий мероси, мумтоз қўшиқчилик санъати, халқ қўшиқлари ва яллалар, тановар, лапарлар, қарсак ўйинлари, рақс санъати, аския, дорбозлик санъати, халқ ўйинлари, қўғирчоқ театр репертуарлари; миллий маросимлардан юз очди, бешик тўйи, суннат тўйи каби оилавий маросимлар; халқ сайилларидан Наврўз, гул сайиллари (лола сайли, бойчечак сайли, қизғалдоқ сайли). Ушбу номоддий маданий мерос объектлари нафақат халқимизнинг миллий анъана ва қадриятлари ҳисобланади, қолаверса, туризм индустриясини янада ривожлантиришда, минтақанинг туризм имиджини шакллантиришда муҳим омил бўлиб хизмат қилади. Бу борада хорижий давлатлар тажрибаларидан самарали фойдаланиш фойдадан ҳоли бўлмайди.

Фольклор туризм ибораси 1989 йилда америкалик олим Регина Бендикс томонидан фанга олиб кирилган. Фольклор туризмнинг асосий мақсади турли халқларнинг миллий анъана ва қадриятлари, халқ томошалари, миллий ўйинлар, йўқ бўлиб кетган диний ритуалларнинг халқ ҳаётидаги ўрнини туризм индустриясига олиб кириш ва туризмни янада ривожлантиришда фойдаланиш назарда тутилади [2,Б.131]. Ҳозирги кунда фольклор туризми турли халқларнинг миллий байрамлари, халқ сайиллари, маросим ва анъаналари ва халқ томошалари, кам сонли элатлар яшаш тарзи сайёҳларни қизиқтириб келмоқда. Фольклор туризм Ҳиндистон, Марокаш, АҚШ давлатларида кенг ривожланган.

Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти Ислоҳ Каримов ўзининг "Юксак маънавият - енгилмас куч" номли китобида шундай ёзган эди: "Ҳар қайси халқ ёки миллат маънавиятини унинг тарихи, ўзига хос урф-одат ва анъаналари, ҳаётий қадриятларидан айри ҳолда тасаввур этиб бўлмайди. Бу борада, табиийки, маънавий мерос, маданий бойликлар, кўҳна тарихий ёдгорликлар муҳим омиллардан бири бўлиб хизмат қилади" [3,Б.24]. Бу билан аждодларимиз тафаккури билан яратилган фольклор санъатининг маънавиятимиздаги ўрнига алоҳида баҳо берган.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2010 йил 7 октябрдаги "2010-2020- йилларга мўлжалланган номоддий маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш, асраш, тарғиб қилиш ва улардан фойдаланиш Давлат дастурини тасдиқлаш тўғрисида"ги 222-сонли Қарори ҳам мамлакатимизда яратилган улкан номоддий маданий мерос ёдгорликларини асраш, илмий тадқиқ этиш, ушбу бойликларни туризмни ривожлантиришда фойдаланиш учун катта имкониятлар эшигини очиб берди.

Сайёҳлар мамлакатимизга фақат тарихий маданий ёдгорликларни кўриш учунгина эмас, аксинча, унинг миллий қадриятларга қай даражада содиқлигини кўриш истагида ҳам ташриф буюради. Агар халқнинг миллий анъана ва қадриятларига нописандлик билан унитилиб борса, бу мамлакат туризм жозибадорлигини йўқотади. Замонавий мусиқа, зўр сервис хизматлари ҳам

сайёҳларни унинг асл маданиятидан баҳраманд бўлишдан олган қувончни бера олмайди. Шунинг учун ҳам фольклор туризмга иккинчи даражали ёки қўшимча тур сифатида эмас, алоҳида тур сифатида ривожлантириш вақти келди. Биз бу билан ёш авлодни миллий анъаналаримизга нисбатан ҳурмат руҳида тарбиялашда ҳам муҳим аҳамиятга эга. Чунки туризм катта тарбия воситаси ҳисбланади. Ёшларни миллий қадриятларга ҳурматини оширади.

Наманган вилоятида 13 та "Қалдирғоч", "Олвализор гуллари", "Ниҳол", "Гулбаҳор", "Гулдаста", "Дилшод", "Юлдуз", "Наврўз", "Хушнаво", "Чуст тароналари", "Чортоқ тонги", "Наманган гуллари" каби фольклор жамоалари туризм ривожланишида муҳим аҳамиятга эга бўлмоқда. Вилоятнинг "Ёр-ёр" фольклор жамоаси Буюк ипак йўли давлатлараро ўтказиладиган фольклор ижрочилари халқаро фестивалида, Швейцария, Германия, Голландия, Франция, Белгия, Испания туризм ярмаркаларида лапар ва фольклор қўшиқларини хорижликлар эътиборига ҳавола этиб келмоқда.

"Олтин калитча", "Хўрозча", "Кулча" халқ қўғирчоқ театрлари, А. Нурматов бошчилигидаги "Чуст дорбозлари", К. Жўраев бошчилигидаги "Дорбозлик" гуруҳи, "Миллий дорбозлик гуруҳи", "Наманган сеҳргарлари" дорбозлик гуруҳлари найрангбозлик, сеҳргарлик, муаллақчилик, айиқ, эчки, маймун ўйнатиш, чиғириқ, миллий полвонлик ўйинлари, ҳинд йоглари, масхарабозлик, пантомима, акробатика ва бошқа миллий дорбозлик ўйинлари томошабинларга маҳорат билан намоиш қилиб келмоқда [4,Б.24].

"Наманган сеҳргарлари" халқ дорбозлар жамоаси Вазирлар Маҳкамасининг 2010 йил 7 октябрдаги 222-сонли "2010-2020 йилларда номоддий маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш, асраш, тарғиб қилиш ва улардан фойдаланиш Давлат дастурини тасдиқлаш тўғрисида"ги Қарори ҳамда Наманган вилояти ҳокимининг 2010 йил 11 декабрдаги 250-сонли Қарори доирасида дорбозлик санъатини халқ орасида тарғиб қилинмоқда [5,Б.48]. Дорбозлик санъати нафақат ички туризмни ривожлантиришда, балки ташқи туризм оқимини оширишда ҳам муҳим аҳамиятга эга.

Ҳар қандай сайёҳ аввало, ўзи учун экзотик аҳамиятга эга бўлган маданият билан яқиндан танишишни хоҳлашини инobatта олиб, халқ сайиллари, миллий ўйинлардан туризмни ривожлантиришда фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

Инсон саёҳат давомида бошқа халқлар маданияти ва санъати билан яқиндан танишиш имконига эга бўлади. Унинг эстетик дунёқараши ўсади, бошқа халқлар маданиятига ўзаро ҳурмат шаклланади. Шунингдек, туризм жозибадорлигини оширишда, минтақа туризм имиджини шаклланишида муҳим аҳамиятга эга бўлади.

Хулоса сифатида шуни қайд этиш керакки, бугунги кунда туризм жаҳон иқтисодиётининг энг ривожланиб бораётган тармоқларидан бири сифатида эътироф этилмоқда. Шу билан бир қаторда қашшоқликни олдини олиш ва аҳолини фаровонлик даражасини кўтаришда ҳам туризм муҳим аҳамиятга эга.

Шунингдек, фольклор туризм бўйича минтақа етакчи мавқега эга бўлиб, аския, дорбозлик, фольклор этнографик жамоалар, халқ сайиллари, миллий ўйинлар ҳам туризмнинг алоҳида тури сифатида шаклланган. Бу борадаги минтақа бошқа туристик зоналардан кескин фарқ қилишини кўриш мумкин. Фольклор туризмни ривожлантиришда, хориж тажрибасидан унумли фойдаланган ҳолда минтақа салоҳиятини ошириш бугунги кунда энг муҳим масала ҳисобланади. Миллий қадриятлар, урф-одатларни келажақ авлодга етиб боришда ҳам туризмнинг ўрни

катта.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. М. Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Президенти лавозимида киришиш тантанали маросимида бағишланган Олий Мажлис палаталарининг қўшма мажлисидаги нутқи // Халқ сўзи. 2016 йил 15 декабрь. - № 247 (Speech by the President of the Republic of Uzbekistan Sh. Mirziyoyev at a joint meeting of the chambers of the Oliy Majlis at the inauguration ceremony of the President of the Republic of Uzbekistan // Narodnoe Slovo. December 15, 2016 - No. 247.).
2. Regina Bendix. Tourism and cultural displays. Journal of American Folklore. - 1989. - P. 131.
3. Каримов И. А. Юксак маънавият - енгилмас куч. - Тошкент: Маънавият, 2008. - Б. 24 (Karimov I. A. High spirituality is an invincible force. - Tashkent: Ma'naviyat, 2008. - P. 24.).
4. Наманган вилояти маданият бошқармаси фольклор жамоалари ҳисоботлари. - Наманган, 2010. - Б. 24 (Reports of folk groups of Namangan regional department of culture. - Namangan, 2010. - P. 24).
5. Наманган вилояти маданият бошқармаси фольклор жамоалари ҳисоботлари. - Наманган, 2010. - Б. 48 (Reports of folk groups of Namangan regional department of culture - Namangan, 2010. - P.48).

ЎТМИШГА НАЗАР ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ LOOK TO THE PAST

Жайнаров Обиджон Ҳамидўғли,
ЎзМУ таянч докторанти

ТУРКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ АДЛИЯ ХАЛҚ КОМИССАРЛИГИ: СТРУКТУРАСИ, ВАЗИФАЛАРИ ВА ФАОЛИЯТИ (1917-1922 ЙИЛЛАР)

For citation: Obidjan. Kh. Jaynarov. People's commissariat of justice Turkestan republic: structure, responsibilities and activities (1917-1922). 2019, vol. 1, issue 18, pp. 90-97

<http://dx.doi.org/10.26739/2181-9599-2019-18-12>

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада Туркистон АССР Адлия халқ комиссарлигининг ташкил қилиниши, унинг таркибий тузилиши, вазифалари ва фаолият жараёни кенг турдаги архив манбаларидаги маълумотлар асосида ёритиб берилган. Шунингдек, комиссарлик фаолиятидаги муаммо ва зиддиятлар, совет ҳокимиятининг суд-ҳуқуқ тизимидаги сиёсати таҳлил қилинган.

Туркистон адлия тизимида фаолият олиб борган кадрларнинг миллий ва ижтимоий таркиби, уларнинг маълумот даражаси каби масалаларга ҳам тўхталиб ўтилган.

Калит сўзлар: Туркистон АССР, Фарғона, Халқ Комиссарлар Совети, Адлия халқ комиссарлиги, Съезд, Низом, Маромнома, бошқарув тизими, суд органлари, совет ҳокимияти, бўлимлар, кадрлар.

Жайнаров Обиджон Ҳамид угли,
базовый докторант НУУ

НАРОДНАЯ КОМИССАРИАТ ЮСТИЦИИ ТУРКЕСТАНСКАЯ РЕСПУБЛИКА: СТРУКТУРА, ОБЯЗАННОСТИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ (1917-1922)

АННОТАЦИЯ

В данной статье анализируется создание, структура, функции и деятельность

Народного комиссариата юстиции Туркестанской АССР на основе обширных архивных данных. Также проанализировали проблемы и противоречия в деятельности комиссариата и политике советской власти в судебной системе.

Затронуты национальный и социальный состав системы правосудия Туркестана и их образование.

Ключевые слова: Туркестанская АССР, Фергана, Совет Народных комиссаров, Народный комиссариат юстиции, Съезд, Устав, Маромнома, система управления, судебные органы, советская власть, отделений, кадры.

Obidjan. Kh. Jaynarov,
PhD Student NUU

PEOPLE'S COMMISSARIAT OF JUSTICE TURKESTAN REPUBLIC: STRUCTURE, RESPONSIBILITIES AND ACTIVITIES (1917-1922)

ANNOTATION

This article describes the establishment, structure, functions and activities of People's Commissariat of Justice of the Turkestan ASSR based on extensive archive data. They also analyzed the problems and contradictions in the activities of the commission and the policy of the Soviet power in the judicial system.

They also touched upon the national and social composition of the Turkestan justice system and their education.

Key words: Turkestan ASSR, Ferghana, Council of People's Commissars, People's Commissariat of Justice, Congress, Regulations, Charter, governing system, judicial institutions, Soviet authorities, departments, cadres.

Туркистонда большевиклар томонидан совет ҳокимияти ўрнатилгандан сўнг, уларнинг манфаатига тўла хизмат қиладиган давлатбошқарув органлари шакллантирилди. Ана шундай бошқарув органларидан бири ўлка Советларининг 1918 йил бўлиб ўтган фавқулодда V съездида қабул қилинган Низом асосида қайта ташкил этилган Халқ Комиссарлари Совети эди. Туркистон Республикаси (Туркреспублика) ХКС 16та комиссарликдан таркиб топиб, ҳукумат таркибига тенглик асосида 8 нафар большевик ва 8 нафарсўл эсер киритилди[1, Б. 84].

Туркистон Республикаси Адлия халқ комиссарлиги Халқ Комиссарлари Советининг 1917 йил 23 ноябрдаги қарори асосида ташкил этилди[2]. Биринчи Адлия халқ комиссари этиб, татар миллатига мансуб Х.Ибрагимов сайланди[3, Б. 65-76].

1918 йилда Туркистон МИҚ томонидан 3 бўлим, 21 банддан иборат "Туркистон Республикаси Адлия комиссарлиги тўғрисида вақтинчалик Низом" қабул қилинди[4]. Ушбу Низомга кўра Туркистон Республикаси Адлия комиссари Республика мусулмон ишчи-деҳқон депутатлари Съездида сайланган ва вазифасидан озод қилинган. Адлия комиссари қуйидаги ваколатларга эга бўлган:

- Туркистон МИҚ ва жойлардаги ижроия органлари билан биргаликда тафтиш ва суриштирув ишларини олиб борган;
- комиссарликдаги барча ходимларни (бўлим бошлиқларидан ташқари) ишга

қабул қилиш ва вазифасидан озод қилиш;

- юқори бошқарув органлари томонидан қабул қилинган декретлар ижросини таъминлаш бўйича чора-тадбирлар ишлаб чиққан ва улар томонидан қўйилган вазифаларнинг бажарилиши устидан назорат ўрнатган;

- ўзига бўйсунувчи органлар ва ходимлар фаолиятини назорат қилиб, улар белгиланган вазифаларни бажармаган тақдирда ёки белгиланган ҳуқуқий асосларга мувофиқ иш кўрмаганда, жиноят содир этганда уларни тегишли суд идораларига топширган;

- адлия органлари томонидан жойларда қабул қилинган декрет ва низомлар ижросини таъминлашда юзага келган қийинчилик ва тушунмовчиликларни куч билан ҳал қилишга рухсат берган;

- совет ҳокимиятидаги барча ташкилотларнинг фаолиятида юзага келадиган ноқонуний жараёнлар ҳақида тегишли органларга маълумот берган. Шунингдек, айбдорларга тегишли чоралар кўрган;

- совет милицияси фаолияти устидан умумий назорат ўрнатган;

- фавқулодда ҳолатлар рўй берганда олий бошқарув органлари иштирокисиз соҳа доирасида муҳим қарорлар қабул қилган[5].

1918-1919 йилларда Адлия комиссарлиги қуйидаги бўлимлардан иборат бўлган:

1. Рус судлари устидан назорат бўлими;
2. Маҳаллий судлар фаолиятини назорат қилувчи бўлим;
3. Қамоқхоналар назорати бўлими;
4. Маслаҳат кенгаши;
5. Канцелярия[6].

Қиёслаш учун бу даврда марказда ташкил этилган Адлия халқ комиссарлиги 6 бўлимдан иборат бўлган: судлов ва шахсий таркиб, қонунчилик ташаббуси ва кодификация, қонунларни нашр қилиш, котибият, маъмурий-хўжалик, қамоқхона[7, С. 126].

Ҳар бир бўлим бўлим бошлиғи, унинг ёрдамчиси, котиб, канцелярия ходимлари ва хизматчилардан таркиб топган. Бўлим бошлиқлари Адлия комиссарининг тавсияси асосида бевосита Туркистон ХКС томонидан тайинланган ва вазифасидан озод қилинган. Комиссарлик таркибидаги маслаҳат кенгашига эса Туркистон Республикаси адвокатураси ҳамда рус ва маҳаллий судлардан 5 киши сайлаб олинган.

Таъкидлаш лозимки, Туркистон Адлия халқ комиссарлиги ҳам бошқа совет бошқарув органлари сингари ўз фаолиятини мустаҳкамлаш давомида қатор камчилик ва муаммоларга дуч келди. Жумладан, 1917-1918 йилларда Туркистон адлия органларидаги асосий муаммолардан бири молиявий етишмовчилик эди. Бу даврда адлия ходимларининг маошларини вақтида берилмаслиги одатий ҳолга айланиб қолган. Ҳатто адлия муассасаларидаги оддий канцелярия ишларига ҳам анча вақт маблағ ажратилмаган. Бу ҳолатни Перовск уезди адлия бошлиғи Николай Успенскийнинг республика Адлия комиссарлигига йўллаган хатида ҳам кўриш мумкин[8].

Ўлкадаги маҳаллий зиёлилар томонидан ташкил қилинган қатор сиёсий ташкилотлар дастурларида ҳам давлат бошқаруви тизимида адлия органлари фаолияти масаласига тўхталиб ўтилганлигини кўриш мумкин. Хусусан, 1917 йил 12-14 июлда Фарғона шаҳрида "Турк адами Маркази" сиёсий уюшмасининг биринчи қурултойида қабул қилинган Маромномада адлия идоралари фаолияти

муҳим масалалардан бири сифатида келтириб ўтилган. Унинг саккизинчи боби "Адлия масаласи" деб номланиб, олтига моддани ўз ичига олади. Маромноманинг 1-моддасида суд маҳкамалари ва адлия органлари ҳар қандай аралашувдан озод бўлиши ва шариат ҳамда қонунларга бўйсунитиш лозимлиги кўрсатиб ўтилган[9, Б. 7]. Ҳужжатнинг 3-моддасида эса адлия органлари фаолиятига турли хил сабаблар билан аралашмаслик, уларнинг мустақил фаолият юритиш кераклиги келтириб ўтилган.

1919 йилда Туркистон АССР МИҚ томонидан қабул қилинган "Адлия бошқармалари тўғрисида Низом"га мувофиқ жойлардаги адлия бўлимларига ташкилий, маъмурий-юримдик, ҳамда юрисконсултьлик вазифалари ҳам юклатилди. Лекин вилоят адлия бўлимлари ўзларига юклатилган бу вазифаларни умуман уудалай олмади. Бу ҳақда Адлия комиссари ўзининг 1919 йилдаги ҳисоботида адлия тизимининг марказий ва жойлардаги бўлимлари фаолиятидан давлат органлари ва фуқароларнинг норози эканлиги, керак бўлса адлия идоралари давлат бошқаруви тизимида умуман роль бажармаётганлигини таъкидлаб ўтади[10]. Натижада Туркистон АССР адлия органлари тизимини ислоҳ қилиш зарурати юзага келди. Хусусан, Адлия комиссари Х.Ибрагимовнинг қарори асосида Тошкент шаҳар адлия бўлими фаолияти тугатилиб, унинг ваколат ва вазифалари шаҳар ижроия қўмитаси ҳузуридаги юрисконсулть зиммасига юкланди. Шунингдек, тизимнинг марказий аппарати структурасига ҳам ўзгариш киритиш тўғрисида таклифлар берилди.

Туркистон МИҚнинг 1920 йил 20 июлда қабул қилган "Туркистон Республикаси Адлия халқ комиссарлиги тўғрисида Низом"и асосида комиссарлик таркибига яна ўзгартиришлар киритилиб, қуйидаги бўлимлар фаолият кўрсата бошлади:

1. Суд қурилиши ва суд назорати бўлими;
2. Қонунларни чоп қилиш бўлими;
3. Режалаштириш ва бухгалтерия бўлими;
4. Жазо бўлими[11].

Низом асосида ҳар бир бўлимда юрисконсулть-инструктор(йўриқчи) лавозими жорий этилди.

Адлия халқ комиссарлигидаги ҳар бир бўлимга алоҳида вазифалар юклатилган бўлиб, улардан I, II ва IV бўлимлар асосий ролни бажарганлар. Суд қурилиши ва суд назорати бўлими суд тизими ҳамда суд жараёнларини назорат қилиш бўйича асосий қоидаларни ишлаб чиққан ва 1918 йил 18 июлдан бошлаб суд соҳасига доир қонун лойиҳаларини тайёрлай бошлаган. Кейинчалик суд-ҳуқуқ соҳасидаги барча қонун лойиҳалари ушбу бўлим томонидан ишлаб чиқилди. Шунингдек, ўлкадаги барча суд органларига ташкилий жиҳатдан раҳбарлик қилган. Мавжуд суд муассасаларига ташкилий-амалий жиҳатдан ёрдам бериш учун бўлимда инструктор (йўриқчи) лавозими ҳам жорий этилган эди. Ушбу лавозимдагилар доимий равишда вилоятлардаги суд тизимининг фаолиятини ўрганиб боришган.

Умуман олганда, ўрганилаётган даврда Адлия халқ комиссарлиги суд тизимида иккита асосий вазифани бажарган: 1) ўлкада умумий суд тизимини қуришга раҳбарлик қилиш, 2) инқилобий трибуналлар фаолиятини ташкилий жиҳатдан мустаҳкамлаб бориш[12].

Суд органларининг тўғри фаолият олиб боришини назорат қилиш мақсадида 1921 йил 13 июлда Туркистон АССР МИҚ томонидан Адлия халқ

комиссарлигининг суд соҳасидаги ваколат ва вазифалари янада кенгайтирилди:

а) қабул қилинган қонунлар юзасидан суд маҳкамаларида тушунтириш ишларини олиб бориш;

б) судларнинг қонуний асосга эга бўлмаган ҳукм ва қарорларини бекор қилиш;

в) судларга ишларни қайта кўриб чиқишга рухсат бериш [13, С. 67].

Туркистон МИҚ томонидан 1922 йил 14 августда қабул қилинган 101 сонли қарори асосида "Ягона халқ судлари тўғрисидаги Низом"нинг 13, 30 ва 48 бандларига ўзгартириш киритилди. Ушбу қарор Адлия халқ комиссарлигига Туркистон Республикаси ҳудудида фаолият олиб бораётган судлар устидан тўла назорат қилиш имконини берди.

Комиссарлик таркибидаги II бўлимтаҳлил қилинаётган даврда турлича аталиб келинган. Хусусан, дастлаб ушбу бўлим "қонунчилик ташаббуси, кодификация ва қонунларни чоп қилиш" деб номланган бўлса, 1920 йилдан "қонунларни чоп қилиш" бўлимига ўзгартирилди. Бўлим вазифаси асосан, Туркистон халқ ҳўжалигидаги барча тармоқлар фаолиятини совет қонунчилиги билан таъминлаш, қонунларни кодификация қилиш ва қабул қилинган қонунларни чоп этишдан иборат бўлган. Шунингдек, ушбу бўлим зиммасига РСФСР ҳукумати ва Туркистон олий олий бошқарув органлари томонидан чиқарилган қонун ҳужжатларини маҳаллий тилларга таржима қилиш вазифаси ҳам юклатилди. Дастлаб ҳуқуқий ҳужжатларни таржима қилиш ишлари деярли олиб борилмаган бўлса, 1921 йилдан бошлаб чиқарилган қонун ҳужжатларини маҳаллий тилларга таржима қилиш ишлари биров жонланганлигини кўриш мумкин. Бу даврда Туркесепублика Адлия комиссарлиги томонидан чиқарилган қатор қонуности ҳужжатларини хусусан, Фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш бўйича кодекс, мерос қолдиришни йўқ қилиш бўйича декрет ва йўриқнома, суд томонидан йўқолган ёки ўлган деб топилган шахсларнинг меросига эгалик қилиш бўйича декрет, ҳадялар тўғрисида декрет кабилар маҳаллий тилларга таржима қилинди. Бироқ, қонун ҳужжатларини ўзбек, қирғиз ва туркман тилларига таржима қиладиган махсус мутахассис-таржимонлар ҳалигача шакллантирилмаган. Таржима ишлари учун эса етарли шароитлар ажратилмаган. Жумладан, таржимонлар учун махсус хоналар берилмаган, таржима луғатлари билан таъминланмаган эди [14].

Архив манбаларидаги маълумотларга кўра "Жазо" бўлимига қуйидаги вазифалар юкланган: "Озодликдан маҳрум қилиш тўғрисидаги вақтинчалик йўриқнома"да белгиланган жазо ва тартибларни тегишли органлар томонидан тўғри қўлланилишини назорат қилган; вилоят адлия бўлимлари орқали республикадаги барча қамоқхоналар ва ахлоқ-меҳнат тузатиш муассасалари устидан умумий назорат ўрнатиб, уларни бошқарган [15].

Туркистон МИҚ томонидан 1920 йил 20 июлда қабул қилинган "Адлиянинг вилоятлардаги бўлими ҳақида"ги 315-сонли Низом асосида жойларда адлия бўлимлари фаолияти йўлга қўйила бошланди. Вилоят адлия бўлими мудирини вилоят ижроия қўмитаси томонидан сайланиб, Адлия халқ комиссари томонидан тасдиқланган [16]. Дастлабки даврда вилоят адлия бўлимларининг асосий вазифаси тегишли ҳудудда суд органлари фаолиятини назорат қилиб боришдан иборат бўлган. Кейинчалик уларнинг фаолият доираси кенгайиб, тергов жараёнининг ҳаққоний тарзда олиб борилаётганлигини, фуқаролик ҳолати далолатномаларининг тўғри юритилаётганлигини назорат қилиш ҳамда айрим мураккаб бўлмаган нотариал ишларни олиб борган. Айнан шу Низом асосида

уездларда ҳам адлия бўлимлари ташкил қилинган[17]. Дастлаб Авлиёота, Черняев, Наманган, Полторацк, Казалин, Верний, Пишпак, Андижон, Самарқанд ҳудудларида уезд адлия бўлимларининг фаолияти йўлга қўйилди[18].

Бу даврда тизимдаги ходимларнинг маълумот даражаси ва ижтимоий аҳволининг қоникарли даражада бўлмаганлигини кўриш мумкин. Масалан, Тошкент уездидаги халқ судларисудьяларининг ўрта ёши 30 дан юқори бўлиб, уларнинг иккитаси олий иккитаси ўрта маълумотга эга бўлган[19]. Архив ҳужжатларининг таҳлили шундан далолат берадики, тизимдаги масъулиятли лавозимларда ҳаттоки, умуман маълумотга эга бўлмаган ходимлар ҳам фаолият олиб борган.

Адлия комиссарлигидаги кадрларнинг маълумот даражаси паст бўлиши билан бир қаторда ажратилган штатларда ходимларнинг етишмаслиги ҳам одатий ҳолга айланиб қолган. 1920 йилда Адлия халқ комиссарлигининг марказий бошқарувида 72 та штат мавжуд бўлиб, аслида уларда ҳақиқатдан ишлаётганлар сони 42 кишини ташкил қилган. 1921 йилда эса 170 та штат бирлиги бўлгани ҳолда 86 та ходим ишлаган. Комиссарликнинг вилоят бўлимларида эса 11 та ходим меҳнат қилган[20]. Бу ўз навбатида тизимнинг фаолият жараёнида қатор камчилик ва қийинчиликларнинг юзага келишига сабаб бўлган.

Архив ҳужжатларидаги маълумотларга кўра 1922 йилда Адлия халқ комиссарлигида 52 нафар ходим фаолият юритиб, улардан 16 нафари олий, 13 нафари ўрта, 18 нафари бошланғич маълумотга эга бўлган. Бундан ташқари комиссарлик таркибида ҳеч қандай маълумотга эга бўлмаган 5 нафар ходим ҳам фаолият олиб борган[21].

Шу ўринда таъкидлаш жоизки, комиссарлик таркибига қабул қилинаётган барча ходимларнинг, шу жумладан қуйи даражадаги хизматчилар (курьер, қоровул, дарбон)нинг ҳам большевистик мафкурага содиқлигига алоҳида эътибор қаратилиб, бу омил номзодларни танлаб олишда асосий мезон бўлиб хизмат қилган.

Тизимни кадрлар билан таъминлаш бўйича кўплаб режа ва дастурлар қабул қилинган бўлса-да, бироқ, уларнинг ижроси Туркистон АССР ҳукумати даврида амалга оширилмади. Бу жараёни даврий матбуот саҳифаларидаги маълумотларда ҳам кўриш мумкин[22].

Адлия комиссарлигидаги яна бир қийинчилик тугдираётган масалалардан бири юқори бошқарув органлари томонидан адлия ходимларининг турли ишларга жалб қилиниши эди. 1919 йил 3 сентябрда Тошкент шаҳрида бўлиб ўтган Туркистон АССР вилоят адлия раҳбарларининг биринчи қурултойида ҳам судья ва терговчиларни ҳарбий сафарбарликдан озод қилиш асосий масала сифатида кўтарилган эди[23, Б. 47]. Бироқ, қурултой қатнашчиларининг Ҳарбий комиссарликка йўллаган мурожаати ҳам ижобий ҳал қилинмади.

Хулоса ўрнида шуни айтиш жоизки, Туркесепублика Адлия комиссарлиги ҳам совет ҳокимиятининг барча бошқарув органлари сингари ўз фаолиятини синфийлик нуқтаи назаридан келиб чиққан ҳолда олиб борди. Тизимдаги бир ёқламалик хусусияти оқибатида комиссарликнинг фаолият жараёнида қатор камчилик ва пала-партишликлар юзага келди. Бу ҳолат комиссарликнинг марказий ва маҳаллий идораларида, шунингдек, ундаги кадрларнинг иш жараёнида яққол кўзга ташланганлигини кўриш мумкин.

Фойдаланилган манба ва адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон тарихи (1917-1991 йиллар). К.1. Ўзбекистон 1917-1939 йилларда / мас'ул муҳаррирлар Р. Абдуллаев, М. Раҳимов, Қ. Ражабов. - Т.: Ўзбекистон, 2019. - Б. 84. (O'zbekiston tarixi (1917-1991 yillar). K.1. O'zbekiston 1917-1939 yillarda / mas'ul muharrirolar R. Abdullaev, M. Rahimov, Q. Rajabov. - T.: O'zbekiston, 2019. - B. 84.)
2. Сборник декретов и постановлений СНК ТАССР от 23.XI.1917 по 1.VII.1918 г. (Sbornik dekretov i postanovleniy SNK TASSR ot 23.XI.1917 po 1.VII.1918 g.)
3. Ерметов А. Туркистон АССРда совет давлат бошқарув тизимининг мустаҳкамланишида назорат ташкилотларининг ўрни. // Ўзбекистонда давлат бошқаруви ва маҳаллий ўз-ўзини бошқарув тарихи (тўплам). - Т., 2014. - Б. 65-76. (Ermetov A. Turkiston ASSRda sovet davlat boshqaruv tizimining mustahkamlanishida nazorat tashkilotlarining o'rni. // O'zbekistonda davlat boshqaruv va mahalliy o'z-o'zini boshqaruv tarixi (to'plam). - T., 2014. - B. 65-76.)
4. Ўзбекистон Миллий архиви (ЎЗМА), Р-25-фонд, 1-рўйхат, 90-иш, 139-140-варақ ва унинг орқаси. (O'zbekiston Milliy arxivi (O'zMA), R-25-fond, 1-ro'yhat, 90-ish, 139-140-varaq va uning orqasi.)
5. ЎЗМА, Р-25-фонд, 1-рўйхат, 90-иш, 139-варақ. (O'zMA, R-25-fond, 1-ro'yhat, 90-ish, 139-varaq.)
6. ЎЗМА, Р-38-фонд, 2-рўйхат, 3-иш, 3-варақ. (O'zMA, R-38-fond, 2-ro'yhat, 3-ish, 3-varaq.)
7. Олейник И. Организационно-правовые основы становления и развития органов управления юстицией в РСФСР (1917-1936 гг.). Дисс. докт. юрид. наук. - Владимир., 2006. - С. 126. (Oleynik I. Organizatsionno-pravovie osnovi stanovleniya i razvitiya organov upravleniya yustitsiey v RSFSR (1917-1936 gg.). Diss. dokt. yurid. nauk. - Vladimir., 2006. - S. 126.)
8. ЎЗМА, Р-38-фонд, 2-рўйхат, 24-иш, 11-варақ ва унинг орқаси. (O'zMA, R-38-fond, 2-ro'yhat, 24-ish, 11-varaq va uning orqasi.)
9. "Турк адами Марказият(Федералист) фирқаси"Маромномаси // Фан ватурмуш. - Т., 1990. - №7. - Б. 7. ("Turk adami Markaziyat (Federalist) firqasi" Maromnomasi / / Fan va turmush. - T., 1990. - №7. - B. 7.)
10. ЎЗМА, Р-38-фонд, 2-рўйхат, 3-иш, 98-варақ ва унинг орқаси. (O'zMA, R-38-fond, 2-ro'yhat, 3-ish, 98-varaq va uning orqasi.)
11. ЎЗМА, Р-38-фонд, 2-рўйхат, 76-иш, 48-варақ. (O'zMA, R-38-fond, 2-ro'yhat, 76-ish, 48-varaq.)
12. ЎЗМА, Р-38-фонд, 2-рўйхат, 48-иш, 202-варақ ва унинг орқаси. (O'zMA, R-38-fond, 2-ro'yhat, 48-ish, 202-varaq va uning orqasi.)
13. Расулев А. Создание и развитие советского суда в Узбекистане. - Т.: Госиздат, 1957. - С. 67. (Rasulev A. Sozdanie i razvitie sovetского suda v Uzbekistane. - T.: Gosizdat, 1957. - S. 67.)
14. ЎЗМА, Р-38-фонд, 2-рўйхат, 158-иш, 40-варақ. (O'zMA, R-38-fond, 2-ro'yhat, 158-ish, 40-varaq.)
15. ЎЗМА, Р-17-фонд, 1-рўйхат, 1037-иш, 4-варақнинг орқаси. (O'zMA, R-17-fond, 1-ro'yhat, 1037-ish, 4-varaqning orqasi.)
16. ЎЗМА, Р-38-фонд, 2-рўйхат, 80-иш, 77-варақ. (O'zMA, R-38-fond, 2-ro'yhat, 80-ish, 77-varaq.)
17. ЎЗМА, Р-38-фонд, 2-рўйхат, 67-иш, 34-варақ. (O'zMA, R-38-fond, 2-ro'yhat,

67-ish, 34-varaq.)

18. ЎзМА, Р-25-фонд, 1-рўйхат, 487-иш, 25-варақ. (O'zMA, R-25-fond, 1-ro'yxat, 487-ish, 25-varaq.)

19. ЎзМА, Р-38-фонд, 2-рўйхат, 48-иш, 34-варақ. (O'zMA, R-38-fond, 2-ro'yxat, 48-ish, 34-varaq.)

20. ЎзМА, Р-35-фонд, 4-рўйхат, 294-иш, 81-82-варақлар. (O'zMA, R-35-fond, 4-ro'yxat, 294-ish, 81-82-varaqlar.)

21. ЎзМА, Р-38-фонд, 2-рўйхат, 343-иш, 15-варақ. (O'zMA, R-38-fond, 2-ro'yxat, 343-ish, 15-varaq.)

22. "Туркистон", 23 октябрь, 1924 г. ("Turkiston", 23 oktyabr, 1924 g.)

23. Комолов Д. Туркистон АССР суд тизими тарихи (1917-1924 йиллар). Тарих. фан. номз. дисс. - Т., 2008. - Б. 47. (Komolov D. Turkiston ASSR sud tizimi tarixi (1917-1924 yillar). Tarix. fan. nomz. diss. - T., 2008. - B. 47.)

ЎТМИШГА НАЗАР ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ LOOK TO THE PAST

Юсупова Гуллола,
Қўқон давлат педагогика
Институти ўқитувчиси

ФАРҒОНА ИҚТИСОДИЙ РАЙОНИ ХАҚИДА БАЪЗИ МУЛОҲАЗАЛАР (1960-1980 йй.)

For citation: Gulola Yusupova, Some reviews on the economic region of fergana. 2019, vol. 1, issue 18, pp. 98-102

<http://dx.doi.org/10.26739/2181-9599-2019-18-13>

АННОТАЦИЯ

Совет давлатининг иқтисодиётни бошқариш сиёсати районлаштириш билан боғлиқ бўлиб, Ўзбекистон мамлакат иқтисодий районлари орасида алоҳида аҳамиятга эга бўлган. Қишлоқ хўжалик маҳсулотларини кўплаб етиштирган Фарғона иқтисодий районида пахтачиликдан ташқари пиллачиликка ҳам алоҳида эътибор берилган. Мақолада турли манба ва адабиётлар ёрдамида Фарғона иқтисодий районининг ўрни таҳлил қилиб берилди.

Калит сўзлар: иқтисодий район, пахтачилик, пиллачилик, енгил саноат, режалаштирилмаган, саноат, фабрика, трикотаж, шойи, костюм, чарм.

Юсупова Гуллола,
Кокандская государственная педагогика
преподаватель института

НЕКОТОРЫЕ ОБЗОРЫ ПО ЭКОНОМИЧЕСКОМУ РЕГИОНУ ФЕРГАНЫ (1960-1980)

АННОТАЦИЯ

Политика управления экономикой Советского государства связана с зонированием, и Узбекистан имеет особое значение среди экономических районов страны. Помимо хлопка в Ферганском экономическом районе, где производится большая часть сельскохозяйственно продукции, особое внимание уделяется селекции шелкопряда. В статье анализируется роль Ферганской области в различных источниках и публикациях.

Ключевые слова: экономический район, хлопок, шелк, легкая промышленность, фабричная, трикотажная, костюм, кожа.

Gulola Yusupova,
Kokand State Pedagogy
Institute lecturer

SOME REVIEWS ON THE ECONOMIC REGION OF FERGANA (1960-1980)

ANNOTATION

The policy of the Soviet state's economic management is linked to zoning, and Uzbekistan has a special importance among the economic regions of the country. Apart from cotton in the Ferghana economic district, where most of the agricultural products are produced, special attention is paid to silkworm breeding. The article analyzes the role of the Ferghana region in various sources and publications.

Key words: Economic District, Cotton, Silk, Light Industry, Unplanned, Industrial, Factory, Knit, Silk, Suit, Leather

Совет Иттифоқи Иккинчи жаҳон уруши бошланишидан аввал халқ хўжалигини ривожлантиришнинг ўн беш йиллик истиқболли режасини тузиб, СССР территориясини 16 иқтисодий районга бўлди. Кейинчалик ерларнинг ўзлаштирилиши ва саноат корхоналарининг кенгайтириб бориши билан 1961 йилга келиб, бу районлар 17 та 1963 йилда эса 18 тага иқтисодий районларга бўлинди. Ўрта Осиё иқтисодий райониغا Ўзбекистон, Қирғизистон, Тожикистон ва Туркменистон республикалари кирган бўлиб, Ўзбекистон мана шу иқтисодий районлар орасида ўз ўрнига эга бўлган. Ўзбекистонда иқтисодий районлар 6 тага бўлинган бўлиб, уларнинг орасида Фарғона иқтисодий районининг ўз ўрни бўлган. Фарғона вилояти уч республика - Ўзбекистон, Қирғизистон, Тожикистон республикалари орасидаги кенг ва гўзал водийнинг катта қисми-ни эгаллаган. Қирғизистон ва Тожикистоннинг ҳам унча катта бўлмаган қисми ана шу водийга кирган. Фарғона иқтисодий райони хилма - хил табиий бойликлар, айниқса фойдали қизилмаларнинг кўплиги билан район-лардан фарқ қилган. Бу ерда нефть, отингугурт, озокерит, вольрам, мис, қўрғошин, молибден, олтин, марганец ва бошқа қатор фойдали қизилма-ларнинг кўзга кўринадиган конлари топилган бўлиб, уларнинг кўпчилиги республика, қолаверса бутуниттифоқ аҳамиятига эга бўлиб, мамлакат халқ хўжалиги учун хизмат қилган эди.

Фарғона водийси октябрь давлат тўнтаришига қадар Ўрта Осиёда асосий пахта етиштирувчи минтақа бўлиб келган. Водийда ўлканинг 65 фоиз майдони жойлашган эди. 1941 йилда Фарғона вилояти Фарғона, Андижон, Наманган вилоятларига бўлинган, ихтисослаштирилган пахтачиликдан таш-қари вилоятларни хом етиштиришга мослаштириш мақсадида пиллачиликка ҳам алоҳида эътибор берилди. Фарғона иқтисодий райони 1970 йилларга келиб республика бўйича жами етиштирилган пилланинг 23,8 фоизини берди[1,Б.4]. Умуман, 1960-1970 йилларда Фарғона водийси қишлоқ хўжалик маҳсулотлари экиш бўйича республикада мавжуд иқтисодий районлардан юқори ўринда турди ва бу 22,9 фоизни ташкил этди [2,С.73]. 1970 йилларга келиб мамлакатда етиштирилган

сабзавотларнинг 2 фоизи Фарғона иқтисодий районида етиштирилди. Иқтисодий районда яна боғдорчилик, узумчилик хўжалиги ривожланди.

Пилла ва пахта ишлаб чиқариш бўйича, шунингдек енгил саноатни ривожланиши бўйича йирик иқтисодий район бу Фарғона водийси ҳисобланган ва Ўзбекистон енгил саноати ривожига Фарғона водийсининг ҳам ўзига хос ўрни бўлган. Масалан, 1983 йилга келиб ҳам республикада етиштирилган пиллани 62 фоизи, пахтанинг 27 фоизи шу ерда етиштирилди. Шунинг учун районнинг хўжалиги ривожланишида пахта тозалаш ва пиллакашликнинг роли ниҳоятда катта эди. Тайёр истеъмол молларини ишлаб чиқаришда шойи кўпроққни ташкил этар эди. 1983 йилда уларни республикада ишлаб чиқаришдаги улуши 90,6 фоизни ташкил этди. Бундан ташқари бу район трикотаж ишлаб чиқаришнинг ялпи кам бўлмаган қисмини ва республикадаги нотўқима материалларни деярли ҳамма қисмини берди [3, С.28].

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, Ўзбекистон республикасида енгил саноат корхоналари жойлаштирилиши режалаштирилмаган ҳолда амалга оширилди. Бўлиб ташланган иқтисодий районларнинг баъзиларида енгил саноат маҳсулотларини ишлаб чиқариш 60 фоиздан юқори бўлса, баъзиларида 20-30 фоизни ташкил этганди. Айни пайтда енгил саноат асосан пахта хом ашёси билан боғлиқ бўлиб, хом ашёдан келадиган фойда тайёр маҳсулот ишлаб чиқарувчиларга қолганлиги сабабли ижтимоий тараққиётнинг ривожланишига ҳам кўмак бўлмади.

XX аср бошларида Ўзбекистонда енгил саноат соҳаси асосан пахта тозалаш саноати устун бўлиб, ялпи саноат маҳсулотларининг қарийиб 4/5 қисми шу соҳага тўғри келган эди. 1920 йиллардан пахта тозалаш заводлари, пиллакашлик, йигирув - тўқув, тикувчилик, пойабзал фабрикалари қурилган. Шулардан пахта тозалаш саноати енгил саноат тармоқлари орасида етакчи ўринга эга бўлиб, ипакчилик саноати ҳам муҳим аҳамият касб этган. Ўзбекистонда ипак билан бирга кимёвий ва аралаш иплардан маҳсулотлар ҳам ишлаб чиқарилган. Аслида Ўзбекистонда пиллакашлик қадим тарихга эга бўлиб, қадимдан Марғилон, Наманган, Хўжанд каби шаҳарлар Ўрта Осиёдаги шойи газламалар ишлаб чиқариш маркази бўлган. Шойи газламалар Яқин Шарқ ва Европа мамлакатларига ҳам чиқарилган. Пилладан ярим кустар ҳолда (қозонларда қайнатиб), қўл чархларда калава қилиб, ипак олинган. Россия империяси Ўрта осийни босиб олган вақтда ўлкада пиллачилик маҳсулотлари сифатини яхшилаш мақсадида ипак қурта тайёрлайдиган станция барпо этилган. Улар томонидан ипак қуртининг хорижий навларини ўлкага киритиш учтида ишлар олиб борилган, натижада Италия, Франция, Япония, Хитой давлатларининг турлича ипак қурти навлари устида тажриба олиб борилган. Тадқиқотчи С.Шодмонованинг таъкидлашича энг нозик нав бу хитой ипак қурти бўлган экан. Натижада Туркистон шароити учун мос келадиган бу "корсика" нави жуда кўп тарғиб қилинган. Корсикалик хусусий тадбиркор Алоизи дастлаб Самарқанд вилоятининг Хўжанд уездида, кейинчалик Қўқонда "пиллачилик мактаби" ташкил этган. Алоизи дастлаб чет элдан пилла қурти олиб келган, кейинчалик бу мактабда тайёрланган пилла қуртини ишончли маҳаллий аҳолига тарқатган ва уни ўзи назорат қилиб турган, пиллани улардан сотиб олиб, кейин хорижга жўнатган. Мана шундай йўллар билан 1907 йилга келиб Туркистондан хорижга 200.000 пуд пилла 3-4 млн. рублга сотилган. Бундан ташқари шунча миқдордаги пилла ички эҳтиёжлар учун, хусусий шойи матолар ишлаб чиқаришга сарфланган [4, Б.90].

1913 йилга келиб ўлкада қарийиб 4 минг тонна пилла етиштирилган, унинг аксарият қисми рус ишбилармонлари қўлига ўтиб, қайта ишлаш учун Италия ва Франциянинг Марсель, Лион шаҳарларига жўнатилган [5,Б.70]. Аммо бу ўлкадан ташқарига чиқарилган бўлсада, ўлгага тайёр маҳсулот сифатида кириб келган. Умуман олганда XX аср бошида дунёда тахминан 14 млн. пуд пилла хом ашёси етиштирилган бўлса, Россия империясида 320 минг пуд пилла етиштирилган ва шундан 205 минг пуд пилла хом ашёси Туркистондан экспорт қилинган.

Шундай бўлсада Туркистонда пиллакашлик ривожланиб борди. Ўзбекистонда 56 қозонли механик станок 1921 йилда ўрнатилган бўлиб, бу станок иш бошлаган биринчи пиллакашлик фабрикаси Фарғона шаҳрида бўлган эди. 1927-1932 йиллардан эса Марғилон шаҳарида пиллакашлик, фабрикаси ишга туширилган. 1937 йилдан эса сунъий ипка газламалар тўқиш бошланди. Шойи тўқиш саноатининг ҳам ўрни юқори бўлиб, трикотаж саноати республикада 1930-1940 йиллардан шаклланган. 1939 йилда Ўрта Осиёда энг йирик ҳисобланган Қўқон пайпоқ фабрикаси ишга туширилган. Уруш йиларида Андижон ва Тошкент шаҳарларида трикотаж фабрикалари қурилган. 1950-1960 йилларда эса Самарқанд, Тошкент, Бухоро, Андижон шаҳарларида трикотаж кийимлар фабрикаси ишга туширилди. Айни пайтда қадим тарихга эга тикувчилик саноати ҳам республикада узоқ тарихга эга бўлиб, қадимдан қишлоқ - шаҳарларда тикувчилик касби усталари - махсус чеварлар қўлда чопон, кийим - кечак, кўрпа - тўшак, рўзгор буюмларини буюртмаларга кўра тикиш билан шуғулланганлар. Ўзбекистонда гулкўрпа, зарбоф тўн, чойшаб, сўзана, кашта каби буюмлар тикиш юксак санъат даражасига кўтарилган.

Ўзбекистонда энг биринчи тикувчилик корхонаси 1907 йил Тошкентда қурилган "Луи Зальм ва унинг ўғиллари" акциядорлик жамиятига қарашли тикувчилик фабрикаси. XX асрнинг 20 - йилларидан эса тикувчилик енгил саноатнинг йирик тармоғига айланди. 1926 йилда Тошкентда "Қизил тонг" тикув фабрикаси, кейинроқ 1-тикувчилик заводи ишга туширилган. Бу йилларда Фарғонга водийсида тўртта пахта тозалайдиган корхона, пилла қуритиш заводи, тегирмаон каби ишлаб чиқарувчи корхоналар мавжуд бўлиб, бу бевосита маҳаллий аҳоли хизмати эди.

Совет давлати ҳукмронлиги йилларида эса турли ишлаб чиқариш корхоналари қурилган деб таъкидлаб келинган бўлсада, бу маҳаллий аҳоли манфаати, ижтимоий - иқтисодий турмаш тарзини юксалтиришга хизмат қилмади, аксинча бутун совет мамлакати манфаатини таъминлаб келди.

Иккинчи жаҳон урушигача бўлган даврда Қўқон, Андижонда янги корхоналар, уруш даврида эса Наманган шаҳрида йирик тикувчилик фабрикаси ишга туширилган [6,Б.72]. Бироқ бу фабрикаларда асосан совет ҳукумати армияси учун кийим - кечаклар тикилган эди [7,Б.260]. Булардан ташқари енгил саноат соҳасида Фарғона водийсининг ўрни ўзига хос ўрни бўлиб, Қўқон пойафзал фабрикаси, Хонабод (Андижон) тери ошлаш заводи, Қўқон шаҳрида кўнчилик заводлар ҳам Фарғона вилоятида жойлашган ва буларнинг барчаси совет давлати иқтисодиётининг таркибий қисми эди. Фарғона саноати аҳамиятидан Тошкент, Самарқанддан кейинги ўринга ҳам чиқди.

Совет давлати ҳукмронлиги йиллари, аниқроғи, 1960-1970 йилларда Фарғона водийсида Ўзбекистонда етиштирилган пилланинг 64 фоизи етиш-тирилган, шойи газламаларни 45 фоизи ишлаб чиқарилган, Қўқон пайпоқ - йигирув комбинати республикадаги пайпоқ буюмларининг 99,5 фоизини ишлаб чиқарган [8,Б.33].

Шунингдек, юқорида номи келтирилган енгил саноатнинг бошқа бўғинларининг ҳам Фарғона иқтисодий районида ўрни катта бўлган. Фарғона, Қўқон, Қува, Тошлоқ, Яйпан шаҳарларида пахта тозалаш заводлари мамлакат манфаатлари учун хом ашё етказиб беришга хизмат қилган бўлса, Наманганда тайёрланган пахта толаси эса мамлакатдаги тўқимачилик марказ-ларидан ташқари Болгария, Польша, Куба, Чехословакия, Англия, Япония каби мамлакатларга ҳам юборилган. Фарғонадаги йигирув - тўқув фабрикаси, кейинроқ Дзержинский номи берилган тўқимачилик комбинати ва пилла-кашлик фабрикаси мамлакат манфаатлари йўлида маҳсулот берган. Умуман олганда 1966-1970 йилларнинг ўзида Фарғона водийсида турли енгил саноат корхоналари қурилди. Наманган шойи ва костюмбоп газламалар комбинати, Андижон трикотаж фабрикаси, дағал ва сунъий чарм ишлаб чиқарувчи "Ўзбекистон" ишлаб чиқариш бирлашмаси, Фарғона оёқ кийим фабрикаси, Қўқон оёқ кийим фабрикаси, Фарғона шойи тўқиш фабрикалари қурилди ёки реконструкция қилинди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ҳамидов М. Қишлоқ хўжалик тармоқларини ихтисослаштириш ва комплекс ривожлантириш (Фарғона область хўжаликлари мисолида). -Тошкент: Ўзбекистон, 1975. - Б.4 ().

2. Совершенствование структуры народного хозяйство Узбекской ССР... - С.73 (Improving the structure of the national economy of the Uzbek SSR ... - P.73.).

3. Балтаев Т.Т. Сбалансировать спроса и предложения товаров легкой промышленности (региональные проблемы)... - с. 28 (Baltaev T.T. To balance the supply and demand of consumer goods (regional problems) ... - p. 28.).

4. Шодмонова С. Туркистон тарихи - матбуот кўзгусида. - Тошкент. YANGI NASHR, 2011. - 90 бет (Shodmonova S. Turkestan history - in the press. - Tashkent. NEWSPAPER, 2011. - 90 pages.).

5. Ўзбекистон Республикаси иқтисодиёти. -Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 1998. - 70 бет (Economy of the Republic of Uzbekistan. - Tashkent: National Encyclopedia of Uzbekistan, 1998. - 70 pages.).

6. Ўзбекистон Республикаси иқтисодиёти... - 72 бет (Economy of the Republic of Uzbekistan. - Tashkent: National Encyclopedia of Uzbekistan, 1998. - 70 pages.).

7. Ўзбекистон Республикаси. Энциклопедия. - Тошкент: Қомуслар Бош таҳририяти, 1997. -Б.260 (The Republic of Uzbekistan. Encyclopedia. - Tashkent: Editorial Board of Commons, 1997. -260 pages.).

8. Ўзбек совет энциклопедияси. 12 жилд. - Тошкент. ЎСЭ, 1979. - 33 бет (The Uzbek Soviet Encyclopedia. Volume 12 - Tashkent. O'SE, 1979. - 33 pages.).

ЎТМИШГА НАЗАР ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ LOOK TO THE PAST

Холияров Тўлқинжон Чоршанбиевич,
Термиз давлат университети фуқаролик
жамияти кафедраси катта ўқитувчиси

ШИМОЛИЙ БАҚТРИЯНИНГ ТАРИХИЙ ГЕОГРАФИЯСИ ТАРИХШУНОСЛИГИГА ОИД ЯНГИ ТАДҚИҚОТЛАР ТЎҒРИСИДА

For citation: Tulkinjon Ch.Kholiyarov. About new studies of historical geography on historical studies of Northern Bactria. 2019, vol. 1, issue 18, pp. 102-109

<http://dx.doi.org/10.26739/2181-9599-2019-18-14>

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада XX аср охири XXI аср бошларида Шимолий Бақтриянинг тарихий географияси бўйича мамлакат ва хорижий тарихчи олимлар олиб олиб борган илмий тадқиқотлар ва уларнинг қисқача мазмуни баён қилинган.

Калит сўзлар: Шимолий Бақтрия, тарихий география, тарихшунослик, Сурхон воҳаси, Шимолий Тохаристон, Бойсунтоғ, Арианам Вайжа, Паретака, Харали, Мархаши, фрурион.

Холияров Тулкинжон Чоршанбиевич,
старший преподаватель кафедры гражданское общество
Термезского государственного университета

О НОВЫХ ИССЛЕДОВАНИЯХ ИСТОРИЧЕСКОЙ ГЕОГРАФИИ ПО ИСТОРИКОВЕДЕНИЮ СЕВЕРНОЙ БАКТРИИ

АННОТАЦИЯ

В данной статье кратко излагаются научные исследования и их содержание отечественными и зарубежными учёными по исторической географии Северной Бактрии конца XX - начало XXI вв.

Ключевые слова: Северная Бактрия, историческая география, историковедение, Сурханский оазис, Северный Тохаристан, Байсунтаг, Арианам Вайжа, Паретака, Харали, Мархаши, фрурион.

Tulkinjon Ch.Kholiyarov,
Senior teacher, Civil Society chair
Termez State University

ABOUT NEW STUDIES OF HISTORICAL GEOGRAPHY ON HISTORICAL STUDIES OF NORTHERN BACTRIA

ANNOTATION

This article summarizes the scientific research and its content by native and foreign scientists on the historical geography of Northern Bactria at the end of the XX - beginning of the XXI centuries.

Key words: Northern Bactria, historical geography, historiography, Surkhan oasis, Northern Tokharistan, Boysun mountain, Arianam Vaizha, Paretaka, Kharali, Markhashi, frurion.

Ўзбекистон мустақилликка эришгач, Шимолий Бақтрия тарихий-географиясини ўрганишда янги босқич бошланди. Бу даврда мазкур муаммога бағишланган кўплаб тарихчи олимлар, адиблар ва ўлкашуносларнинг хилма-хил асарлари пайдо бўлгани бу даврнинг ўзига хос хусусиятидир.

Масалан, 1991 йилда Т.Аннаев ва П.Жўраевларнинг асари[1] ва 1994 йилда Т.Аннаев ва Ш.Шайдуллаевларнинг Сурхондарё тарихига оид асарлари нашрдан чиқди[2]. Мазкур асарларда Шимолий Бақтриянинг тарихий географияга оид маълумотлар берилди.

С.Ш.Камолиддинов ўзининг қатор илмий мақола ва асарларида Сурхон воҳасида IX-XIII аср бошларида мавжуд бўлган шаҳар ва қишлоқлар, уларнинг номлари ва таркибий қисмлари ҳақида араб манбаларида мавжуд бўлган маълумотларни келтирган. Айниқса, 1996 йилда Ш.С.Камолиддиновнинг "Ўзбекистон" нашриётида чоп этилган асари Шимолий Бақтрия-Тоҳаристоннинг тарихий географиясини ўрганишда муҳим манба бўлиб хизмат қилади[3]. Асарда муаллиф манбаларнинг кўп турларидан: ёзма, археологик, эпиграфик, нумизматик, картографик ва этнографик манбалардан фойдаланган. Тадқиқотда асосий эътибор IX-XIII аср бошларидаги тарихий географик асарларга қаратилган. Муаллифнинг катта ютуғи манбада тилга олинган тарихий жойни Шимолий Тоҳаристоннинг алоҳида археологик ёдгорлиги ўрнида жойлаштира олганлигидир. Умуман олганда мазкур асарда Шимолий Тоҳаристон ҳудудидаги кўплаб аҳоли манзилгоҳларининг шаклланиши ва ривожланиши, топонимлар, гидронимларнинг аниқланиши ва жойлаштирилиши билан боғлиқ қимматли маълумотлар келтирилган.

1999 йил Т.Аннаев, Б.Тилолов, Ш. Худойбердиевларнинг Бойсун археологик ёдгорликларига бағишланган асарида Бойсунтоғ ва унга туташ ҳудудларда мавжуд бўлган археологик манзилгоҳлар ҳақида маълумотлар келтирилган[4].

Зардуштийларнинг муқаддас китоби "Авесто"да Виштаспнинг Вахвии-Датии қирғоғида ибодат қилганлиги ҳақида икки марта эслатиб ўтилади. Вахви-Датия[5] Арианам Вайжада бўлган. Кўпчилик тадқиқотчилар бу дарёни, шубҳасиз, Амударё деб ҳисоблашади[6, 67-79]. Арианам Вайжага келсак, Н.Ходжаева ҳозирги Ўрта Осиё, Шарқий Эрон (Хуросон) ва Афғонистон ҳудудлари киради деган фикрга

келган[7, 9-18].

Н.Ходжаева тахминича, Кави Виштаспнинг подшоҳлиги Арианам Вайжанинг бир қисмида, Вахви Датия ва Фраздан дарёлар оқиб ўтган жой, эҳтимол, Бақтрияда унинг подшоҳлиги бўлган.

Тадқиқотчи Т.Каримов "Муқаддас "Авесто" изидан" асарида бизгача Зардушт якка худолик (Ахура Мазда) ни тарғиб қилган дастлабки жой айнан Амударё бўйларидаги қавмлар ва халқлар яшаган ерлар бўлиб, у "Авесто" китобида Арианам Вайжа (ёки Арианем Вайжах) деб тилга олинади. Бунинг маъноси "Орийларнинг ер юзидаги жаннати" ёки "Орий кенгликлари" деб тушунилади" дея ишонч билан ёзади[8]. Шунингдек, муаллиф Арианам Вайжа номи кейинчалик Аҳамонийлар ва парфияликлар тили-пахлавий тилида "Хо-орий-замин" ёки "Хо-орий-зем" шаклида қўлланилганлиги таъкидланади.

Келтирилган маълумотлар "Авесто"да, паҳлавий манбаларида ва "Шоҳнома"да акс эттирилган эсталиклар ҳаёлий (фантастик) эмас, тўла ҳаққоний деган хулосага келишга имкон беради. Тадқиқотлар яна бир бор шуни кўрсатадики, Марказий Осиёнинг бронза давридан илк ўрта асрларгача тарихини ўрганиш учун мазкур манбалар янада муҳим ҳисобланади. Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, "Авесто"да ёзилган кўплаб воқеалар ҳаққоний эканлигини ўтказилган тадқиқотлар тасдиқлади. Кави Виштасп фаолияти "Авесто"нинг географик ҳолати билан бошқа манбалар таққосланиши, бу подшо ўйлаб топилган эмас, ҳақиқий мавжуд бўлган тарихий шахс бўлганлигини тахмин қилишга имкон берди. Каёний подшолари ҳақидаги қиссалар яна шуни кўрсатдики, географик жиҳатдан қадимги кавилар ҳозирги Марказий Осиё, Шарқий Эрон (Хуросон) ва Афғонистон ҳудудларида яшаган.

Ш.Шайдуллаевнинг "Северная Бактрия в эпоху раннего железного века" асарида Шимолий Бақтрия ҳудудидаги илк темир асрига оид археологик ёдгорликлар ҳақида батафсил тўхталиб ўтилган[9].

2002 йили Э.В.Ртвеладзенинг милоддан аввалги 329-327 йилларда Македониялик Александрнинг Бақтрия ва Сугдиёнага қилган юриши ҳақидаги тарихий географик очерки нашрдан чиқди[10]. Унда антик давр ёзма манбаларида келтирилган Окс (Амудаё) кечувлари, Амударё орқали Термиздан Келиф кечувигача жойлашган археологик ёдгорликлар характеристикаси, Оксдан Мароқандага бориш йўли, Сисимитра қалъалари, Паретакена, Бубакена каби турли ҳудудлар локализацияси масаларида қимматли фикрлар баён қилинган.

Бойсун илмий экспедицияси тўпламида Л.М.Сверчковнинг мақоласи эълон қилинди[11, 66-68]. Унда Паретака-кейинчалик ўрта асрларда Чағониён деб аталган Сурхондарёнинг юқори оқими, асосан ўнг irmoқларида аҳоли зич жойлашган вилоят эканлигини қайд қилади ва Хориен қалъасини, эҳтимол, Сина қишлоғидан қидириш кераклигини таъкидлайди.

А.Сагдуллаев ва Ў.Мавлоновларнинг "Ўзбекистонда давлат бошқаруви тарихи(Қадимги даврдан XIX асрнинг ўрталарига қадар)" номли ўқув қўлланмасида Шимолий Бақтрия ҳақидаги ёзма ва археология манбалари, тарихий географияси бўйича маълумотлар келтирилган[12, 5-23].

2012 йили Э.В.Ртвеладзенинг Евроосиё тарихида муҳим аҳамият касб этган буюк ҳинд савдо йўлига бағишланган асари нашрдан чиқди[13]. Бу асарда Термиз, Далварзинтепа ва Кампиртепа каби шаҳар ва ёдгорликларнинг буюк ҳинд савдо йўлида тутган аҳамияти очиб берилган.

Ш.Б.Шайдуллаев ва А.Ш.Шайдуллаевлар мил.ав. III минг йилликда

Месопотамиянинг шарқий мамлакатлар билан қилган маданий ва иқтисодий алоқалари бўйича тадқиқотлар олиб бораётган Е.В.Антонованинг асарида келтирилган Эроннинг шимоли-шарқий томонида жойлашган "Харали"ни Анау, Номозгоҳ ва Сополли маданиятлари тарқалган ҳудудлар билан локализация қилган[14, 53-58].

Термиз давлат университети ва Ўзбекистон Миллий университети тадқиқотчилари Анвар Боқиев, Алишер Шайдуллаев ва Зубайда Йулдошевлар муаллифлигида чоп этилган "Окс цивилизацияси" монографиясида мутахассислар томонидан сунгги йилларда Окс цивилизацияси ҳудуди Харали деб аталгани ёки бу ҳудудда Мархаши ёки Барахши подшолиги мавжуд бўлгани ҳақидаги илмий фаразлар ўртага ташланди.

Албатта, бу гипотезалар илмий жамоатчилик томонидан тўлиқ қабул қилинмаётган бўлса-да, Окс цивилизациясининг ўрганилиш тарихи сифатида монографияга киритилиши лозим эди[15, 71].

Антик давр тарихчиси Арриан асарларида келтирилган Бақтрия ва Сўғдиёнадаги алоҳида манзигоҳлардан бири фрурион Э.В.Ртвеладзе фикрича, "соқчилар кузатиш жойи", "форт" маъноларини билдириб, турли тарихий-маданий ўлкалар чегарасида жойлашган тоғ даралари ва дарё кечувларини яқинида жойлашган жойлар бўлган. Антик давр тарихчилари тилга олган Пандахейонни олим Кампиртепа ёдгорлиги ўрнига локализация қилган[16,144].

Маълумки, кўп йиллар давомида илмий жамоатчилик вакиллари "Окс Александрияси қаерда - Эски Термиздами, Ойхонимдами ёки Кампиртепада?" деган савол атрофида мунозара олиб боришган. Қадимий юнон тарихчиси ва географи Птолемей асарларида ёдга олинган ва эллинистик маданиятнинг Марказий Осиёдаги ғаройиб ёдгорлиги саналган афсонавий Окс Александрияси Кампиртепа шаҳарчаси экани борасидаги маълумотларни Э.В.Ртвеладзе тақдим этди.

Ушбу тахминни тасдиқловчи археологик маълумотлар орасида энг аввало, Окс бўйлаб ғарбдан шарққа 400 метрдан ортиқ масофага чўзилган порт-шаҳарнинг ўлчамлари, шунингдек, мустаҳкам фрурион - эшикли, кўча ва ибодатхонага эга, қурбонликлар, муқаддас нарсаларни сақлаш жойи, маёқли портни ўз ичига олган некрополь ва бандаргоҳ, ривожланган шаҳарсозлик тузилмаси, савдо нуқталари ва ҳунармандлар устахоналаридан иборат кемалар тўхтайдиган жой алоҳида аҳамият касб этади.

Олимлар томонидан уч шаҳарча - Ойхоним, Эски Термиз ва Кампиртепанинг таҳлил этилган маълумотлари шуни кўрсатадики, фақат Кампиртепадагина иккита шаҳардан фарқли равишда македониялик Искандарнинг милoddан аввалги 329-327 йилларда майдони ўлчамлари бўйича катта, ривожланган шаҳарсозлик тузилмасига, қудратли истеҳкомлар ва капитал иншоотларга эга Трансоксианага юриши ҳақида гувоҳлик берувчи ишончли материаллар олинган. Бу афсонавий Окс Александрияси экани эҳтимоли бор эканлиги Э.Ртвеладзе томонидан илгари сурилди.

2018 йилда Ш.Б.Шайдуллаев ва А.Ш.Шайдуллаевлар Мархаши ва Харали ўлкалари локолизацияси ва тарихий географиясига бағишланган мақолани эълон қилишди[17,143-154].

Россия Фанлар академияси Археология институти экспедицияси раҳбари, тарих фанлари номзоди Н.Двуреченская Сайроб қишлоғининг тоғ ён бағридаги Узундара

ёдгорлигида тадқиқотлар олиб бориб, бу манзилгоҳ ўтмишда Бақтрия ва Сўғдиёни боғлаб турувчи йўл вазифасини ўтаганлиги, Македониялик Александр даврга оид бу ёдгорликдан топилган осори-атиқалар Эллин маданияти билан таништиришда муҳим манба бўлиб хизмат қилиши ва чўзиқ тухум шаклида бунёд этилган қалъа қадимги Бақтрия ва Сўғд чегарасидаги мустаҳкам муҳофаа қўрғони бўлганлиги сабабли Бақтриянинг шимолий чегараси қадимги Амударё ўзанидан эмас, балки Бойсун тоғларидан ўтганини исботлади[18,19-21].

К.Рапен ўзининг тезисида Газабада ҳозирги Сурхондарёдаги Қизилтепа ҳудудида Македониялик Александр ва Роксананинг никоҳ тўйи бўлганлиги ва Сўғдиёнанинг жанубий чегараси Окс-Амударёга бориб тақалиши тўғрисидаги ғояларни илгари сурди[19, 257].

О.А.Хамидов ўз тезисида Шимолий Бақтрияда Кучук I маданияти тарқалиш географияси бўйича янги маълумотлар келтирган[20, 99-101].

Хулоса қилиб айтганда, Шимолий Бақтрия тарихий географиясига оид янги тадқиқотларни икки гуруҳга бўлиб ўрганиш ва таҳлил қилиш мумкин:

Биринчидан, Ўзбекистон Республикаси олим ва тадқиқотчиларининг, жумладан, Ш.С.Камалиддинов, Э.В.Ртвеладзе, А.Сагдуллаев, Ў.Мавлонов, Ш.Б.Шайдуллаев, Т.Аннаев ва бошқаларнинг асарлари, мақола ва тадқиқотларида Шимолий Бақтрия ҳудудида вужудга келган антропологик ландшафтлар, археологик ёдгорликлар, савдо йўллари ва уларнинг ёзма манбаларда келтирилган жой номлари билан локализация қилиниши;

Иккинчидан, хорижий тарихчи олимларнинг Шимолий Бақтрия тарихий географияси ҳақида олиб борган айрим муҳим хулосавий аҳамиятга эга бўлган тадқиқотлари.

Юқоридаги илмий тадқиқотлардан келиб чиқиб, Шимолий Бақтрия ҳудудининг қадимги даврга оид ўзига хос хусусиятлари кўп бўлган тарихий географияси мавжуд бўлганлиги ҳақида хулосага келиш мумкин. Бу ҳудуддаги манзилгоҳларнинг янги тадқиқотларда ўрганилиши Марказий Осиё қадимги даври тарихий географияси тарихшунослигида ўз ечимини кутаётган кўплаб масалаларда ойдинлик киритиш имконини беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Аннаев Т., Жўраева П. Кўҳна Термиз тарихидан лавҳалар. -Термиз, 1991 (Annaev T., Juraeva P. Scenes from Ancient Termez. - Termez, 1991.).
2. Аннаев Т., Шайдуллаев Ш. Сурхондарё тарихидан лавҳалар. -Тошкент, 1994 (Annaev T., Shaydullaev Sh. Pictures from the history of Surkhandarya. - Tashkent, 1994.).
3. Камалиддинов Ш.С. Историческая география Южного Согда и Тохаристана по арабоязычным источникам IX-начало XIII в. -Тошкент, 1996 (Kamaliddinov Sh.S. The historical geography of South Sogd and Tokharistan according to Arabic sources IX-beginning of XIII century. -Toshkent, 1996.).
4. Аннаев Т., Тиловов Б., Худойбердиев Ш. Бойсун археологик ёдгорликлари. - Тошкент: А. Қодирий номли халқ мероси нашриёти, 1999. -Б. 40 (Annaev T., Tilovov B., Hudoyberdiev Sh. Baysun archaeological sites. - Tashkent: A. Kadiri Public Heritage Publishing House, 1999. -B. 40.).
5. Bartholamae Chr. Altiranishes W?rterbuch.-Strassburg, 1904.-Col. 729, 1350.

6. Ходжаева Н. Локализация авестийских гор Хара Березаити, рек Вахви-Датия, Ранха и моря Ворукаша. - Душанбе, 2003. - С. 67-79 (Khodzhaeva N. Localization of the Avestan mountains Khara Berezaity, the Vakhvi-Datiya, Ranha and the Vorukash Sea.-Dushanbe, 2003. - P. 67-79.).

7. Ходжаева Н. "Аррианам-Вайджа по данным "Видевдат" и "Михр-яшта" (к вопросу о локализации)" // Вестник Таджикского национального университета. - № 6 (54)-2009.-С.9-18 (Khodzhaeva N. "Arrianam-Vaija according to Videvdat and Mihr-Yashta (on the issue of localization)" // Bulletin of the Tajik National University. No. 6 (54) -2009. - P.9-18.).

8. Тоҳир Карим. Муқаддас "Авесто" изидан. - Тошкент: Чўлпон, 2000. - Б. 104 (Tahir Karim. In the footsteps of the Holy Avesto. - Tashkent: Chulpon, 2000. - P. 104.).

9. Шайдуллаев Ш.Б. Северная Бактрия в эпоху раннего железного века. -Тошкент, А.Қодирий номли халқ мероси нашриёти. 2000. - Б.126 (Shaidullaev Sh.B. Northern Bactria in the Early Iron Age. - Tashkent: A.Kodiriy National Heritage Publishing House. 2000. - P.126).

10. Ртвеладзе Э.В. Александр Македонский в Бактрии и Согдиане. -Тошкент: Medialand. 2002 (Rtveladze E.V. Alexander the Great in Bactria and Sogdiana. -Toshkent: Medialand. 2002.).

11. Свечков Л.М. Бойсун: тарихий реконструкция тажрибаси. Бойсун илмий экспедицияси тўплами. - Тошкент, 2005. -С. 66-68 (Sverchkov L.M. Baisun: The experience of historical reconstruction. Proceedings of the Boysun Scientific Expedition. - Tashkent, 2005. -S. 66-68.).

12. Сагдуллаев А., Мавлонов Ў. Ўзбекистонда давлат бошқаруви тарихи (Қадимги даврдан XIX асрнинг ўрталарига қадар). -Тошкент: Академия, 2006. -Б.5-23 (Sagdullaev A., Mavlonov U. History of state governance in Uzbekistan (From the ancient times until the middle of the 19th century). - Tashkent: Academy, 2006. - P. 5-23.).

13. Ртвеладзе Э.В. Великий индийский путь из истории важнейших торговых дорог Евразии. -Санкт-Петербург: Нестор-История, 2012 (Rtveladze E.V. The brazier is put on the heat of the ice -St Petersburg: Nestor-Istoria, 2012).

14. Шайдуллаев Ш.Б., Шайдуллаев А.Ш. (Х) Арали. Ўзбекистон моддий маданият тарихи № 39, Самарқанд. 2015. - Б. 53-58 (Шайдуллаев Ш.Б., Шайдуллаев А.Ш. (Х) Арали. Ўзбекистон моддий маданият тарихи № 39, Самарқанд. 2015. - Б. 53-58).

15. Ҳамидов О., Боқиев А., Шайдуллаев А., Йулдошева З. Окс цивилизацияси. -Тошкент: Янги нашр, 2015. -Б.176//Археология Узбекистана. 2017. № 1(14). - Б.71 (Hamidov O. Bakiev A., Shaydullaev A., Yuldosheva Z. Ox civilization. - Tashkent: Yangi nashr, 2015. -P.176. // Archeology Uzbekistana. 2017. No. 1 (14). - P.71.).

16. Ртвеладзе Э.В. Кампыртепа-Александрия Оксианская: город-крепость на берегу Окса в эллинистическое и постэллинистическое время (конец IV в. до н.э. - I в. до н.э.) / Э.В. Ртвеладзе. - Ташкент: Издательство журнала "San'at", 2017. - 144 с (Rtveladze, E.V. Kampyrtepa-Alexandria Oksianskaya: a fortified city on the banks of the Oks in the Hellenistic and post-Hellenistic times (end of the 4th century BC - 1st century BC) / E.V. Rtveladze. - Tashkent: Publishing house of the magazine "San'at", 2017. - 144 p.).

17. Шайдуллаев Ш.Б., Шайдуллаев А.Ш. Об исторической географии и локализации стран Мархаши и Харали // Проблемы истории, археологии и

этнологии Центральной Азии. -Ташкент, 2018. -С.143-151 (Shaydullaev Sh.B., Shaydullaev A.Sh. About historical geography and localization of the countries of Markhash and Haraly // Problems of history, archeology and ethnology of Central Asia. - Tashkent, 2018. -P.143-151.).

18. Двуреченская Н.Д. К вопросу о северной границе Бактрии в эллинистическую эпоху// Международная научная конференция "Формирование историко-культурных областей в Центральной Азии и проблемы этнической географии". - Ташкент. -С.19-21 (Dvurechenskaya N.D. To the question of the northern border of Bactria in the Hellenistic era // International scientific conference "Formation of historical and cultural areas in Central Asia and the problems of ethnic geography", Tashkent, pp. 19-21.).

19. Claude Rapin. On the way to Roxane 2. Satraps and hyparchs between Bactra and Zariaspa-Maracanda // Archäologie in Iran und Turan 17 // Johanna Lhuillier, Nikolaus Boroffka (ed). A millennium of history. Berlin. 2018. -P.257.

20. Хамидов О.А. Шимолий Бактрияда Кучук I маданияти тарқалиш географияси бўйича янги маълумотлар // "Марказий Осиё тарихи ва археологияси муаммолари" мавзусидаги Республика илмий конференция материаллари. - Самарқанд, СамДУ нашри, 2018. -Б. 99-101 (Khamidov, O.A. New information on the geography of the spread of Puppy I culture in Northern Bactria // Proceedings of the Republican Scientific Conference "Problems of History and Archeology of Central Asia". - Samarkand, SamSU Publishing, 2018. -P. 99-101.).

ЎТМИШГА НАЗАР

ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ

LOOK TO THE PAST

№18 (2019)

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амир Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000